

Károli Gáspár Református Egyetem

Hittudományi Doktori Iskola

Gyakorlati Teológiai Alprogram

Balogh Dávid

A lekción a magyar református istentiszteleti gyakorlatban

Doktori (PhD) értekezés

Doktori Iskola vezetője: prof. Dr. Balla Péter

Témavezető: prof. Dr. Pap Ferenc

Budapest

2023

Tartalomjegyzék

Tartalomjegyzék	1
I. Köszönetnyilvánítás	2
II. Előszó.....	3
III. Bevezetés	4
IV. Az istentiszteleti bibliaolvasási hagyományok kialakulása és rögzülése.....	7
IV.1. Az ókori egyház istentiszteleti bibliaolvasása	7
IV.2. Az úgynevezett óegyházi perikóparend kialakulása és rögzülése	19
IV.3. Luther Márton istentiszteleti olvasmányrendje.....	25
IV.4. A reformáció helvét irányának olvasmányrendje: Zwingli, Kálvin és a lectio continua	37
V. Az istentiszteleti bibliaolvasás magyar református vonatkozásai	49
V.1. A magyar református istentiszteleti bibliaolvasás a 16-19. században	49
V.2. Az önálló istentiszteleti lekióolvasás bevezetése és recepciója a magyar református liturgiai és homiletikai irodalomban.....	58
VI. A lekió kérdésköre az 1968-as liturgiai felmérés tükrében.....	70
VII. Lekió és textus kapcsolata az istentisztelettel	79
és az egyházi évvel	79
VII.1. A prédikáció és a Szentírás kapcsolata: a textusprédikáció	79
VII.2. Prédikáció és az istentisztelet kapcsolata (Ige, igehirdetés, prédikáció).....	83
VII.3. A textus- és lekióválasztás módjai.....	87
VII.4. Magyar református lektionáriumok és textuáriumok	104
VIII. Lekióválasztás elméletben és gyakorlatban	110
VIII.1. Az Igazság és Élet lelkipásztori folyóirat lekiójavaslatai	110
VIII.1.1. Az egyházi évhez kapcsolódó lekióválasztások.....	115
VIII.1.2. A lekió és a textus gondolati, teológiai kapcsolatából következő javaslatok	119
VIII.1.3. Kontextuális választás: a lekió a textus kontextusa	129
VIII.1.4. Lekió és textus felcserélése; lekió és textus rövidítése	132
VIII.1.5. Egyéb javaslatok, megjegyzések a lekióval kapcsolatban.....	133
VIII.2. Az Igazság és Élet folyóirat lekiójavaslatai a prédikációkban.....	135
VIII. 3. Elméleti és gyakorlati következtetések.....	142
IX. Befejezés	153
Bibliográfia.....	164

I. Köszönetnyilvánítás

Egy több évig tartó munkafolyamat során nagyon sok ember segítségére, támogatására és biztatására van szükség, és egészen biztosan állíthatom, hogy sokkal többen járultak hozzá kisebb-nagyobb mértékben ennek a dolgozatnak az elkészüléséhez, mint ahányat most megemlíthetek ezen a helyen. Mindenekelőtt szeretném kifejezni hálámat és köszönetemet témavezetőmnek, prof. Dr. Pap Ferencnek, akivel már a Hittudományi Doktori Iskolába való felvételem előtt évekig ötleteltünk, gondolkodtunk a témán. Hálásan köszönöm neki a rengeteg szakmai és emberi támogatást, segítségnyújtást, melyek nélkül – és ezek nem üres szavak – ez a munka nem készülhetett volna el.

Köszönöm a Hittudományi Doktori Iskola mindenkori vezetőinek, munkatársainak a folyamatos támogatást és segítségnyújtást, valamint a Gyakorlati Teológiai Alprogram vezetőjének, prof. Dr. Németh Dávidnak az építő tanácsokat és az alprogramban részt vevő többi doktorandusszal együtt való konzultációk megszervezését. Ennek kapcsán köszönöm prof. Dr. Kocsev Miklós és prof. Dr. Siba Balázs, valamint az alprogramban résztvevő többi doktorandusz nekem és a munkámnak szentelt figyelmét, őszinte, kritikus, előremutató meglátásait. Köszönöm a támogatásukat a Károli Gáspár Református Egyetem Pedagógiai Kara vezetőinek, oktatóinak és munkatársainak, azaz kollégáimnak. Hálás vagyok, hogy az oktatói feladatok ellátására lehetőséget adtak nekem. Külön is szeretnék köszönetet mondani a Pedagógiai Karon működő Hittanoktató- és Kántorképző Intézet vezetőjének és oktatóinak.

Köszönettel tartozom a Ráday Könyvtár, az Evangélikus Hittudományi Egyetem Könyvtára, valamint a Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Török Pál Kari Könyvtár munkatársainak. A levéltári kutatásaim támogatásáért hálás vagyok a Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára vezetőjének, Dr. Horváth Erzsébetnek és Kánási Szabolcs zsinati levéltárosnak.

Külön köszönettel tartozom régi és jelenlegi gyülekezeti közösségeimnek: a Balatonkiliti Református Egyházközségnek, a Cinkota-Mátyásfüldi Református Egyházközségnek és a Budapest-Józsefvárosi Református Egyházközségnek. Végül, de nem utolsósorban köszönettel tartozom családtagjaim megértő, türelmes támogatásáért. Hálás vagyok feleségemnek és szüleimnek, akik folyamatosan mellettem álltak a munkám kezdetétől annak befejezéséig.

Budapest, 2023 augusztusában

II. Előszó

A Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Doktori Iskolájában a „*Lekció, textus, prédikáció elvi és gyakorlati összefüggései*” témában kezdtem el kutatásaimat. Már akkor világos volt, hogy a dolgozatban nagyrészt a lekciónak a magyar református vonatkozásaival foglalkozom majd, azonban a téma akkori megfogalmazása egy állásfoglalás volt: lekciónak, textusnak és prédikációnak elválaszthatatlan egységet alkot az istentisztelet kontextusában. Nem lehet izoláltan kezelni az istentiszteleti bibliaolvasás kérdését, különösen nem a Magyarországi Református Egyház istentiszteletének tükrében, ahol a lekciónak a homiletikai szerepe nagyon hangsúlyosan jelenik meg a gyakorlatban.

A dolgozat írása közben ebből a témából fejlődött és alakult ki a végleges cím (*A lekciónak a magyar református istentiszteleti gyakorlatban*), mely azt fejezi, hogy az elején meghatározott téma minden összetevőjében megmaradt, azonban mindez nagyon koncentrálnak, a magyar református istentiszteletre nézve került kidolgozásra.

III. Bevezetés

Az önálló lekióolvasás szükségességének gondolata komolyabban a 20. század első harmadában jelent meg a magyar református gyakorlati teológiai gondolkodásban. Eddigi ismereteink szerint Ravasz Lászlónak *Az Út* folyóiratban megjelent 1916-os tanulmánya foglalkozott először átgondoltan a témával, bár hozzá kell tenni, hogy a lekióolvasás szükségességéről, ahogyan a dolgozatban látni fogjuk, szórványosan mások is írtak ezt megelőzően. Azonban Ravasz László tanulmánya foglalkozott először teológiai mélységekben a lekió kérdéskörével. A cikkében Ravasz röviden ismerteti, vázolja a készülöben lévő új istentiszteleti rendtartás Úrnap délelötti homíliás istentiszteletre vonatkozó rendjét, mellyel kapcsolatban megjegyzi, hogy sok új elem nincs, illetve nem lesz az új rendtartásban. Azonban az egyetlen új elemet, a lekióolvasást kiemeli: „... lényeges dolog benne: a bibliaolvasás, mint a *gratia praevensis* eszköze.”¹ Az önálló istentiszteleti bibliaolvasás teológiai létjogosultságát tehát Ravasz László meglátása szerint az adja, hogy a lekióban, mely az *Isten Igéje*, kifejezésre jut, hogy Isten szólít meg minket először, és mi csak utána szólhatunk hozzá. A lekió ebben az értelmezésben az istentisztelet elején az Isten *megelőző kegyelmére* emlékeztet minket.

A lekió bevezetésének teológiai, elvi alapja teljesen világos. Azonban, ha az azóta eltelt időszak szakirodalmait nézzük, már nem teljesen egyértelmű a lekióolvasás szerepe, elvi és gyakorlati kérdéseinek tisztázása. Elöljáróban csak két példát szeretnék említeni. Az egyik Szabó Géza 1974-es *Liturgika*-jegyzetében olvasható, aki közel negyven évvel a lekióolvasás bevezetése után írja, hogy „a bibliaolvasást némelyek ellenzik azon a címen, hogy a református istentiszteletben nem elég a Szentírást olvasni, hanem magyarázni is kell...”² Szükség van-e a lekióra? Gyakran visszatérő kérdés ez még ma is.

Talán még az előző példánál is pontosabb körképet ad a lekióolvasás magyar református helyzetéről, a lekió és a református istentisztelet kapcsolatáról az 1985-ös *Istentiszteleti Rendtartásunk*, mely *Az istentisztelet elemeinek szerves egysége* alfejezetében tárgyalja az istentiszteletre való felkészülés mikéntjét, egyfajta segítséget kíván nyújtani a lekipásztoroknak. A gyakorlati útmutatások az Úrnap délelötti istentisztelet alkotórészeivel

¹ Ravasz László: A mi istentiszteletünk, *Az Út*, II. évf., 1916/1., 7.

² Szabó Géza: *Liturgika*, Budapest, 1974, 24.

kapcsolatban egyáltalán nem szólnak a lekióolvasásról vagy lekióválasztásról. Minden másról azonban igen, egyedül az önálló bibliaolvasás marad ki a felsorolásból.³

A dolgozat az istentiszteleti bibliaolvasás kérdéskörét az istentisztelet egészének kontextusában tárgyalja történeti, elvi és gyakorlati megközelítésből. Mivel eddig magyar nyelven a magyar református istentiszteleti kontextusra nézve nem készült a témában átfogó történeti kutatás, így a dolgozat IV. fejezetében (*Az istentiszteleti bibliaolvasási hagyományok kialakulása és rögzülése*) ezt a hiányosságot kívánom pótolni. Természetesen az istentiszteleti bibliaolvasás történeti hagyományainak szerteágazó ismertetése meghaladja egy doktori értekezés lehetőségeit és kereteit, így ebben a fejezetben a magyar református istentisztelet szempontjából releváns adatok közlésével foglalkozom, mint az istentiszteleti bibliaolvasási hagyományok kialakulása és rögzülése, valamint a reformáció által átvett és a protestantizmus által továbbörökített hagyományok liturgiátörténeti kontextusba ágyazott értékelése.

Az V. fejezet (*Az istentiszteleti bibliaolvasás magyar református vonatkozásai*) egyszerre foglalkozik a magyar reformáció istentiszteleti bibliaolvasásával és az önálló lekióolvasás 20. századi bevezetésével, valamint az azóta eltelt időszak szakirodalmának lekióval kapcsolatos megállapításaival. A VI. fejezet (*A lekió kérdésköre az 1968-as liturgiai felmérés tükrében*) az 1968-as liturgiai felmérés lekióval kapcsolatos kérdéseit és az arra érkezett lelkipásztori válaszokat mutatja be és elemzi a felmérés egyházi kontextusának rövid ismertetése mellett. A VII. fejezet (*Lekció és textus kapcsolata az istentisztelettel és az egyházi évvel*) a lekió homiletikai és liturgiai szerepével foglalkozik. Ahogyan már említettem korábban, a lekió elválaszthatatlan egységet alkot a textussal és az istentisztelet egészével, a textus kiválasztásának módja meghatározza a lekióválasztás módját is, valamint az olvasmányok az egyházi évvel is kapcsolatban állnak.

A VIII. fejezet (*Lekcióválasztás elméletben és gyakorlatban*) a lekióválasztás kérdéseit viszi tovább. Az *Igazság és Élet* folyóiratban 2007 és 2018 között megjelent tanulmányokban található lekióválasztási tanácsok, módok, ötletek ismertetése és rendszerezése mellett kívánok egy olyan példatárat, paradigmagyűjteményt adni, mely egyrészt leírja a református lekióválasztás jelenlegi helyzetét, ugyanakkor talán a gyakorlatban is hasznosítható példákat is ad lelkipásztorok számára.

³ A felsorolásban kitér az énekválasztásra, az úrvacsorai szertartásra, imádságokra, a köszöntésre, az áldásra, még a hirdetésekre is, és vallja, hogy mindezekre az istentisztelet egységét szem előtt tartva kell készülni. Bartha Tibor (szerk.): *Istentiszteleti rendtartás*, Budapest, 1985, 61-63.

Az istentiszteleti bibliaolvasás kérdésének, gyakorlatának rendezése közös egyházi ügyünk. Ma még talán sok esetben láthatunk rendezetlenséget, szerteágazó gyakorlatokat, melyek egészen biztosan a szerteágazó elméletekből vagy éppen az elvi tisztázások hiányából fakadnak. Amikor sok esetben, akár úrvacsorás istentiszteleten az idői keretek betartása miatt elmarad a lekió, vagy például valahol a presbitérium megszavaz egy olyan rövidített istentiszteleti rendet, amelyben nincs lekióolvasás. Gyakran megfogalmazódik lelkipásztorok által, ahogyan erre Pap Ferenc is rámutat, hogy pl. a lekió rövidítése, lekió és textus összemosása, lekió elhagyása abból a „hamis pásztori megfontolásból születnek, hogy *Ne terheljük a gyülekezetet!*”⁴ Csak éppen arról feledkezünk meg, hogy a bibliaolvasás az istentisztelet elején *gratia praevensis*, kifejezése az Isten mindent megelőző kegyelmének.

Az istentiszteleti bibliaolvasásra bátorít Jörg Neijenhuis liturgikájában, amikor a lelkészi oldaltól kissé eltávolodva, a gyülekezet szempontjából vizsgálja és láttatja az egész kérdést: „*A gyülekezet, amelynek a Szentírást olvassák, azt akarja, hogy Isten megszólítsa.*”⁵

Az utóbbi idők magyar református liturgiai megújulására tett erőfeszítések során a *Generális Konvent Liturgiai Bizottsága* a 2010-es *Reformátusok a kegyelem trónusánál* című rövid, összegző állásfoglalásukban a lekióolvasás négyfajta: *liturgiai, homiletikai, katechetikai* és *poimenikai* funkcióit határozták meg.⁶

Bízom benne, hogy ennek a disszertációnak egyes eredményei beépülhetnek majd mind a liturgiai munkálatok további részeibe, mind a kortárs magyar református/protestáns gyakorlati teológiai gondolkodásba.

⁴ Pap Ferenc: Istentiszteleti bibliaolvasási hagyományok a reformáció korában, in Lányi Gábor János (szerk.): *A reformáció örökségében élve. A reformáció hatása a teológiai oktatásra*, Budapest, L'Harmattan, 2018, 30-31.

⁵ Jörg Neijenhuis: *Liturgik – Gottesdienstelemente im Kontext*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2012, 73.

⁶ Fekete Károly (szerk.): *Reformátusok a kegyelem trónusánál*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2010.

IV. Az istentiszteleti bibliaolvasási hagyományok kialakulása és rögzülése

IV.1. Az ókori egyház istentiszteleti bibliaolvasása

A 20. század első felének liturgiai (és homiletikai) szakirodalmi még tényként kezelték, hogy az ógyház gyülekezeti számára az istentiszteleti bibliaolvasás gyakorlatához egyedüli mintaként, ösztönzőként a zsinagógai istentisztelet szombat reggeli formájának ciklikus Írás-olvasása (Tóra és Próféták) szolgált.⁷ A legújabb kutatások azonban némileg árnyalják ezt a kérdéskört.⁸ Ennek a legfőbb oka az, hogy az 1. század zsinagógai gyakorlatáról nagyon kevés adatunk van. Ahogyan már a 20. század közepétől egyre többen rámutattak, a Tóra és a prófétai szövegek olvasását rögzítő rabbinikus szövegek a 2-3. században keletkeztek.⁹ Tovább nehezíti a kutatást, hogy részletes zsinagógai olvasmányrendek viszont csak a 10-12. századtól ismertek.¹⁰ Természetesen nem lehet azt állítani, hogy a 2-3. században rögzített gyakorlat az olvasmányok tekintetében valamilyen formában ne lett volna jelen az 1. század zsinagógai istentiszteletén, hiszen már az Ószövetség is több helyen (5Móz 31,10-12; 2Kir 22, 8-13; 23, 1-3; Neh 8) említi a Törvény mint szent irat nyilvános felolvasását. A mai napig mértékadó tanulmányában Gerhard Kunze kimutatja, hogy a zsinagógai istentisztelet hatással volt a keresztyén istentiszteletre¹¹, azonban megállapítja, hogy a zsinagógai olvasmányrendekről nagyon keveset tudunk a Templom lerombolása (Kr.u. 70) előtti időből, ennek következményeként Kunze óvatosságra int, ne hogy a talmudi időkben leírt gyakorlatot kritika nélkül visszavetítsük az 1. századi zsidó gyakorlatra.¹²

⁷ Vö. Paul Glaue: *Die Vorlesung Heiligen Schriften im Gottesdienste*, Verlag von Alexander Dunckel, Berlin, 1907, 1-2., Mitrovics Gyula: *Egyházi szónoklattan. Tekintettel a magyar egyházi beszéd irodalomra*, Debrecen, 1911, 50-51., Bogár János: *Az egyházi évkör kialakulása és hatása az ígehirdetésre*, Debrecen, 1932, 95-97.

⁸ A fejezet IV.1. alfejezetének (Az ókori egyház istentiszteleti bibliaolvasása) bizonyos részeit, kutatásai eredményeimet korábban publikáltam. Balogh Dávid: *Istentiszteleti bibliaolvasás az 5. századig*, *KRE-DIT*, 2019/1., <http://www.kre-dit.hu/tanulmanyok/balogh-david-istentiszteleti-bibliaolvasas-az-5-szazadig/> (Letöltve: 2023.08.24.)

⁹ Irenaeus Dalmás: *The Liturgy of the Synagogue and the Christian Liturgy*, *Life of the Spirit*, XI. évf., 1956/11, 173.

¹⁰ John Reumann: *A History of Lectionaries: From the Synagogue of Nazareth to Post-Vatican II*, *Interpretations: A Journal of Bible and Theology*, XXXI. évf., 1977/2, 119.

¹¹ Gerhard Kunze: *Die Lesungen*, 103.

¹² Gerhard Kunze: *Die Lesungen*, 104.

Georg Braulik szerint a deuteronomikus szövetségi okirat (5Móz 5-28. fejezet) rendszeres felolvasására való utasítás a királyság kései időszakából, a Kr. e. 7. századból származik, és részét képezi a Deuteronomium Isten népéről alkotott teológiájának, mivel a nép ebből és ezáltal tanulja a hitét. Ahogyan ő fogalmazza, „a Tóra közös recitálása a liturgiával együtt a tanulás ünnepi szertartásává kapcsolódik össze, a közösség tudatában pedig Isten népe mint Isten társadalma születik újjá.”¹³

A Tóra felolvasásának parancsa és gyakorlata tehát ószövetségi időkre nyúlik vissza. Ezt támasztja alá a Neh 8,1-12 szövege is, ahol már megjelennek a későbbi zsinagógai istentisztelet tóraolvasására jellemző liturgikus elemek: felhívás a tóraolvasásra Ezsdrás pap által; a felolvasás egy szószéki emelvényről; Tóra-tekerics kinyitása; áldásmondás, melyre a nép Ámennel felel; majd végül a Tóra lefordítása és prédikációszerű beszéd.¹⁴

A zsinagógai gyakorlat biztosan hatással volt az első keresztyének istentiszteletére, bibliaolvasására. Bizonyos, hogy az istentiszteleti bibliaolvasás állandó és viszonylag rögzült gyakorlat volt a Jézus korabeli zsinagógai istentiszteleten. Több forrás (Philón, Flavius, Theodotus) is alátámasztja, hogy a Tóra felolvasásának elsődleges funkciója volt az istentiszteleteken. Erről tanúskodik az ApCsel 15,21-ben Jakab apostol is: „Mert Mózesnek ősidőktől fogva minden városban megvannak a hirdetői, hiszen a zsinagógákban minden szombaton olvassák.”¹⁵ A folyamatos Tóra-olvasás gyakorlatát a korai egyház legfeljebb Jeruzsálemben folytatta, a pogánykeresztyén gyülekezetekben ez elképzelhetetlen volt. A Pál által alapított gyülekezetekben az újszövetségi forrásaink alapján sehol sem találjuk az ószövetségi liturgikus olvasmányok nyomait.¹⁶

A kérdés az, hogy olvastak-e más szent iratot Mózes öt könyvén kívül az első századi zsinagógai főistentiszteleten? Amennyiben a korabeli, fent említett forrásokat és írókat vesszük alapul, nehezen tudunk választ adni a kérdésre. Ehrensperger rámutat, hogy a zsidóság olvasmányrendekbe szedett, ciklikus bibliaolvasásának gyakorlatáról a késő talmudi kortól vannak forrásaink, így ebből nem rekonstruálható teljesen megbízhatóan az 1. század gyakorlata.¹⁷ A gyakorlat legkorábbi rögzítésekor, a 2-3. század fordulóján a

¹³ Georg Braulik: „Bibliaolvasás Isten népével” – a Deuteronomium szerint, in Dejesics Konrád (szerk.): *Ószövetség és liturgia*, Pannonhalmi, Bencés Kiadó, 2012, 122-123.

¹⁴ Alfred Ehrensperger: *Die Lesungen – Perikopen, Bahnlesung, Lectio continua*, 2-3. forrás: <https://www.gottesdienst-ref.ch/perch/resources/02-03-01-03-lesungen-kopie.pdf> (Letöltve: 2023.06.10.)

¹⁵ Valeriy A. Alikin: *The Earliest History of the Christian Gathering. Origin, Development and Content of the Christian Gathering in the First to Third Centuries*, Leiden, Brill, 2010, 151. Vö. Andrew B. McGowan: *Ancient Christian Worship. Early Church Practices in Social, Historical, and Theological Perspective*, Grand Rapids, Baker Academic, 2014, 68-69.

¹⁶ Franz Christ: *Das fortlaufende Predigen biblischer Bücher*, in Ralph Kunz – Andreas Marti – David Plüss (szerk.): *Reformierte Liturgik – kontrovers*, Zürich, Theologischer Verlag, Zürich, 2011, 371.

¹⁷ Ehrensperger: *Die Lesungen*, 3.

zsinagógai istentisztelet a következő állandó elemekből épült fel: Sömá; imádságok; olvasmány a Törvényből és a Prófétákból; áldás.¹⁸ A Törvényt három év alatt (folyamatosan) olvasták végig, mely egyesek szerint, ahogyan már említettük, akár az 1. századig is visszavezethető gyakorlat, azonban a prófétai szövegek felolvasásának (haftará) nincs kézzel fogható bizonyítéka a korai, 1. századi forrásokban.¹⁹ Azonban Zsengellér József szerint a prófétai szövegek hetiszakaszos beosztásának kialakulása már IV. Antiokhosz Epiphánész regnálása idején elkezdődhetett, amikor a vallási intolerancia ellehetetlenítette a rendszeres tóraolvasást, a zsidóság pedig a prófétai szövegeket kezdte el rendszeresen olvasni, majd pedig ez az olvasási gyakorlat a tóraolvasás visszaállítását után sem szűnt meg.²⁰ A prófétai könyvek olvasásának eredetét Kunze is a Makkabeus-korra helyezi.²¹

Johann Maier szerint a prófétai szövegekre vonatkozóan legfeljebb csak egy válogatás (*lectio selecta*) létezett.²² Az 54 heti szakasz (szidra) mellett az ókorban használatban volt még egy három éves ciklus is, mely Egyiptomban a 10. századig megőrződött, erről a kairói geniza egyik dokumentuma tanúskodik számunkra. Raj Tamás rámutat eme kettős gyakorlat eredetére: a Szentély fennállása idején két hároméves ciklus válthatta egymást, míg a szombatévben egy esztendő alatt olvasták végig a Tórárt.²³

Fontos megemlíteni, hogy két helyen az Újszövetség utalást tesz - az 1. századi források közül egyedülként - a prófétai szövegek zsinagógai felolvasására. Az egyik ilyen hely az ApCsel 13,15, ahol Pál és kísérői szombaton elmentek a pizidai Antiókhia zsinagógájába, és ahol „a törvény és a próféták felolvasása után a zsinagóga elöljárói odaküldtek hozzájuk, és azt üzenték nekik...” A másik igehely a Lk 4,16-19, ahol Jézus szombatnapon a názáreti zsinagógában olvasta az Ézs 61,1-2-t.²⁴

¹⁸ Alikin: *The Earliest History*, 152.

¹⁹ Reumann: *A History of Lectionaries*, 119.

²⁰ Zsengellér József: Mitől biblikus egy prédikáció? in Szabó Lajos (szerk.): *Homiletika ökumenikus palettán. Együttgondolkodó előadások az igehirdetésről*, Budapest, Luther Kiadó, 2013, 81.

²¹ Gerhard Kunze: *Die Lesungen*, 108.

²² Johann Maier: *Schriftlesung in jüdischer Tradition*, in Ansgar Franz (szerk.): *Streit am Tisch des Wortes? Zur Deutung und Bedeutung des Alten Testaments und seiner Verwendung in der Liturgie*, St. Ottilien, 1997, 205.

²³ Raj Tamás: A bibliaolvasás zsidó rendszeréről, *Magyar Egyházzene* VI, 1998/2., 148.

²⁴ Meg kell említeni, hogy Alikin a Lk 4,16-19-et lukácsi teológiai kompozíciónak tartja, míg az ApCsel 13,15 szerinte csupán a lukácsi frázis, „a törvény és a próféták” része. Mind a kettő hely szerinte az első század végének keresztyén gyakorlatát tükrözi, ahol a prófétákat krisztológiai hangsúlyokkal olvasták az istentiszteleten. Alikin: *The Earliest History*, 152-153. McGowan felhívja a figyelmet rá, hogy mindkét helyen kitér az egész szituáció spontaneitására. Jézusnak „odanyújtották” Ézsaiás próféta könyvét felolvasásra, Pál pedig a felolvasások után beszédet, tanítást intézett az ott lévő gyülekezetekhez. McGowan következtetése szerint itt nem a szó szoros értelmében vett szombatnapi liturgiáról van szó, hiszen ott ezekre aligha lett volna lehetőség, hanem inkább egy liturgián kívüli, szombatnapi közösségi írástanulmányozás történt mindkét esetben. McGowan: *Ancient Christian Worship*, 70-71.

A bibliaolvasás ókori zsidó gyakorlata a kánon kialakulását is befolyásolta. A történeti és prófétai könyvek (más néven korai és kései próféták) közül azok kerültek bele a kánonba, melyeket liturgikus célból (is) használtak. Ezt erősíti az úgynevezett „Öt tekercs” könyveinek kánonban elfoglalt helye, melyek pontosan ugyanabban a sorrendben találhatóak a héber kánonban, ahogyan azokat az év ünnepei sorrendjében felolvasták: Énekek éneke, Ruth könyve, Sirmak könyve, Prédikátor könyve, Eszter könyve.²⁵

A két kivételt számításba véve is elmondható, hogy míg az első századok (és különösen Jézus korának) zsinagógai írásolvasása főként a Tórából állt, addig az ógyházi írók és források arról tanúskodnak (és ezt a későbbiekben látni fogjuk), hogy az első századok keresztyén gyülekezetei elsősorban a prófétákat olvasták az ószövetségi iratok közül. Reumann rámutat arra, hogy ha már az 1. században úgy olvasták (volna) folytatólagosan a Tórát a zsidók, ahogyan a 2-3. század fordulóján bizonyosan tették, a keresztyén gyülekezetek számára ez a gyakorlat önmagában elégtelennek bizonyult (volna) ahhoz, hogy a törvény keresztyén, páli értelmezéséhez közelebb jussanak.²⁶

A 180 körül keletkezett Muratori-kánontöredék például azt írja Hermász Pásztoráról, hogy azt „a templomban a nép elé tártani nem szabad az idők végezetéig sem a próféták közt, mivel azoknak teljes a száma, sem az apostolok közt”.²⁷

Ha a keresztyén istentiszteleti bibliaolvasás eredőit keressük, egészen biztos, hogy nem csak a zsinagógai formákat és gyakorlatokat kell szem előtt tartanunk, hanem szélesebb és mélyebb vallás- és kultúrtörténeti beágyazottságról beszélhetünk. Pap Ferenc megfogalmazása szerint „a Szentírás évezredekken keresztül elsősorban istentiszteleti keretben felolvasott könyvként, ekként hirdetett igeként realizálódott a keresztyénség számára. [...] Az Írás olvasása, azaz hirdetése nélkül nincs istentisztelet, liturgia. A felolvasás szent pillanat: Isten beszéde szólal meg, nyílnak meg a Szentlélek által mindannyiunk számára, minden alkalommal.”²⁸

Kissé zárlatos érvelésnek tűnne azt állítani, hogy azért olvastak a keresztyének az Írásokból az istentiszteleteken, mert a zsidók is így tettek a zsinagógákban, és ez egyfajta mintaként szolgált volna. A valóság ezzel szemben az, hogy az istentisztelet és a Bibliából

²⁵ Raj Tamás: A bibliaolvasás zsidó rendszeréről, 154.

²⁶ Reumann: A History of Lectionaries, 120.

²⁷ Balla Péter: *Az újszövetségi iratok története*, Budapest, Károli Egyetemi Kiadó, 2008, 58. A könyv Szerzője Király Levente fordításában (lektorálta: Kendeffy Gábor) közli ezt a forrást.

²⁸ Pap Ferenc: Istentiszteleti bibliaolvasási hagyományok a reformáció korában, in Lányi Gábor János (szerk.): *A reformáció örökségében élve. A reformáció hatása a teológiai oktatásra*, Budapest, L'Harmattan, 2018, 23.

mint szent könyvből való felolvasás elválaszthatatlan egységet alkot. Egyedül innen érthető meg az, amit a későbbiekben látni fogunk, hogy már az első évszázadokban sokféle bibliaolvasási tradíció alakult ki a keresztyénségen belül, nyugaton és keleten egyaránt. Ez egybecseng Hafenscher Károly megállapításával, mely szerint „Jézus semmiféle liturgiai vagy istentisztelettel kapcsolatos utasítást, előírást nem adott tanítványainak, az első gyülekezet a liturgiai szabadság boldog és nehéz állapotában kezdte formálni Isten előtt folyó közösségi életét, azon belül is az istentiszteleti gyakorlatot.”²⁹

A legújabb kutatások részben ezért is irányulnak a zsinagógától eltérő más minták és gyakorlatok felé. Az ókori ember számára az olvasás és felolvasás ugyanis a ma megszokottól jelentősen eltért. A hangos felolvasás művelődés- és kultúrtörténeti sajátosságainak vizsgálata során egy nem vallásos, profán összejövétel, a görög-római lakomák szokása és rendje is a kutatók érdeklődési körébe került. Valeriy A. Alikin monográfiájában felhívta a figyelmet rá, hogy az antik műveltségű világban a különböző szövegek olvasása szinte kivétel nélkül hangos felolvasást jelentett, akár volt a felolvasónak hallgatósága, akár egyedül olvasott.³⁰ A hangos felolvasás az oktatás része is volt, hiszen úgy tartották, hogy a leírt szöveg teljes értelmét csak így lehet megérteni, elsajátítani. Ennek a gyakorlatnak egy jó példája az ApCsel 8,30, ahol Fülöp hallja, hogy az etióp eunuch Ézsaiás prófétát olvassa hangosan önmaga számára.

Hafenscher Károly rámutat arra, hogy Jézus korában a tekercsekből való felolvasás (mint pl. Jézus felolvasása a názáreti zsinagógában) mindenképpen folyamatos olvasás kellett legyen, hiszen a felolvasónak fizikailag, technikailag tovább kellett tekernie a tekercset, nem lehetett tetszés szerint belelapozni, mint egy könyv esetében például. A liturgiátörténet is arról tanúskodik, hogy az első keresztyének körében is a folyamatos olvasás (*lectio continua*) alakult ki és terjedt el leghamarabb.³¹ A *lectio continua* vagy *lectio continua selecta* (*Bahnlesung*³²) gyakorlata volt Bieritz szerint is az, ami először kialakult. Rámutat arra, hogy kezdetben mennyire meghatározó lehetett a kiemelt liturgikus idők és ünnepek összekapcsolása egy-egy olyan újszövetségi könyvvel, ami különleges és jelentős apostoli

²⁹ Hafenscher Károly: *Liturgika. A keresztyén istentisztelet protestáns megközelítésben, ökumenikus szellemben*, Budapest, Luther Kiadó, 2010, 157.

³⁰ Alikin: *The Earliest History*, 147.

³¹ Hafenscher Károly: A perikópa, *Evangélikus Élet*, 72. évf., 2007/45., 2.

³² A német szakirodalomban elterjedt kifejezés Ernst Ranke óta a *Bahnlesung*, ami egyfajta folyamatos olvasást jelent, azonban mégsem tisztán *lectio continua*, mivel a folyamatos olvasás során bizonyos részeket kihagy, így *lectio continua selecta*ként fordítható és értelmezhető a leginkább. Gerhard Kunze: *Die Lesungen*, 89.

tekintéllyel bírt az egyházi közösségek számára. Például a húsvéti időre ezért választhatták folyamatos olvasásra János evangéliumát, Péter első levelet, vagy éppen Jakab levelét.³³

A hangos felolvasás már csak azért is szükségszerű volt, mivel a korabeli szövegek a *scriptio continua* gyakorlatát követve íródtak, tehát nem (vagy alig) alkalmaztak központozást és szövegtagolást az írók. Az olvasó tehát rákényszerült arra, hogy a szöveg kimondásával találja meg annak értelmét.³⁴ Ehhez hozzá kell tenni, hogy a hallgatóság (már ha volt ilyen) nagy része pedig rákényszerült arra, hogy felolvassanak neki, ugyanis többek között James Dunn kutatási eredményeire támaszkodva elmondható, hogy a Jézus korabeli, azaz 1. századi zsidóság szóbeliségre épülő társadalmat alkotott, ugyanis az írni, olvasni tudók hozzávetőlegesen csak az összlakosság tíz százalékát tették ki.³⁵

A nyilvános felolvasásra több alkalom is adódott, azonban az egyik leggyakoribb ilyen a már említett görög-római közös lakomák utáni összejövétel (*symposium*) volt. Ezek az összejöveteleken költők, írók, történetírók munkáiból olvastak fel különböző társadalmi rangú emberek. Előfordult, hogy a szöveg felolvasója maga az író volt, aki a társaság véleményét is várhatta egy-egy felolvasás után. Továbbá lehetett az olvasó az est házigazdája, de nagyon gyakran egy erre a feladatra kiképzett és felkért szakolvasót (*lector*) bíztak meg. A *lectorok* sok esetben képzett, tanult rabszolgák voltak, akiknek feladatuk és kötelességük volt szórakoztatni a ház urát és vendégeit.³⁶

Túlzás lenne természetesen azt állítani, hogy ha nem a zsinagógai istentisztelet, akkor ez a profán, társadalmi szokás lenne a közösségi bibliaolvasás közvetlen előfutára. Azonban biztos, hogy a földközi-tengeri térség gyülekezeteinek *pogánykeresztyén* tagjai ismerték ezt, sőt mi több, akár maguk is részt vettek ilyen lakomán. Gerard Rouwhorst szerint, ha fenntartható az az állítás, hogy a *zsidókeresztyének* számára a közösségi olvasás gyökerei a zsinagógáig nyúlnak vissza, akkor a *pogánykeresztyének* esetében ezt a formális lakomák rendjében kell keresni.³⁷ Az 1Kor 11,17-34 tanúskodik arról, hogy Korinthusban az úrvacsorával egybekötött közös étkezéseket tartottak. Az itt megnevezett helyen kitűnik,

³³ Karl-Heinrich Bieritz: *Das Kirchenjahr – Feste, Gedenk- und Feiertage in Geschichte und Gegenwart*, Berling, Union Verlag, 1988, 67.

³⁴ Alikin: *The Earliest History*, 148.

³⁵ James Dunn: *Kezdetben volt az evangélium. Jézus, Pál és az evangéliumok*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2014, 27.

³⁶ Alikin: *The Earliest History*, 149.

³⁷ Gerard Rouwhorst: The Bible in liturgy, in James Carleton Paget (szerk.): *The New Cambridge History of the Bible, vol. I.*, Cambridge University Press, 2013, 827-828.

hogy a korinthusi gyülekezetben éppen ez a liturgián kívüli, már-már „világias” alkalom lett a megosztottság és visszaélések színtere.³⁸

Mivel az úrnapi istentisztelet és az úrvacsora már a kezdeti időktől fogva összetartozott³⁹, így elképzelhető, hogy ezt a közös étkezést minden istentisztelet után megtartották. Az Alikin és Rouwhorst által képviselt iskola azonban nem veszi észre az ebben a hipotézisben rejlő nagy ellentétet. Míg a görög-római *symposium* esetében a hangsúly az étkezésen volt, addig a keresztyének összegyülekezésénél a hirdetett és látható igén (vö. ApCsel 2,42). Az előbbinél a szövegek felolvasása, míg az utóbbinál maga az étkezés (már ha valóban követte ilyen) volt a járulékos cselekmény.

Az újszövetségi iratok alapján arra következtethetünk, hogy az 1. századi keresztyén gyülekezetek a már említett prófétai iratokon kívül főként apostoli leveleket olvastak.⁴⁰ Ez utóbbira rengeteg utalásunk van (pl.: Kol 4,16; 1Thessz 5,27; 1Tim 4,13; Filem 1-2). Bár feltételezhető, hogy az 1. században, különösen annak vége felé olvasták már az evangéliumokat is, azonban az első forrásunk erről csak a 2. századból való, mégpedig Jusztin mártír 163 körül íródott Apológiájából. „És a Napról elnevezett napon mindannyian, városokban és falvakban egyaránt összejövetelet tartunk, ahol felolvassuk az apostolok emlékiratait és a próféták írásait, amennyire azt az idő engedi.”⁴¹ Művében másutt egyértelművé teszi, hogy az apostolok emlékiratai tulajdonképpen az evangéliumok. „Az apostolok is emlékirataikban, melyeket evangéliumoknak nevezünk, úgy hagyományozták, ahogyan azt ők parancsként kapták, hogy Jézus fogta a kenyeret, hálát adott és így szólt...”⁴²

A 2. századra a bibliaolvasás már egészen biztosan egy állandó, de megvalósítását tekintve gyülekezetenként változó gyakorlat lett. Megfigyelhető azonban, hogy míg az említett görög-római lakomákon a felolvasás a lakoma után következett, addig a keresztyén istentiszteleten az ógyházi írók beszámolóí alapján az Írásokat az úrvacsora előtt olvasták. A legegyszerűbb magyarázata ennek abban rejlik, hogy akik még nem voltak teljes jogú tagjai az egyháznak (pl. katechumenek), azok is ott lehettek a felolvasásnál, és csak az

³⁸ Christian Link – Ulrich Luz – Lukas Vischer: „... kitartóan részt vettek a közösségben...”. *Az egység útja az Újszövetségben és ma*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2004, 116-117.

³⁹ Vö. Pap Ferenc: *Az egyházi év*, Budapest, L'Harmattan, 2016, 96.

⁴⁰ Alikin: *The Earliest History*, 157.

⁴¹ Jusztinosz: I. Apológia 67.3. (ford.: Vanyó László), in Vanyó László (szerk.): *II. századi görög apologéták. Ókeresztyén írók 8*, Budapest, Szent István Társulat, 1984, 118.

⁴² Jusztinosz: I. Apológia 66.3. (ford.: Vanyó László), in Vanyó László (szerk.): *II. századi görög apologéták*, 117.

úrvacsora előtt kellett távozniuk. Nehezebb lett volna megszervezni, hogy az úrvacsora végeztével ők időben érkezzenek meg az istentisztelet folytatására.⁴³

A 3. századra számos helyen nem csak vasárnap, hanem a hét minden napján összegyülekeztek a keresztyének, amiből következett, hogy az Írás felolvasása is napi gyakorlattá vált. Az eddig olvasott apostoli levelek, evangéliumok és ószövetségi próféták mellé más könyveket is a napi olvasmányok részévé tettek: a Törvényt, a Zsoltárok könyvét és az Ószövetség történeti könyveit. Órigenész homíliáiból tudjuk, hogy az alábbi könyveket biztosan olvasták: 1-5Mózes, Józsué, Bírák, 1Sámuel, Zsoltárok, próféták, evangéliumok, apostoli levelek.⁴⁴ Ekkor még komoly teológiai, egyházfegyelmi kérdés volt az, hogy mely könyvek képezik nem csak az újszövetségi kánon részét, hanem hogy melyeket lehet felolvasni az istentiszteleten. Euszebiosz a 4. században így ír a Muratori-kánontöredék által már a 2. században indexre helyezett Hermász Pásztoráról:

Mivel ugyanez az apostol a rómaiakhoz írt levelének végén lévő üdvözlésekben megemlíti a többiekkel együtt Hermászt is, akiről azt tartják, hogy a Pásztor című könyv szerzője, ezért tudni kell, hogy egyesek ezt is elutasítják, úgyhogy nem számítják az általánosan hitelesnek elismert írások közé, mások viszont nagyon fontosnak ítélik, akik szerint nélkülözhetetlen a bevezető oktatásnál. Ezért aztán tudomásom van róla, hogy már templomokban is nyilvánosan felolvassák, és azt is tapasztaltam, hogy néhány igen régi író is idézte. Ennyit a vitathatatlanul isteni írásokról és azokról, melyeket általánosságában nem mindenki tart annak.⁴⁵

Szintén a 3. században történt a *lector* tisztség megszilárdulása. Ez nem azt jelenti, hogy korábban ez a tisztség ne létezett volna, hanem azt, hogy innentől kezdve nagyobb megkülönböztetéssel beszélhetünk róla. Cipriánusz karthágói püspök például a 38. levelében írja, hogy egy Aurelius nevű fiatalembert bízott meg a *lector* szolgálattal, mivel a szorongatásokban is hitvallónak bizonyult.⁴⁶ A *Traditio Apostolica* (215 körül) elnevezésű szokásjog gyűjtemény XI. cikkelye értelmében: „A lektort azzal nevezik ki, hogy a püspök átadja a könyvet; kézfeltételt pedig nem kap.”⁴⁷ Órigenész azonban arról tudott, hogy Cézáréában a *lector* a klérus teljes értékű tagja volt.⁴⁸

⁴³ Alikin: *The Earliest History*, 175.

⁴⁴ Rouwhorst: *The Bible in liturgy*, 841.

⁴⁵ Euszebiosz: *Egyháztörténet* (ford.: Baán István), in Vanyó László (szerk.): *Euszebiosz Egyháztörténete. Ókeresztény írók 4*, Budapest, Szent István Társulat, 1983, 96.

⁴⁶ Alikin: *The Earliest History*, 180.

⁴⁷ *Traditio Apostolica XI.* (ford. Erdő Péter), in Erdő Péter (szerk.): *Az ókori egyházfegyelem emlékei*, Budapest, Szent István Társulat, 2018, 138.

⁴⁸ Alikin: *The Earliest History*, 180.

Az első századok uralkodó bibliaolvasási gyakorlata a lectio continua és a lectio semi-continua volt. Az előbbinél a bibliai könyveket folyamatosan olvasták végig, az utóbbi esetben viszont rövidebb összefüggő szakaszokat olvastak.⁴⁹ Órigenész gyakorlatából tudjuk, hogy nem csak a nagy ünnepnapokra, hanem az ünnepi időkre is gondosan válogatta az olvasmányokat, a nagyböjti időre például Jób könyvét olvasták, hiszen szerinte Jób szenvedését olvasva lehet Krisztus szenvedéséhez közelebb jutni.⁵⁰ A 4-5. századtól azonban, amikor az egyházi év nagy üdvtörténeti ünnepei fixálódtak,⁵¹ már szélesebb körben is megmutatkozott az igény az ünnepekhez kötött olvasmányok kijelölésére és rögzítésére. A lectio continua mellett megjelentek a tudatosan az ünnepekhez rendelt perikópák, azonban ezek ekkor még nem szorították ki a folyamatos olvasást, ellenkezőleg, a lectio continua is megerősödött, hiszen kialakult, hogy a formálódó egyházi évben melyik hosszabb bibliai szakaszt melyik időszakban kell olvasni. A lectio continua és az ünnepi textusok egymás mellett, egymást jól kiegészítve léteztek.⁵²

Chrysostomos nagyböjtből például a pátriárkák történeteit olvasta és prédikálta, húsvét és pünkösd között pedig az Apostolok Cselekedeteit.⁵³ Érdekességképpen meg kell jegyezni, hogy a Római Katolikus Egyház *Ordo Lectionum Missae* olvasmányrendje a húsvéti időre az első helyen lévő, szokásos ószövetségi olvasmány helyett az Apostolok Cselekedeteit írja elő, mindennek már Chrysostomos idején gyakorlata volt.⁵⁴

Míg a keleti keresztyénség olvasmányrendjeire leginkább Chrysostomos, addig a nyugati keresztyénségre leginkább Augustinus hatott. Chrysostomoshoz hasonlóan ő is használta a lectio continuát és semi-continuát, János evangéliumát például rövidebb, összefüggő szakaszokra bontva olvasta és prédikálta,⁵⁵ húsvétkor többnyire Máté, Lukács és János evangéliumát, míg nagypénteken a szenvedéstörténet márki változatát olvasta.⁵⁶

A Szentírás felolvasása és az ahhoz kapcsolódó igehirdetés elválaszthatatlan egységet alkotott. Dolhai Lajos a patrisztikus prédikáció három fajtáját különbözteti meg: kérügma, katecheszisz és homília. A kérügma „az evangélium legelső, közvetlen hirdetése”, a

⁴⁹ Rouwhorst: *The Bible in liturgy*, 839.

⁵⁰ Jules Baudot: *The Lectionary. Its Sources and History*, London, Catholic Truth Society, 1910, 9.

⁵¹ Vö. Pap Ferenc: *Az egyházi év fogalma és értelmezése, Porta Speciosa III*, 2014, 39.

⁵² Rouwhorst: *The Bible in liturgy*, 838.

⁵³ Baudot: *The Lectionary*, 12.

⁵⁴ Istentiszteleti és Szentségi Fegyelmi Kongregáció: *Homiletikai direktórium* (ford. Diós István), Budapest, Szent István Társulat, 2016, 43.

⁵⁵ McGowan: *Ancient Christian Worship*, 100.

⁵⁶ Baudot: *The Lectionary*, 15.

katecheszis egyfajta tanító beszéd, mely a Krisztus-misztériumba vezet be, a homília pedig „a hívek közösségének rendszeres tanítása, különösképpen a liturgia keretében”.⁵⁷

A 4-5. századra több gyakorlat is kialakult arra vonatkozóan, hogy milyen arányban olvastak ó-, illetve újszövetségi szakaszokat. Antiókhától keletre, ahol a keresztyének többsége szír anyanyelvű volt, a két újszövetségi olvasmányt kettő (vagy több) ószövetségi követte, melyekből legalább egyet a Tórából, egyet pedig prófétai iratból olvastak. A két újszövetségi olvasmányból egy mindig evangélium, egy pedig apostoli levél volt. Ezt a beosztást azután később is megőrizték a szíriai liturgikus tradíciókban, további olvasmányrendekben. Galliában, Hispániában vagy Antióchiában (ahol Chrysostomos is szolgált) csak egy ószövetségi szakaszt olvastak a két újszövetségi (evangélium és apostoli levél) előtt, melyek után ünnepelték az úrvacsorát. Rouwhorst szerint ez a gyakorlat az Ószövetség keresztyén értelmezéséről tanúskodik, azaz hogy az Ószövetség tipológiai és próféciai Krisztusra mutatnak előre.⁵⁸ Számos hagyományban azonban nem volt ószövetségi olvasmány, csak a két újszövetségi. Az úgynevezett örmény lekcionáriumban, melyet a jeruzsálemi tradíció egyik legfontosabb továbbélőjének tartunk, az Ószövetség csak ritkán, például ószövetségi hithősök ünnepein vagy vigíliákon szerepelt.⁵⁹

A nyilvános és ünnepélyes bibliaolvasás több helyen is az istentisztelet elején volt. Augustinus az igeliturgia kezdetére vonatkozva írja, hogy amikor belép a templomba az istentiszteleten, köszönti a gyülekezetet, majd pedig felolvasnak a Szentírásból.⁶⁰

Az 5. századtól (főleg nyugaton) egyre inkább háttérbe szorult a lectio continua gyakorlata. Ezzel szemben keleten a szír egyház olvasmányrendje (mely végső formáját a 6. században érte el) és a bizánci olvasmányrend alapján a hétközi istentiszteleteken folyamatosan olvasták a Bibliát, csak a vásár- és ünnepnapokra vették át a perikópákat.⁶¹

Megfigyelhető azonban egy másik érdekes jelenség is: amennyiben még tartotta magát nyugaton a lectio continua, gyakrabban olvasták így az Újszövetséget, mint az Ószövetséget. Sőt, ez utóbbi egyre inkább a monasztikus közösségek sajátossága lett a nyugati istentiszteleti hagyományban, azon belül is a bencések voltak azok a 6. századtól, akik az imaórákon egy éves ciklusban olvasták végig az Ószövetséget.⁶² A lectio continua háttérbe

⁵⁷ Dolhai Lajos: *Az ókeresztény egyház liturgiája*, Budapest, Jel Kiadó, 2017, 119.

⁵⁸ Rouwhorst: *The Bible in liturgy*, 833.

⁵⁹ Rouwhorst: *The Bible in liturgy*, 834.

⁶⁰ Jörg Neijenhuis: *Liturgik*, Stuttgart, Kohlhammer, 2020, 42.

⁶¹ Bogár: *Az egyházi évkör*, 104.

⁶² Rouwhorst: *The Bible in liturgy*, 838-839.

szorulásával tehát az Ószövetség olvasása is háttérbe szorult, gyakorlatilag egy kiváltságos elit részesült csak belőle. Fontos megjegyezni, hogy a különböző bibliaolvasási hagyományok kialakulása, majd a kötöttebb ünnepi textusok elterjedése ellenére a 7-8. századig nem beszélhetünk kötelező érvényű olvasmányrendekről.⁶³

Az első öt században nagy változásokon ment keresztül a keresztyén egyház istentiszteleti bibliaolvasása. Míg az első két század az útkeresésről szólt, addig a 3-4. századtól kezdve már megjelentek az egyre változatosabb gyakorlatok. Az ünnepi olvasmányok megjelenése és rögzülése azonban meglátásom szerint sokkal nagyobb fordulatot hozott, mint csupán a lectio continua fokozatos háttérbe szorulása vagy az Ószövetség egyre aránytalanabb mellőzése. Míg a lectio continua esetében a hangsúly szinte kizárólag a bibliai könyvön és annak tekintélyén van,⁶⁴ addig az egyházi év ünnepeit szem előtt tartó olvasmányrend igéi Renato de Zan megfogalmazása szerint bizonyos értelemben kiemelkednek az eredeti kontextusukból, és az ünnep kontextusában új, ünnepi értelmet nyernek.⁶⁵

Gerhard Kunze összefoglalása szerint a legfontosabb olvasmányrendek a korszakban az alábbiak voltak:

- 1.) Két 5. századi jeruzsálemi olvasmányrend, ami a kutatástörténetben gyakran „Örmény Lekcionáriumként” szerepel.
- 2.) Egy szíriai perikópalista Edessa környékéről az 5. századból.
- 3.) Egy Alban Dold által felfedezett „ösgallikán” lekcionárium, ami Dél-Galliában keletkezhetett.
- 4.) Észak-Afrikai zsinati rendelkezések Augustinus idejéből, 400 körül.
- 5.) Egy perikópalista Jeruzsálemi Kürillosztól a 4. századból, ami 19 perikópát tartalmaz.

⁶³ A 20. századi magyar szakirodalmak (pl. Mitrovics: *Egyházi szónoklattan*, 52.; Bogár: *Az egyházi évkör*, 95.) többször is említenek egy bizonyos „Eklogadion gyűjtemény” nevű olvasmányrendet, melyet állítólag 450-ben zsinatilag fogadtak el és tettek kötelezővé. A probléma az, hogy ezt a 450-es zsinatot nem lehet meghatározni, és a korabeli forrásokban sem találunk még csak hasonló próbálkozásra sem bizonyítékot. Az évszámmal kapcsolatosan: jelenlegi ismereteink szerint 450-ben Claudianus Mamercus, a francia Vienne lelkipásztora állított össze egy olvasmányrendet, mely nem volt kötelező érvényű, és nem is maradt ránk. August Nebe: *Die evangelischen Perikopen des Kirchenjahres*, Wiesbaden, 1869, 11-12. Elképzelhető, hogy egy félreértésről van itt szó, ugyanis az „Eklogadie” a német szakirodalmakban szereplő szakkifejezés, mely egyfajta lectio semi-continuát, azaz folyamatos, de megszakítható olvasási módszert jelent. Vö. Gerhard Kunze: *Die Lesungen*, in Karl Ferdinand Müller – Walter Blankenburg (ed.): *Leiturgia. Handbuch des evangelischen Gottesdienstes. Band 2*, Kassel, Johannes Stauda-Verlag, 1955, 89.

⁶⁴ Rouwhorst: *The Bible in liturgy*, 838.

⁶⁵ Renato de Zan: *Bible and Liturgy*, in Anscar J. Chupungco (ed.): *Handbook for Liturgical Studies, vol. 1. Introduction to the Liturgy*, Collegeville, The Liturgical Press, 1997, 46.

6.) Egy epistolalista Capuai Viktortól 546-ból, ami feltehetőleg a későbbi würzburgi epistolalista elődjeként értelmezhető.⁶⁶

Ez az utóbbi lekciónárium (epistolalista) azért is nagyon jelentős, mert bár nem római eredetű lista, mégis lehetőséget kínál arra vonatkozóan, hogy összevessük a római olvasmányrendekkel, és így a beneventói, capuai és római közötti hasonlóságot megismerhessük.⁶⁷

A római olvasmányrend egyik első, kézzel fogható bizonyítéka I. (Nagy) Gergely pápa fennmaradt negyven prédikációja, melyeknek nagyobb részét egy év alatt, valószínűleg 593-ban mondta el.⁶⁸

Körülbelül 650-ból származik az Ordo Romani XIV elnevezésű dokumentum, ami azt mutatja, hogy az egyházi év ünnepi időszakaira és ünnepeire megvoltak a kijelölt bibliai olvasmányok. A Hughes Oliphant Old által összegyűjtött formában közlöm a dokumentum rendelkezéseit:

- 1.) A teljes kanonikus Szentírást egy év folyamatában olvasták fel.
- 2.) Mózes öt könyvét, Józsué és a Bírák könyvével együtt nagyböjt előtti nyolcadik naptól húsvét előtti nyolcadik napig olvasták.
- 3.) Jeremiás siralmait és a megfelelő szakaszokat Ézsaiás próféta könyvéből a nagyhét alatt olvasták.
- 4.) Húsvétól pünkösdig az Apostolok Cselekedeteit, a katolikus leveleket és a Jelenések könyvét olvasták.
- 5.) Nyáron és egészen november közepéig Sámuel könyveit, a Királyok könyveit és a Krónikák könyveit olvasták.
- 6.) Salamon könyveit, Judit könyvét, Eszter könyvét, a Makkabeusok könyveit és Tóbit könyvét december közepéig olvasták.
- 7.) Ézsaiás, Jeremiás és Dániel könyvét adventtől epifániáig olvasták.
- 8.) Epifánia után február közepéig Ezékielt, a kisprófétákat és Jób könyvét olvasták.
- 9.) A Zsoltárok könyvét, az evangéliumokat és Pál apostol leveleit az egész évben olvasták.⁶⁹

⁶⁶ Gerhard Kunze: *Die Lesungen*, 142.

⁶⁷ Adrian Nocent: A Római Lekcionárium, in Pákozdi István – Somorjai Ádám (szerk.): *A liturgiatudomány kézikönyve*, Budapest, Szent István Társulat, 2020, 333.

⁶⁸ Hughes Oliphant Old: *The Reading and Preaching of the Scriptures in the Worship of the Christian Church – volume 2: The Patristic Age*, Grand Rapids, Eerdmans Publishing, 1998, 428.

⁶⁹ Hughes Oliphant Old: *The Reading and Preaching of the Scriptures in the Worship of the Christian Church – volume 3: The Medieval Church*, Grand Rapids, Eerdmans Publishing, 1999, 148.

Fontos leszögezni, amint azt az ismertetett példák mentém láthattuk is, hogy az első századok bibliaolvasási hagyományai nem kényszerből és parancsra alakultak ki és formálódtak. Semmilyen zsinati határozat nem írta elő, hogy a Bibliát folyamatosan, módszeresen, üzenetében elmélyülve olvassák, sem azt, hogy az ünnepekhez, akár az ünnepi időszakokhoz bizonyos textusokat rendeljenek. A bibliaolvasási gyakorlatoknak természetesen megvoltak az előzményei (pl. zsinagógai olvasmányok), valamint a hangos felolvasás is mélyen gyökerezett a társadalom életében. A különböző bibliaolvasási gyakorlatok kialakulásánál és gyakorlásánál nem a kényszerek, a már bevett minták voltak meghatározóak, hanem valóban szabadok voltak arra, hogy változatosan olvassák a Bibliát az istentiszteleten.

IV.2. Az úgynevezett óegyházi perikóparend kialakulása és rögzülése

Míg az első századok istentiszteleti bibliaolvasását (keleten és nyugaton egyaránt) az egymás mellett párhuzamosan létező gyakorlatok sokfélesége jellemezte, addig főként az 5-6. századtól kezdődően megjelentek, majd pedig az elkövetkező néhány évszázadban rögzültek az úgynevezett perikóparendek. Az elnevezés a *perikoptó* (körülvág, körülhatárol) szóból ered, maga a perikóparend pedig az egyházi év vásár-és ünnepnapjaira kijelölt igeszakaszokat foglalja magába.⁷⁰

A későbbiekben láthatjuk, hogy a reformáció kezdetén a perikóparendek átvétele vagy éppen elvetése döntő különbséget hozott a lutheri és a svájci reformáció istentiszteleti bibliaolvasásában, ami természetesen a magyar protestantizmus különböző gyakorlataira is hatással volt. Azonban amennyire jól dokumentált és ismert az úgynevezett óegyházi perikópák reformáció utáni helyzete és használata, legalább annyira problémás és nehezen rekonstruálható ennek a gyűjteménynek az eredete.

Mitrovics Gyula Egyházi szónoklattanának második, 1911-es (posztumusz) kiadásában ezeket írja:

A VI. században a perikópák újabban átnézettek; némely hosszabb és tartalmatlanabb helyek más, e célra alkalmasabb fejezetekkel cseréltettek fel s az így előállott gyűjtemény, „Lectonarium” elnevezést kapott. Idők folytán, ez sem felelvén meg a kívánalmaknak, a vallás és egyház virágzása iránt annyira érdeklődő fejedelem, Nagy Károly vette kezébe az ügyet s

⁷⁰ Vö. Fekete: A textusválasztás szükségessége és módjai, 4.

egybeállította az e téren annyira nevezetessé vált „Homiliarium”-ot. Tulajdonképpen még mainapság is ez az alapja mind az evangélikus, mind a római- és görög-katolikus egyház perikopa rendszerének is. E Homiliárium egybeállítója Winfried Pál, vagy közönségesebb nevén: Paulus aquilejai diaconus, aki előbb Dezső, longobard király magántitkára volt. Ez a gyűjtemény már nemcsak a vasárnapi evangéliumokat és leveleket s az apostolok és szentek emlékűnépére szánt perikopákat foglalja magában, hanem „post illa verba textus” cím alatt, minden perikopa felett közöl egy-egy egyházi beszédet, a jelesebb egyházi atyák válogatott művei közül.⁷¹

Ravasz László 1915-ös Homiletikájában már több részletet feltár a gyűjtemény előállításának körülményeiről, kimutatva, hogy Nagy Károly ezen intézkedésére azért volt szükség, mert birodalma területén megkövetelte a papoktól, hogy prédikáljanak nem csak a városokban, hanem a falvakban is. Erre azonban nem mindenki állt készen.

Azonban Nagy Károly nemcsak követelt a papjaitól, hanem segített is rajtuk. Tudósaival: Alcuinussal és Rabanus Maurussal revideáltatta a biblia [sic!] latin fordítását és magyarázatokat íratott hozzá; azonkívül Paulus Diakonussal egy homiliariumot állíttatott össze, mely az evangéliumi miselekciókat (perikopa) tartalmazta; mindenik lecke után valamelyik egyházi atyának: Chrysostomus, Augustinus, Nagy Leo, Nagy Gergelynek egyik-másik beszédje következett. E könyv liturgiai használatát Nagy Károly a frank birodalomban kötelezővé tette. Ez volt az első postilla (post illa verba legenda). Hová jutott az igehirdetés, mint prófétai cselekvés! A prédikációt, mint a kultusz evangéliumi elemét teljesen fölszívta a miseliturgia.⁷²

Bogár János főleg Mitrovicsra hivatkozva közli majdnem szó szerint az előzőekben ismertetett fontosabb adatokat (Nagy Károly, Paulus diakónus, Homiliarium),⁷³ azonban más helyen pontosít ezeken, rámutatva, hogy „a nyugati egyház pedig a római rendszert fogadta el Nagy Károly rendeletére, kivéve a gallikán és milánói egyházat, amelyek továbbra is fenntartották saját perikopa-rendszereiket...”⁷⁴

Fekete Károly lényegében ennek az ellenkezőjét állítja: „Csak az V. század derekától mutatható ki, hogy Galliában megállapították az egyházi év bizonyos vasárnapjainak olvasmányait. A kötött lekciónkból alakultak ki a kötött textusok. Nagy Károly császár idejében már ennek az elvnek a jegyében keletkezett Paulus diakónus Homiliáriuma.”⁷⁵ Rézbányay József a kora-középkor igehirdetésének válságát a korszak szellemi, kulturális

⁷¹ Mitrovics: *Egyházi szónoklattan*, 52-53.

⁷² Ravasz László: *A gyülekezeti igehirdetés elmélete (Homiletika)*, Pápa, 1915, 46.

⁷³ Bogár: *Az egyházi évkör*, 103.

⁷⁴ Bogár: *Az egyházi évkör*, 104.

⁷⁵ Fekete: *A textusválasztás szükségessége és módjai*, 155.

válságával hozza összefüggésbe. Szerinte a prédikálás (mint szerinte a legfőbb művészet) „aláhanyatlott s a barbár korszellemnek lőn martalékává.”⁷⁶ Ebben a kontextusban említi Nagy Károly olvasmányreformját Paulus diakónussal és Alcuinnal egyetemben.⁷⁷ Kun Bertalan is hivatkozik Alcuinra és Paulus diakónusra, akit „Vinfried” néven említi, és aki a „Homiliarium liber” szerzője.⁷⁸

Az ógyházi perikópák kutatásának nehézségei tárulnak elénk a fentebb hivatkozottakból. Hol alakultak ki az olvasmányrendek? Galliában vagy Rómában? Ki állította össze őket először? Mitrovics ráadásul a már idézett főszöveg lábjegyzetében azt állítja, hogy Paulus diakónus és Alcuinus ugyanaz a személy,⁷⁹ Ravasz azonban megkülönbözteti őket. Igazat adhatunk Jules Baudot-nak, aki 19. század végi, 20. század eleji perikópa-kutatás legnagyobb hiányosságának a nyugati istentiszteleti hagyományok túlzott uniformizálását tartotta, mintha a gallikán, mozarab, kelta és ambrozián rítus mind a római liturgia hatása alatt állt volna a 6-8. századig. Felhívja a figyelmet arra, hogy a helyi püspököknek megvolt minden hatalmuk arra, hogy az olvasmányrendeket saját maguk szabályozzák a gyülekezeteikben.⁸⁰ A sok pontatlan és történetileg pozitivistá 20. század eleji kutatás között üdítő kivétel Csiky Lajos 1914-es monográfiája, melyben helyesen tesz különbséget a különböző olvasmányrendszerek között. Megemlíti a dél-itáliai (capuai), a gallikán, a milánói és a mozarab olvasmányrendeket, melyeket később a római olvasmányrendszer kiszorított a gyakorlatból a milánói rítus és olvasmányrend kivételével. Hozzáfűzi, hogy a mozarab, gallikán és milánói olvasmányrendek ószövetségi szakaszokat is magukba foglalta – szemben a később rögzült római olvasmányrenddel, mely csak evangéliumi és epistolai szakaszból állt.⁸¹

Benkő Tímea a lényegyet megragadó, nagyon pontos, és a legújabb kutatások eredményeit figyelembe vevő összegzését adja a kérdéskörnek:

A 9. századra már biztosan elfogadottá vált egy évenként ismétlődő, két olvasmányból - evangéliumból és epistolából - álló olvasmányrend. Az ún. ógyházi perikópák (evangélium- és epistolasorozat) eredete a 6. századig nyúlik vissza, az ünnepnapok olvasmányairól pedig már jóval korábbról vannak tudósítások. A két olvasmánysorozat azonban egymástól teljesen függetlenül alakult ki. Az evangéliumi olvasmányok rendje Róma város liturgikus

⁷⁶ Rézbányay József: *Az egyházi szónoklat kézikönyve*, Budapest, Athenaeum, 1902, 54.

⁷⁷ Rézbányay József: *Az egyházi szónoklat kézikönyve*, 55.

⁷⁸ Kun Bertalan: *Egyházi szónoklattan*, Miskolc, 1855, 6.

⁷⁹ Mitrovics: *Egyházi szónoklattan*, 52.

⁸⁰ Baudot: *The Lectionary*, 22.

⁸¹ Csiky Lajos: *Egyházsónoklattan*, Nagybánya, Nánásy István nyomása, 1914, 124.

hagyományából, az epistolák rendje azonban a gallikán liturgikus hagyományból ered, és csupán Nagy Károly frank liturgiareformja idején illesztették egymás mellé az ún. Karoling olvasmányrendben, amely a későbbi középkori olvasmányrend elődje volt.⁸²

Meg kell említeni John Reumann pontosítását, mely szerint a korai lectionáriumok akár három, négy olvasmányt is tartalmazhattak, azonban a 6. századtól a legtöbb nyugati istentiszteleti hagyományban, többek között a római rítusban is többnyire csupán két perikópát (evangélium és epistola) olvastak a misén.⁸³ A 7-8. századtól azonban már a gallikán liturgia is átvette ezt a gyakorlatot.⁸⁴

A továbbiakra való tekintettel fontos néhány terminológiai pontosítást végezni. Gerhard Kunze felhívta a figyelmet arra, hogy az olvasmányrendeket rögzítő könyvek tartalmukat és formájukat tekintve több alcsoportba sorolhatóak. A teljes szentírási szöveget tartalmazó könyveket epistolariumnak vagy evangeliariumnak nevezzük, értelemszerűen a tartalmuktól függően. Az evangeliariumokban kizárólag a négy evangéliumból, míg az epistolariumokban az apostoli levelekből (ill. ApCsel és Jel) találunk szakaszokat. Capitulariumnak nevezzük azt a gyűjteményt, mely nem tartalmazza magát a szöveget, csak az igehelyeket listákba szedve. Ha az evangéliumi és episztolai szöveg egy könyvben található, akkor ennek a megnevezése comes. Nagyon hasonló ehhez, hiszen szintén teljes gyűjteményt takar a lectionarium, azzal a különbséggel, többletjelentéssel, hogy ez már magának a könyvnek az elnevezése, melyből a liturgus felolvasott az istentiszteleten.⁸⁵

A gyűjteményes és az egyházi év rendjéhez igazodó olvasmányrendek a 6. századtól jelentek meg, azonban egészen a 9. századig a perikópák kijelölésének leggyakoribb módja a Bibliák vagy akár szertartáskönyvek, azon belül is leggyakrabban szakramentáriumok szélére írt jegyzet volt, sőt, ennek a gyakorlatnak a létezése még a 14. századig is kimutatható.⁸⁶

Cassian Folsom bencés szerzetes szerint a római (teljes) perikóparend legkorábbi ismert állapotát a würzburgi könyvtárban őrzött kézirat tartalmazza, mely Folsom szerint 700 körül

⁸² Benkő Tímea: Olvasmányrendek és az egyházi év. A Német Evangélikus Egyház perikóparendje és a római katolikus olvasmányrend (Ordo Lectionum Missæ). In *Studia Doctorum Theologiae Protestantis 1*, 2010, 163.

⁸³ John Reumann: A History of Lectionaries: From the Synagogue of Nazareth to Post-Vatican II, *Interpretations: A Journal of Bible and Theology*, XXXI. évf., 1977/2, 125.

⁸⁴ Eric Palazzo: *A History of Liturgical Books from the Beginning to the Thirteenth Century*, Collegeville, Liturgical Press, 1998, 85.

⁸⁵ Kunze: Die Lesungen, 89-90. Jules Baudot nyomán ezt kiegészíthetjük azzal, hogy a teljes szentírási szöveget tartalmazó könyveket plenariumnak is nevezhetjük, illetve a comes gyűjtemény több helyen liber comitis vagy liber comicus néven ismert. Baudot: *The Lectionary*, 2-3.

⁸⁶ Palazzo: *A History of Liturgical Books*, 87-88.

keletkezett, maga az abban rögzített olvasmányrend pedig még régebbi időre datálható. Sajátossága, hogy egy olyan állapotot tükröz, amikor a nagybőjti időben nincs csütörtökönként mise, így feltehetően az I. Gelasius pápa (492-496) nevét viselő *Vetus Gelasianum* szakramentáriumot egészítette ki.⁸⁷

A 19. század vége óta azonban biztosan állítja a kutatók többsége, hogy ezt az ún. würzburgi perikópalistát, vagy legalábbis ennek a jelentős részét Canterbury környékén, angolszász területen állították össze, és a szintén széles körben elfogadott hipotézis szerint Hadrianus, canterbury-i apát hozta magával Nápoly környékéről valamikor a 7. század második felében.⁸⁸ Könnyen elképzelhető, hogy Folsom datálása nem egészen pontos, és valamikor a 8. század elején keletkezett a kézirat.⁸⁹ A hipotézis mellett szól, hogy Hadrianus maga Nápolyban tanult,⁹⁰ illetve a lista kifejezetten Nápoly környékén tisztelt szentek ünnepeit is tartalmazza.⁹¹

Ennek a nápolyi perikóparendnek, mely egy nagyon ősi, I. Gergely pápa (590-604) előtti olvasmányrendet is magába foglal, egészen sajátos angliai utóélete lett. Nem csak délen, Canterbury környékén, hanem északon is, különösen a Northumbria királyságából származó kódexek és kéziratok is tartalmazzák részben vagy egészben.⁹² A Northumbriához tartozó York városában 740 körül született és ott is nevelkedett a Beda Venerabilis szellemi örökségét továbbvivő teológus, Alcuin.⁹³ Időközben 768-ban I. (Nagy) Károly lett a Frank Birodalom királya, akinek feltett szándéka volt egy egységes nyugati keresztyén állam létrehozása. Ennek egyik alapja a római liturgia importálása volt az Alpoktól északra eső területekre, azaz a birodalma egészére.⁹⁴ Az uralkodó, aki a római rítust akarta elterjeszteni, és a teológus, aki a római olvasmányrendek hagyományán nevelkedett, 781-ben Pármában, Nagy Károly udvarában találkozott egymással. Alcuin feladata nem egy új olvasmányrend megalkotása volt, hanem a már meglévő római liturgikus rend terjesztése és megerősítése.⁹⁵

⁸⁷ Cassian Folsom: *Liturgical Books of the Roman Rite*, in Anscar J. Chupungco (szerk.): *Handbook for Liturgical Studies*, Collegeville, Liturgical Press, 1997, 256.

⁸⁸ Baudot: *The Lectionary*, 35. David Ganz: *Merovingian gospel readings in Northumbria: the legacy of Wilfrid?*, in Rob Meens (szerk.): *Religious Franks. Religion and Power in the Frankish Kingdoms: Studies in Honour of Mayke de Jong*, Manchester University Press, 2016, 326.

⁸⁹ Baudot: *The Lectionary*, 34.

⁹⁰ Michelle P. Brown: *The Lindisfarne Gospel. Society, Spirituality and the Scribe*, Toronto, University Press, 2013, 183.

⁹¹ Bernard Bischoff – Michael Lapidge: *Biblical Commentaries from the Canterbury School of Theodore and Hadrian*, Cambridge University Press, 1994, 158.

⁹² David Ganz: *Merovingian gospel readings*, 321.

⁹³ Douglas Dales: *Alcuin. His Life and Legacy*, Cambridge, James Clarke & Co., 2012, 19.

⁹⁴ Herman A. J. Wegman: *Christian Worship in East and West. A Study Guide to Liturgical History*, Collegeville, Liturgical Press, 1985, 143-144.

⁹⁵ Hughes Oliphant Old: *The Reading and Preaching of the Scriptures in the Worship of the Christian Church. vol. 3. The Medieval Church*, Grand Rapids, Eerdmans Publishing, 1999, 192-193.

Az egész helyzet groteszk voltát az adja, hogy az Alcuin által ismert olvasmányrend már több ponton is eltért az eredeti, Hadrianus apát által „importált” dél-olasz lekciónáriumtól. Ennek a több hagyományból merítő olvasmányrendnek az egyik legérdekesebb jelensége az adventi vasárnapok száma és helye. A 6. századtól Rómában ugyanis öt vagy akár hat adventi vasárnapról is tudunk, míg Galliában ennél is hosszabb volt az előkészület ideje.⁹⁶ Alcuin azonban az öt vagy hat helyett négy adventi vasárnapot jegyzett,⁹⁷ mely I. Gergely pápa (és a római gyakorlat) hatását tükrözi, hiszen ő csökkentette négyre az adventi vasárnapok számát.⁹⁸

Alcuinnál az adventet az olvasmányrend végén találjuk,⁹⁹ ami viszont a Gergely pápa előtti, a Gelasianum által meghatározott időszak római gyakorlatát tükrözi.¹⁰⁰ Pap Ferenc szerint „az adventi készülődés első nyomait a IV. század végén Gallia és Spanyolország területén találjuk, később fokozatosan terjed Itáliában és Rómáig is elér. Az időszak karaktere igen különböző volt. Gallia vidékein erősebben jelentkezett az eszkatológikus váradalom vagy aspektus, míg másutt, pl. Rómában inkább a Krisztus megtestesülésének ünnepére való előkészület dominált.”¹⁰¹ Alcuin epistolai olvasmányai egyértelműen a gallikán teológiai felfogást tükrözik.¹⁰²

Nagy Károly egy ízig-vérig római olvasmányrendet szeretett volna, mely kiszorítja a többi, helyette egy olyat kapott kézhez, melyben eleve benne volt a többi, és végül, bár nem teljes egészében, de részleteiben így hagyományozódott tovább. Érdemes e ponton megvizsgálni és a Luther által is átvett ógyházi perikópákkal összevetni Alcuin adventi vasárnapokra meghatározott olvasmányait.

	Alcuin olvasmányrendje ¹⁰³	Luther: Kirchenpostille ¹⁰⁴	
Advent első vasárnapja	Róm 13,10-14	Róm 13,10-14	Mt 21,1-9

⁹⁶ Pap: *Az egyházi év*, 122-123.

⁹⁷ Old: *The Medieval Church*, 193.

⁹⁸ Pap: *Az egyházi év*, 123.

⁹⁹ Baudot: *The Lectionary*, 57.

¹⁰⁰ Old: *The Medieval Church*, 181.

¹⁰¹ Pap: *Az egyházi év*, 121.

¹⁰² Old: *The Medieval Church*, 87.

¹⁰³ Old: *The Medieval Church*, 194.

¹⁰⁴ Az összehasonlítás alapját képező Kirchenpostille egy 1845-ös kiadás, mely Luther 1543-1544-ben írt prédikációit tartalmazza. Dr. Martin Luther: *Kirchen-Postille, das ist: Predigen über Evangelien und Episteln des Kirchenjahrs*, Stuttgart, 1845.

Advent második vasárnapja	Róm 15,4-14	Róm 15,4-14	Lk 21,25-36
Advent harmadik vasárnapja	1Kor 4,1-5	1Kor 4,1-5	Mt 11,2-10
Advent negyedik vasárnapja	Fil 4,4-7	Fil 4,4-7	Jn 1,19-28
Kiegészítő olvasmányok	Zsid 10,35-39	-	-
	Jer 23, 10-14	-	-

Meg kell jegyezni, hogy August Nebe adatai szerint Paulus diakónus Homiliariuma már tartalmazta a táblázatban is szereplő négy evangéliumi igét.¹⁰⁵ Paulus diakónus feladata azonban elsősorban nem az olvasmányrend megalkotása volt, hanem hogy megfelelő prédikációkat keressen a már elkészült lekciónáriumhoz. Az uralkodói igények és szándékok itt is megtalálták a megfelelő embert. Paulus diakónus bencés szerzetesként benne élt az egyházatyák igehirdetői hagyományában, Károly pedig kifejezetten ógyházi prédikációkat szeretett volna a kötetbe. A feladat elvégzése során a legnagyobb nehézséget az okozta, hogy nem volt minden egyes ünnephez ógyházi prédikáció, de Paulus ezeket a hézagokat is kitöltötte.¹⁰⁶ A kötet hatástörténete nem csak ott érhető tetten, hogy mintegy kanonizálta az ún. ógyházi perikópákat, hanem ott is, hogy Frymire adatai szerint a 16. századi Németországban, a postillás kötetek tulajdonképpen aranykorában hét kiadást is megélt 1525 és 1576 között.¹⁰⁷

IV.3. Luther Márton istentiszteleti olvasmányrendje

Luther Márton nem volt teljesen elégedett a hagyományos középkori olvasmányrenddel (perikóparenddel). Bár az evangéliumi szakaszok rendjét átvette, de az epistola-perikópák tekintetében néhány esetben változtatásokat eszközölt.¹⁰⁸ Luther gyakorlata az istentiszteleti bibliaolvasással kapcsolatban egyrészt elválaszthatatlan egységet alkot az istentisztelet

¹⁰⁵ August Nebe: *Die evangelischen Perikopen des Kirchenjahres*, Wiesbaden, 1869, 100.

¹⁰⁶ Old: *The Medieval Church*, 198-199.

¹⁰⁷ John M. Frymire: *The Primacy of the Postils: Catholics, Protestants and the Dissemination of Ideas in Early Modern Germany*, Leiden, Brill, 2010, 501.

¹⁰⁸ Kunze: *Die Lesungen*, 156.

egészének, illetve az ezzel szoros összefüggésben álló prédikációs gyakorlat megreformálásáról vallott reformátori elveivel. Másrészt viszont a szakirodalmak a kálvini és a lutheri istentiszteleti gyakorlat közötti eltéréseket kettejük különböző háttérével magyarázzák. Ez az eltérő háttér az alapjait nézve egészen személyes okokból következik: Luther ágoston-rendi pap volt, sokkal mélyebben gyökerezett a nyugati egyház miserendjében, mint a jogász-teológus Kálvin.¹⁰⁹

Másrészt pedig, mivel ekkor még nem létezett az uniformizált katolikus liturgia, melynek következtében a két reformátor két különböző rítusú istentiszteleti háttérben élt, Kálvin az ún. svájci vagy dél-német, míg Luther az észak-német liturgiából indult ki. Így tehát, amint később részletesebben látni fogjuk, kettejük éles szembeállítását a lectio continua és/vagy perikóparend használata kapcsán nem indokolt, vagy legalábbis nem leegyszerűsíthető.

Manapság nagyon szívesen hivatkoznak Luthernek a torgauai fejedelmi kastély kápolnájának felszentelésén 1544-ben elhangzott prédikációjára, mondván, hogy ez, illetve különösen ennek a bevezető sorai foglalják össze a legjobban Luther istentiszteleti alapvetéseit. „Drága barátaim! Avassuk fel ezt az új házat, és szenteljük azt Urunknak, Jézus Krisztusnak. Ez a feladat azonban nemcsak rám vár, hanem ti is hintsétek csak a szenteltvizet, és tömjénezzetek, hogy ez az új ház valóban egyedül arra szolgáljon, hogy itt maga a mi édes Urunk szóljon hozzánk szent igéje által, és mi is beszéljünk őhöz imával és dicsőítő énekekkel.”¹¹⁰ Ez alapján tehát a lutheri istentisztelet egyfajta dialógus Isten és az ember, a Teremtő és a teremtmény között. Természetes, hogy minden istentiszteletnek megvan ez a jellege, de – Hafenscher Károllyal egyetértve – talán túlzás volna Luther istentiszteleti elveit egy prédikáció félmondatából levezetni.¹¹¹

Luther szóhasználatában az istentisztelet kifejezés nem csak a gyülekezeti, egyházi közösség kultuszi életét jelöli, hanem tágabb értelemben az egész keresztyén életet, melyet mindenkinek meg kell valósítani: Isten szolgálatát a felebarát szolgálatán keresztül. Azonban, mindezzel valamelyest kontrasztban, Luther a szűkebb értelemben vett (kultuszi) istentiszteleti szolgálatot úgy határozta meg, mint „Isten szolgálatát az emberek felé”, ezzel polemikusan szembehelyezkedett korának miseértelmezésével.¹¹² Ez azonban nem zárja ki

¹⁰⁹ Fekete Károly: Kálvin és az istentisztelet, in Fazakas Sándor (szerk.): *Kálvin időszerűsége*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2009, 141., illetve Hafenscher: *Liturgika*, 173-174.

¹¹⁰ Luther Márton: A torgauai fejedelmi kastélyban felépített, Isten igéjének hirdetésére szentelt új ház avatóbeszéde, in Csepregi Zoltán – Horváth Orsolya (szerk.): *Luther válogatott művei 6., Prédikációk*, Budapest, Luther Kiadó, 2015, 465.

¹¹¹ Hafenscher: *Liturgika*, 177.

¹¹² Alexander Kupsch: *Martin Luthers Gebrauch der Heiligen Schrift – Untersuchungen zur Schriftautorität in Gottesdienst und gesellschaftlicher Öffentlichkeit*, Tübingen, Mohr Siebeck, 2019, 37.

az emberi cselekvést az istentiszteletből, hanem magába foglalja azt, hiszen Luther számára az istentisztelet az Isten megszólító szavára adott emberi válasz helye is.¹¹³

Luther az istentisztelet megreformálásáról szóló legfőbb tanításait elsősorban a Formula missae című (magyarul: *A gyülekezeti istentisztelet rendjéről*) 1523-as és a Deutsche Messe című (magyarul: *A német mise s az istentisztelet rendje*) 1526-os munkáiban fejtette ki.

Az előbbi még nem ad részletes, úgymond ágendaszerű leírást az istentiszteletről, annak csupán elvi kérdéseivel foglalkozik. A benne foglalt gondolatok jó megértéséhez és Luther istentiszteleti tanításain belüli elhelyezéséhez fontos megemlíteni, hogy 1523-ban a reformátor egy hirtelen jött felkérésnek eleget téve, nem túlzás azt állítani, hogy *ad hoc* jelleggel vetette papírra mindazokat a teológiai tanításokat, melyek alapját szolgálták már évek óta a wittenbergi gyakorlatnak.¹¹⁴ Már ebből a korai írásából is kitűnik, hogy az istentiszteleti gyakorlatot nem kívánja teljes egészében megváltoztatni, hogy nagy mértékben eltérjen az egyház már kialakult miserendjétől. Ő az istentiszteletet a megfelelő alapokra szeretne volna helyezni, visszaállítani, melyet alátámaszt az is, hogy a korabeli katolikus mise három nagy hiányossága szerinte az igehirdetésről való lemondás, a nem biblikus tanítások hirdetése és a mise érdemszerző jellege volt.¹¹⁵

Luther Formula missae-je elsősorban nem közvetlen liturgikus használatra készült, hanem kézikönyvnek, liturgikus segítségnek, mely egy már létező és formálódó wittenbergi gyakorlatot rögzített, és erről tanúskodik ma is számunkra.¹¹⁶ Ennélfogva elsősorban nem a formájában volt újszerű, hanem az úrvacsora értelmezésében hozott újat, hiszen itt már megjelent Luther megigazulásról szóló tanításának központi üzenete: Isten az, aki megigazít hit által, a megigazulás tehát nem az emberi cselekedetek függvénye. Ez mindenképpen új felfogás a Krisztus áldozatának újbóli megismétléséhez képest.¹¹⁷

Luther két fő rendtartása alapján így lehet rekonstruálni a Luther által előírt rendet:

¹¹³ Alexander Kupsch: *Martin Luthers Gebrauch der Heiligen Schrift*, 38.

¹¹⁴ A kezdettől a lutheri tanításokat elfogadó leisnigi gyülekezet küldöttei érkeztek Lutherhez azzal az igénnyel, hogy az istentisztelet megújulásáról eligazítást kérjenek és kapjanak. Luther Márton: *A gyülekezeti istentisztelet rendjéről* (1523.), ford. Paulik János, in Masznyik Endre: *D. Luther Márton egyházszerző iratai történeti rendbe szedve, bevezetésekkel és magyarázó jegyzetekkel*, IV. kötet, Pozsony, 1908, 57-58.

¹¹⁵ Masznyik: *D. Luther Márton egyházszerző iratai*, 59.

¹¹⁶ Hafenscher Károly: *Ötszáz éves a Formula missae. Luther egyik istentiszteleti rendje és annak mai üzenete, Keresztyén Igazság*, 2023/2., 21.

¹¹⁷ Hafenscher Károly: *Ötszáz éves a Formula missae*, 19-20.

<i>Formula missae</i> 1523 ¹¹⁸	<i>Deutsche Messe</i> 1526 ¹¹⁹
Prédikáció (vagy a hitvallás után)	Ének vagy zsoltár
Introitus (vagy egész zsoltár)	Kyrie
Kyrie	Kollekta
Gloria	Epistola
Collecta	Ének
Epistola	Evangelium
Graduálének és Halleluja	Hitvallás
Evangelium	Prédikáció (utána Mi Atyánk parafrázis)
Niceai Hitvallás	Intés az úrvacsora előtt
Prédikáció (ha nem hangzott még el)	Szereztetési igék
A kenyér és a bor előkészítése	A szent jegyek kiosztása
Párbeszéd felhívás a praefatio előtt	Záró collecta imádság
Praefatio	Ároni áldás
Imádságos csend	
Szereztetési igék	
Sanctus és Benedictus	
Mi Atyánk	
Békével köszöntés	
Agnus Dei	
Úrvacsoravétel (papok majd a nép)	
Communio	
Postcommunio	
Elbocsátás és áldás	

Luther számára az istentisztelettel kapcsolatban az egyik, ha nem a legnagyobb visszaélés, hiányosság az volt, hogy az Isten szava már nem hallatszott a szolgálatban, tehát nem volt prédikáció. Ezzel szemben Luther szerint az istentiszteletnek arról kell szólnia,

¹¹⁸ Bieritz: *Liturgik*, 456; Magyar nyelvű szakirodalomban közli Hafenschner Károly: Ötszáz éves a Formula missae, 27.; Továbbá Gibson – Earngey: *Reformation Worship*, 80.

¹¹⁹ Bieritz: *Liturgik*, 466.; Továbbá Gibson – Earngey: *Reformation Worship*, 81. Megjegyzendő, hogy Bieritz tételes felsorolásában nem szerepel a Hitvallás az Evangelium után, illetve nem tünteti fel külön a szereztetési igéket sem. Mindezek a Gibson és Earngey által közzétett rendben szerepelnek.

hogy hallhatóvá, láthatóvá és érthetővé tesszük Isten szavát. Már az 1523-as Formula Missae-ben megfogalmazza, hogy nem elég a Bibliát csupán felolvasni, prédikálni is kell.¹²⁰

Fontos tisztázni, hogy a prédikációs istentisztelet határozottan nem reformátori „találmány”, hiszen már Nagy Károly is megkövetelte, hogy a germán népek hittérítése céljából népnyelven prédikáljanak a papok. Ennek következtében önálló prédikációs liturgia alakult ki. A reformáció nagy fordulatot abban hozott, hogy a prédikációs liturgia a főistentisztelet része lett, sőt, rövid időn belül a leghangsúlyosabb részévé vált az istentiszteletnek. Meyer-Blanck hivatkozik Wolfgang Musculus (1497-1563) beszámolójára, aki, miután meglátogatott 1536-ban egy wittenbergi istentiszteletet, tömören így fogalmazott: „A prédikáció után a gyülekezet többsége távozott.”¹²¹

A Luther által hangsúlyozott prédikáció nélkülözhetetlensége összefügg azzal a tapasztalatával, hogy a Biblia kétértelmű és homályos maradhat, ha nem Jézus Krisztus evangéliumának fényében hangzik el, és nem kapcsolódik a hallgatók jelenéhez.¹²² Luther szerint az egyház „creatura Euangelii”, tehát „az evangélium teremtménye”, ennek megfelelően „az Igéből született” („nata ex verbo”). Ezzel Luther egy általános reformátori meggyőződést fejez ki: a reformátorok az Egyházat nem egy hierarchikus rendhez vagy normatív hagyományhoz kötik, hanem az Isten Igéjéhez. Viszont úgy látták, hogy Isten Igéje külső dolgokhoz kötődik: a Szentíráshoz, a prédikációhoz és a sákramentumokhoz.¹²³ A prédikáció publicitásának egyik alapelvét fogalmazza meg Hafenschér Károly, amikor részben Luther igehirdetői alapelveire és gyakorlatára utalva állítja, hogy a biblikus prédikációnál nem csupán a textusszerűsége kell figyelni, hanem az Írásszerűsége is. „Luther textushoz és Íráshoz való kötődése példaértékű minden igehirdető számára – ma is.”¹²⁴

Grözinger Luther igehirdetéséről vallott nézeteit szorosán összekapcsolja Luthernek a keresztyén ember szabadságáról szóló, meghatározó felismerésével. Luther a prédikálás, az igehirdető szolgálatát a legmagasabb szintű egyházi szolgálatként értelmezte, azonban az igehirdető Luther szerint sohasem helyezkedhet el valamiféle hierarchikus rendben a többi gyülekezeti tag felett, hiszen minden ember egyenlő, ha az Igével találkozik. A prédikátor csak annyiban különbözik másoktól, hogy speciális teológiai képzettsége van.¹²⁵

¹²⁰ Deeg – Plüss: *Liturgik*, Gütersloh, Gütersloher Verlagshaus, 2021, 167.

¹²¹ Michael Meyer-Blanck: *Gottesdienstlehre*, Mohr Siebeck, 2011, 160.

¹²² Deeg – Plüss: *Liturgik*, 368.

¹²³ Deeg – Plüss: *Liturgik*, 373.

¹²⁴ Hafenschér Károly: Alapige, *Evangélikus Élet*, 72. évf., 2007/44., 2.

¹²⁵ Albrecht Grözinger: *Homiletik*, 56-57.

Ulrich Nembach rámutat arra, hogy Luther idejében a prédikálás, prédikációírás módszertanának is reformra volt szüksége, így Luther nem nagyon hagyatkozhatott a közkézen forgó tankönyvekre a prédikációírás terén, hiszen azok – még a legjobbak is – elsősorban a prédikáció formája iránt érdeklődtek, Luthernek viszont tartalmi inspirációra volt elsősorban szüksége. Luther számára az egyik ilyen forrás Augustinus lett.¹²⁶ Azonban Augustinus stílusa, prédikációinak formai megvalósítása már túlságos bonyolultnak tűnt Luther elképzeléseihez, így később Luther a klasszikus római retorikából merítette prédikációinak retorikai eszköztárát és stílusát.¹²⁷

Fred W. Meuser Luther igehirdetéséről szóló tanulmányában kifejti, hogy Luther prédikációs stílusa és eszköztára mennyire letisztultnak, jó értelemben véve egyszerűnek számított korának általánosnak mondható gyakorlatához mérten. Megkereste az Ige központi üzenetét és azt magyarázta. Nem használt öncélú és hosszús bevezetéseket, hanem rögtön az alapige üzenetét kezdte el kifejteni.¹²⁸ Luther legfőbb homiletikai eszköze az ellentétpárok általi feszültségkeltés volt: Törvény/Evangélium, bűn/kegyelem, szabad akarat/kötött akarat, Isten/sátán. A teológiai üzenetek ellentétekben való megfogalmazása összhangban volt Luther igehirdetői teológiájával, hogy az Isten Igéjének prédikálása része az univerzumért folytatott küzdelemnek, ami még mindig folyik Isten és a gonosz között.¹²⁹

Luther gyülekezetének istentiszteleti életére nézve mintául szolgáltak a korabeli nyugati egyház imaórái, tehát Luther nemcsak a vásár- és ünnepnapok, hanem ezek alapján a hétközi istentiszteletek rendjét és olvasmányait is meghatározta. A gyülekezetben a hajnali imaórán, a matutinumon (németül Mette) idején az arra kijelölt személyek olvasták a bibliai szakaszokat, majd pedig a prédikátor magyarázta a felolvasott részt. Az olvasmányt ekkor mindig az Ószövetségből vették (Mózes könyvei és a történeti könyvek), mégpedig úgy, hogy egy adott könyvnek legfeljebb egy-két fejezetét olvasták fel egyszerre, s ez alapján hangzott a prédikáció. Luther felhívta arra is a figyelmet, hogy akkor sem szabad megtörni a könyv végigolvasását, ha a gyülekezet nem ért valamit, hiszen a későbbi részek megmagyarázhatják, világossá tehetik az előzőeket.¹³⁰ A hétközi esti istentiszteleten szintén az Ószövetséget olvasták, de itt a prófétákat vették elő. Viszont Luther megengedi azt, hogy

¹²⁶ Ulrich Nembach: *Predigt des Evangeliums – Luther als Prädiger, Pädagoge und Rhetor*, Neukirchen, Neukirchener Verlag, 1972, 120.

¹²⁷ Ulrich Nembach: *Predigt des Evangeliums*, 124-127.

¹²⁸ Fred W. Meuser: Luther as Preacher of the Word of God, in Donald K. McKim (szerk.): *The Cambridge Companion to Martin Luther*, New York, Cambridge University Press, 2003, 142.

¹²⁹ Fred W. Meuser: Luther as Preacher of the Word of God, 143.

¹³⁰ Masznyik: *D. Luther Márton egyházszerző iratai*, 61.

amennyiben a reggeli istentiszteleten már olvastak az Ószövetségből, az esti alkalmon újszövetségi lecke is lehet. Luther nem tett különbséget Krisztus evangéliumának hirdetésében az ószövetségi és újszövetségi textusok között, hiszen mindkettő Kriszusról szól, Krisztusra mutat.¹³¹

A vasárnapi istentiszteleteken, a délelőttin és a délutáni vecsernyén is, melyen – a hétközivel ellentétben – a teljes gyülekezet jelenléte elvárható, Luther az újszövetségi szakaszokat ajánlja, mégpedig délelőttre evangéliumot, délutánra pedig epistolát. Egyedül az úrnapi istentiszteleteken volt úrvacsora, maga Luther ellenezte a mindennapos misézést.¹³²

Ennek az írásnak egy átgondoltabb, konkrétabb következményeként tekinthetünk Luther fő ágendájára, a Német misére, melynek előszavában így rendelkezik:

Miután minden istentiszteletnek legfontosabb s leglényegesebb része az Isten igéjének hirdetése és tanítása, a prédikációra s olvasásra vonatkozólag véleményünk a következő. Az ünnepeknek, illetve vasárnapoknak meghagyjuk a szokásos epistolákat és evangéliomokat s háromféle prédikációt különböztetünk meg. Reggel öt vagy hat órakor néhány zsoltár éneklendő, mint a matutinumon. Azután prédikáció tartatik a napi epistolából, főképen a cselédség kedvéért, hogy az szintén részesüljön lelki gondozásban s hallja az Isten igéjét, ha netán a többi prédikációkon jelen nem lehetne. [...] A mise alatt nyolc vagy kilenc órakor, prédikálnak az evangéliomból, az év időszakainak megfelelő sorrendben. Délután a vecsernyén a Magnificat előtt prédikáció tartatik az ó-testámentomból, sorban a mint következik, hogy pedig az epistolákat és evangéliomokat eddigi szokás szerint, az évnek időszakaihoz mért sorrendben tartjuk meg, annak az az oka, hogy ebben az eljárásban semmi különös kivetni valót nem találunk. Wittenbergben ez idő szerint így járnak el, lévén itt sokan olyanok, akiknek prédikálni kell tanulniok olyan helyeken, amelyekben az epistolák és evangéliumok ezen sorrendje még szokásban van s talán szokásban is marad. Miután ezeknek ezáltal hasznára lehetünk s jó szolgálatot tehetünk, a magunk kára nélkül, a dolgot így hagyjuk. Ezzel azonban nem helytelenítjük azt, ha egyesek talán az evangélisták könyveit veszik sorra.¹³³

Luther istentiszteleti bibliaolvasása tehát az olvasmányrendek tekintetében nem tért el jelentős mértékben a nyugati egyház régóta állandósult gyakorlatától, mely szerint az ún. perikóparendek jelölték ki a vásár- és ünnepnap bibliai olvasmányokat. A jelentős reformátori fordulatot az hozta, hogy immár az olvasmányokat minden esetben igehirdetés is követte. Luther ugyan többször is bírálta az óegyházi perikóparendet, mégis megtartotta a

¹³¹ Ulrich Nembach: *Predigt des Evangeliums*, 43.

¹³² Masznyik: *D. Luther Márton egyházszervező iratai*, 62.

¹³³ Masznyik: *D. Luther Márton egyházszervező iratai*, 449.

régi olvasmányokat. Ő leginkább a különböző összeválogatott olvasmányok közötti teológiai, tartalmi diszharmonia ellen szólalt fel.

Fontos megemlíteni, hogy Luther már az 1523-as Formula missae-ben is kritikával illette a mise régi perikópáit. Hiányolta azokat a szakaszokat, melyek a hit helyes értelméről, értelmezéséről szólnak. Luther egyik legfőbb kritikája éppen az epistolákat érte, hogy Pál apostol leveleiből elsősorban nem a hitre vonatkozó szakaszok szerepeltek a perikóparendben. Ugyanígy az evangéliumi perikópákat sem kímélte, és a perikóparendek összeállítását olyan tanulatlan embereknek nevezte, akik túl nagy hangsúlyt helyeznek a cselekedetekre.¹³⁴ Luther a perikópák megreformálását későbbre halasztotta, de jó reménységgel hozzáfűzte, hogy az olvasmányok okozta csorbát „most már az anyanyelven tartott prédikáció kiköszörülheti.” Majd mindezekhez hozzáfűzte: „adja meg ehhez a támogatást Krisztus!”¹³⁵ Egyébként, ahogyan Bieritz rámutat erre, mivel az evangéliumok és a levelek („ógyházi”) sorozata egymástól függetlenül alakult ki, így nagyobb ünnepeken alig van kapcsolat és összefüggés közöttük.¹³⁶

A Deutsche Messe olvasmányrendje értelmében Luther meghatározta, hogy az olvasmányok közül mikor melyik alapján történjen az igehirdetés, tehát Luther nem akarta összevonni mindenáron a három olvasmány (ószövetségi szakasz, evangéliumi szakasz, epistolai szakasz) üzenetét. Benkő Tímea megjegyzi, hogy emiatt is a későbbi évszázadok evangélikus gyakorlatában túlsúlyba került a délelőtti főistentiszteleten az evangéliumi textusokon alapuló prédikálás, mivel Luther az ószövetségi prédikációkat a délutáni vesperás istentiszteletre javasolta.¹³⁷ Luther a Deutsche Messe-ben az olvasás irányát is meghatározta. Korábban a felolvasó az oltár irányába olvasott, háttal a népnek. Nyilvánvalóan, mivel a felolvasott biblia szöveg latin nyelvű volt, így majdnem mindegy volt az irány, úgyse értették. Most viszont Luther változtatott ezen, és arccal a gyülekezet felé kellett felolvasni a (német nyelvű) Bibliát.¹³⁸ Kupsch ezt úgy értékeli, hogy az olvasás iránya világossá teszi: maga Isten szól a gyülekezethez a Biblián keresztül.¹³⁹

A lutheri reformáció egyik legfontosabb újdonsága a prédikáció újra-felfedezése volt. Pontosabban az, hogy ismét az istentisztelet önálló alkotórészévé vált. A középkori mise

¹³⁴ Hafenscher Károly: Ötszáz éves a Formula Missae, 22.

¹³⁵ Hafenscher Károly: Ötszáz éves a Formula Missae, 23.

¹³⁶ Karl-Heinrich Bieritz: *Liturgik*, Berlin, Walter de Gruyter, 2004, 398.

¹³⁷ Benkő: *Olvasmányrendek és az egyházi év*, 163-165.

¹³⁸ Alexander Kupsch: *Martin Luthers Gebrauch der Heiligen Schrift*, 45.

¹³⁹ Alexander Kupsch: *Martin Luthers Gebrauch der Heiligen Schrift*, 46.

központi része a miseáldozat volt, mely mellett többnyire volt lehetőség a prédikálásra is, azonban a 8. századtól ez már kiszorult a miserendből. Ha a lelkiismeretesebb papok mégiscsak prédikáltak, Luther szerint „tücsköt-bogarat összehordtak”.¹⁴⁰

A késő-középkori egyházban (már amennyiben volt prédikáció az istentiszteleten) a két legelterjedtebb prédikációs műfaj a sermo és a homília volt. Luther mind a kettőt gyakorolta. Gombási István *A' Papi Szent Hivatal Gyakorlásáról való Trakta* című művében megkülönbözteti egymástól a homíliát a sermótól (vagy más néven Szent beszélgetésektől). A homília mindig szorosan egy textushoz kötött beszéd, míg a sermo egyfajta témapredikáció.¹⁴¹ A reformációt megelőzően nagyon gyakori volt, hogy a pap valamilyen téma alapján prédikált.¹⁴² A késő-középkori (vagy skolasztikus) prédikáció is általában Szentíráson alapuló prédikáció volt (vagy legalábbis olvastak előtte Szentírást).¹⁴³ Az természetesen már más kérdés, hogy a Szentírás felolvasása után milyen módszerekkel fejtették ki annak üzenetét. John Frymire utal rá, hogy a reformáció előtt a vásár- és ünnepnap textusokon alapuló prédikációk nagyobb része valamilyen ahhoz kapcsolódó témáról szóltak. Monográfiájában hivatkozik Florenz Landmann 19. század végi kutatására, amelyben több mint 10.000 késő-középkori westfáliai prédikációt elemzett, és kimutatta, hogy egyes ünnepnapoknak állandósult témái lettek, például Epifánia utáni második vasárnapon a Jn 2,1-11 alapján a prédikációk nagyrészt a házasság témájáról szóltak.¹⁴⁴

Szetey Szabolcs rámutatott, a reformáció az igehirdetés terén nem újat hozott a szó legszorosabb értelmében, hanem felfedezte a régit. Kálvin és Luther az egyházatyák által is használatos ősi prédikációs formához, a homíliához tértek vissza.¹⁴⁵ Albrecht szerint bár igaz, hogy bár a prédikáció bizonyos fokú hanyatlásáról beszélhetünk a középkorban, maga a prédikálás sohasem szűnt meg teljesen. Már Nagy Károly is kötelezte a papokat a prédikálásra és a 9. századtól több karoling zsinat is felhívta a figyelmet az anyanyelvű prédikálás fontosságára. Sokáig a legfőbb prédikálási műfaj az igeszakaszt aprólékosan fejtegető homília volt, a sermót (témapredikáció) leginkább a skolasztika kedvelte.¹⁴⁶

¹⁴⁰ Kovács László Attila: Luther és az istentisztelet. Az istentisztelet reformációja, *Keresztyén Igazság*, 2014/4., 17.

¹⁴¹ Gombási István: *A' Papi Szent Hivatal Gyakorlásáról való Traktának első Darabja. Melly tanit a' Prédikállásról, és az Ifjak' tanításokról*, Kolozsvár, 1784, 54.

¹⁴² Véghelyi Antal: A prédikáló Luther, *Keresztyén Igazság*, 2012/3., 34.

¹⁴³ Alexander Kupsch: *Martin Luthers Gebrauch der Heiligen Schrift*, 95.

¹⁴⁴ John C. Frymire: *The Primacy of the Postils*, 11.

¹⁴⁵ Szetey Szabolcs: Korszakováltás-e a reformáció a prédikálás történetében? in Lányi Gábor János (szerk.): *A reformáció örökségében élve. A reformáció hatása a teológiai oktatásra*, Budapest, L'Harmattan, 2018, 77.

¹⁴⁶ Christoph Albrecht: *Einführung in die Liturgik*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1989, 53.

Luther a textushoz kötött prédikálás mellett a Deutsche Messe-ben előírt a hétköznapokra tanító jellegű témaprédikációkat is, viszont nem akármilyen téma, hanem katekizmusok, hitvallási iratok, a Miatyánk és a Tízparancsolat alapján.

Fabiny Tibor öt féle kategóriába sorolja Luther prédikációs típusait, műfajait. Vannak először is a tematikus prédikációk. Ide tartozik például a Krisztus szenvedéséről mondott prédikáció, a szentségekről szóló prédikációk, az átokról, halálról szóló beszédek. A tematikus prédikációira jellemző, hogy ezeket Luther pontokba szedi. Ezen kívül vannak a tanító-kateketikai prédikációk, pl. Tizennégy vigasztaló kép, Tízparancsolat, Hiszekegy, imádság. Luther prédikált a lectio continua elvét követve is, a hét minden napján tartott prédikációs sorozatot, például a Hegyi beszédről. Nagy ünnepek alkalmával egy héten át naponta tartott prédikációkat (ilyenkor délelőtt és délután is), például 1529 Nagyhetén. És végül, de természetesen nem utolsósorban az egyházi év vasárnapjairól szóló postillái is külön kategóriát alkotnak.¹⁴⁷ Luther számára a lectio continua azért is volt fontos, és ezáltal megvolt mindig a helye az istentiszteleti gyakorlatban, mert ezáltal lehetett leginkább prédikálni az Ószövetség alapján a hétközi istentiszteleteken.¹⁴⁸

Gyakran a szakirodalmak is szembeállítják egymással a kálvini és a lutheri olvasmányrendeket, textusválasztási módokat. Ahogyan arra Pap Ferenc is rámutatott, a kérdés sokkal árnyaltabb annál, mintsem hogy a lectio continua áll szemben a perikóparend gyakorlatával.¹⁴⁹ Kálvin példának okáért a főünnepekre egy saját textuárium, tehát válogatott igék alapján prédikált.¹⁵⁰

Luther pedig hétköznaponként nem csak témaprédikációkat tartott, hanem használta a lectio continuát is, amikor folytatólagosan magyarázott végig ó- és újszövetségi könyveket. Luther többször foglalkozott az olvasmányrendek kérdésével, és az is előfordult, hogy a javaslatai eltértek egymástól, mindenesetre szembetűnő az istentiszteleti formák és olvasmányok gazdagsága és változatossága.

Hafenscher Károly megfogalmazása szerint Luther „egyszerre volt tradíciót őrző, és forradalmian újat hozó. Konzervatív és progresszív. Értékmentő és új értéket teremtő”.¹⁵¹

¹⁴⁷ Fabiny Tibor: Tedd a szemedet a füledbe! (Az igehirdetésről), in Fabiny Tibor: *Isten maszkjai. Luther olvasása közben*, Budapest, Luther Kiadó, 2021, 158.

¹⁴⁸ Hughes Oliphant Old: *The Reading and Preaching of the Scriptures in the Worship of the Christian Church – volume 4: The Age of the Reformation*, Grand Rapids, Eerdmans Publishing, 2002, 32.

¹⁴⁹ Pap Ferenc: Istentiszteleti bibliaolvasási hagyományok a reformáció korában, in Lányi Gábor János (szerk.): *A reformáció örökségében élve. A reformáció hatása a teológiai oktatásra*, Budapest, L'Harmattan, 2018, 27.

¹⁵⁰ Fekete Csaba: Kálvin és a perikóparend, *Magyar Egyházzene*, 2009/3., 352-353.

¹⁵¹ Hafenscher Károly: Mennyiben volt konzervatív és mennyiben forradalmi Luther liturgiareformja? Hagyomány és megújulás az evangélikus istentiszteleti életben, in Kovács Andrea (szerk.): *Hagyomány és*

Luther számára ugyanis a középkori istentiszteletek, imaórák olvasmányrendjei az igehirdetés lehetőségét hordozták magukban, így az ebben nevelkedett ágoston-rendi pap elsősorban nem a formán változtatott, hanem tartalommal töltötte fel ezeket az igehirdetés által. A lutheri gondolkodás középpontjában álló „Isten Igéje” számára nem valami, hanem Valaki, maga Jézus Krisztus. Az Isten Igéje számára nem valami elvont dogmatikai fejtegetés volt, hanem életet jelentő isteni cselekvés, és az egész reformátori működése, az anyanyelvi bibliafordítás, istentisztelete és prédikációi is az igeesemény szolgálatában álltak.¹⁵²

Luther az istentiszteleti lekcioólvastást igehirdetesként értelmezte. 1528-ban az 1Tim-ről tartott előadásában kifejtette, hogy Krisztus megváltói munkája, megtestesülése, kereszthalála mind megtörtént tények (*res meri facti*), azonban ez önmagában senkinek sem használ, hacsak nem alkalmazzák (*applicari*). Mindez azonban az istentiszteleten keresztül történik, ahol Luther külön említi a bibliaolvasást. „Ezért alapította az Igét, prédikációt, keresztséget, hitet, sákramentumokat, bibliaolvasást: ezek Krisztus munkájának eszközei.”¹⁵³

Luther számára az egyházi perikópák azonban még ennél is több lehetőséget hordoztak magukban. Luther önértelmezésében, szolgálatról alkotott nézeteiben elválaszthatatlan egységben állt a szószéki és a katedrai tevékenység, a prédikálás és az oktatás, hiszen végső soron mind a kettő a Bibliával való foglalkozás. Luther teológiai nézeteit eljuttathatta a hallgatókhoz, viszont ekkor (és még jó ideig) az oktatás és a hitviták nyelve a latin volt, mely megteremtette a nemzetközi tudományos életbe való csatlakozást. A szószéken viszont németül beszélt, így szélesebb körű hallgatóság számára is elmondhatta teológiai felismeréseit.¹⁵⁴

Erre nagy szükség volt, hiszen tanítania kellett a gyülekezetet. Viszont Luther nagyobb távlatokban és távolságokban gondolkodott, mint ameddig az ő prédikátori szolgálata, teljes életműve, ideje és Wittenberg határai engedték. A Deutsche Messe-ben (1526) így írt erről:

Ennek utána jön a prédikáció az illető vasárnapi, illetve ünnepnap evangéliom felett. S nekem úgy tetszik, hogyha megvolna az egész évre szóló Postilla, legjobb lenne az illető

megújulás a liturgiában és zenéjében, A Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Egyházzene Tanszéke újraindításának 20. évfordulóján tartott szimpózium előadásai, Budapest, 2010. szeptember 8-10, Budapest, LFZE Egyházzenei Kutatócsoport, 2012, 188.

¹⁵² Hafenscher: *Liturgika*, 180-182.

¹⁵³ Alexander Kupsch: *Martin Luthers Gebrauch der Heiligen Schrift*, 44.

¹⁵⁴ Csepregi Zoltán – Horváth Orsolya: Szerkesztői előszó, in Csepregi Zoltán–Horváth Orsolya (szerk.): *Luther válogatott művei 6., Prédikációk*, Budapest, Luther Kiadó, 2015, 13-14.

napi Postillákat behozni, s ezen könyvből a népnek egy egészet vagy csak egy részt felolvasni, nemcsak a prédikátorokra nézve volna ez jó, akik a dolgot ennél jobban úgy sem tudnák megcsinálni hanem a rajongóktól és sektáktól való önmegóvás érdekében is a mint azt a matutinumi homiliákon látni és érezhetni, hogy ezekkel szintén ilyesféleképpen jártak el. Egyébiránt, a hol nem a vallásos ihlet s nem maga a Lélek szól a prédikátorokból, (a minnek elé én ezzel távolról sem akarok korlátokat állítani, mivel a Lélek minden Postilláknál és homiliáknál jobban megtanít beszélni), - ott végül oda jut a dolog, hogy mindenki azt prédikálja a mit akar, s az evangéliom s annak magyarázata helyett ismét tücsköt-bogarat fognak összeprédikálni. Mert annak egyik indító oka, hogy mi az epistolákat s az evangéliomokat a postillákban megállapított sorrendben tartjuk meg, az is, hogy kevés a száma az olyan szellemdús prédikátoroknak, a kik egy egész evangélistát, vagy más ilyen könyvet hatásosan és hasznosan tudnának fejtegetni.¹⁵⁵

Luther nem írt átfogó munkát a prédikációról, viszont nagyon sokat foglalkozott azzal, hogyan lehetne a legjobban segíteni a lelkészeket. Luther legfőbb célkitűzése a reformátori tanok, elsősorban a megigazulástan széleskörű terjesztése volt. Feljegyzéseink vannak arról, hogy Luther kollégái arról számoltak be neki az 1520-as évek végén néhány utazásukról hazaérkezvén, hogy az igehirdetés egyre több helyen már állandó része az istentiszteletnek, viszont az a probléma van vele, hogy nem az evangéliumi, reformált tanok, hanem még mindig a régi tanítások alapján prédikálnak a papok.¹⁵⁶

Luther már korábban észrevette ezt a problémát, és az 1520-as évek elején már elkezdett dolgozni saját postillás kötetein. A postillázás nem a reformáció találmánya, hiszen középkori előzményei megvoltak már, viszont innentől kezdve vált igazán népszerű műfajjá mind a szerzők, mind pedig az olvasók körében.¹⁵⁷

Teljesen világos, hogy Luther célja ezzel nem csak a teológiai kérdésekben tájékozatlanabb lelkészek megsegítése, hanem főleg saját tanainak a terjesztése volt. Az évtizedek alatt megjelent kötetek fogadtatása és hatása nem pusztán a hívek körében volt széles körű, hanem kimutatható, hogy a katolikus klérus képviselőinek fennmaradt beszédeit is gyakran áthatotta a lutheri terminológia és teológiai gondolatrendszer.¹⁵⁸ A lutheri és a későbbi protestáns postillás kötetek egyfelől szolgálták a hittételek hathatós terjedését, másrészt a pápista egyházzal szembeni polémia fegyverei is voltak. Az adventi és a karácsonyi postillás kötetek 1522 tavaszán jelentek meg, melyeket követett 1525-ben a böjti

¹⁵⁵ Masznyik: *D. Luther Márton egyházszerző iratai*, 467.

¹⁵⁶ Frymire: *The Primacy of the Postils*, 22-23.

¹⁵⁷ Csepregi – Horváth: *Luther válogatott művei 6., Prédikációk*, 26-27.

¹⁵⁸ Frymire: *The Primacy of the Postils*, 62-63.

postilla. Legteljesebb, Kirchenpostille című kötetének olvasmányrendjét Luther Paulus diakónus Homiliariuma alapján vette át.¹⁵⁹

Műfajukat nézve ezek főleg homíliák. Luther nem csak szászéki használatra, lelkipásztoroknak, teológusoknak szánta ezeket, hanem laikusoknak is, akár otthonra családfeők számára a házi istentiszteletekre.¹⁶⁰

Megállapítható tehát, hogy Luther szívesen használta az ógyházi perikópákat, de nem önkényesen és nem is kizárólagosan. Tudatos döntés volt részéről az, hogy mikor melyik igerész alapján prédikáljon, ahogy tudatosan döntött amellett is, hogy hétköznaponként előnyben részesítse a lectio continuát. A perikópák megtartását elsősorban nem liturgiai, hanem homiletikai érvek indokolták, hiszen ezeknek a válogatott, átgondolt rendszere alkalmas volt arra, hogy az ige hirdetések alapjául szolgáljanak a teljes egyházi év összefüggésében. Kétségtelen, hogy Luther döntése mögött ott volt az ő egész egyházi múltja és háttere, de nyilvánvaló, hogy nem csupán hagyományörzésről beszélhetünk ez esetben. Luther a perikópák kiüresedett formáját tartalommal töltötte meg az ige hirdetés által, és ez a forma végül jól működő keretet adott tanításainak.

IV.4. A reformáció helvét irányának olvasmányrendje: Zwingli, Kálvin és a lectio continua

A lutheri gyakorlattal szemben a helvét irányú reformáció egyes képviselői, például Zwingli és Kálvin szakítottak a perikóparenddel. Bár az ige hirdetést Lutherhez hasonlóan ők is az istentisztelet állandó és kiemelt részévé tették, de a lectio continua mellett foglaltak állást, tehát az adott bibliai könyveket, egybefüggő hosszabb részeket végigmagyarázták az istentiszteleteken. Ez a váltás egyrészt a vasárnapi textusválasztás egy rég elfeledett módját hozta vissza, másrészt azonban egy olyan folyamat indult el ezáltal a helvét irányú protestantizmuson belül, mely az önálló lekióolvasás megszűnését is maga után vonta.

Ahhoz, hogy a kálvini prédikációs és liturgiai gyakorlatot jól értsük, szükséges megvizsgálni a genfi reformátor két legfőbb viszonyítási pontját az istentisztelettel kapcsolatban. Az egyik ezek közül az a dél-német liturgiai közeg, melyben ő maga és a genfi

¹⁵⁹ Christoph Albrecht: *Einführung in die Liturgik*, 49.

¹⁶⁰ Csepregi: Szerkesztői előszó, 28.

gyülekezet is élt a reformáció kezdetén, a másik pedig, ahogyan Fekete Károly rámutat, Zwingli radikálisabb munkássága, melyet csak részben követett Kálvin.¹⁶¹

A dél-német liturgiai közegben az úgynevezett *pronaus* (vagy *pronaos*) egy olyan többé-kevésbé rögzült szertartás, igeliturgia volt, melyet többnyire a mise előtt, vagy éppen attól függetlenül tartottak. Ennek a középpontjában az anyanyelvű prédikáció állt, de állandó elemei közé tartozott többek között a Tízparancsolat, az Apostoli Hitvallás, az Ave Maria, a közgyónás és a feloldozás. A *pronaus* a kor emberének igei megszólítására volt hivatott, és szívesebben is látogatták, mint a misét. Kálvin egyik fő törekvése volt az igeliturgia és a sákramentális cselekmény összekapcsolása, azaz a teljes istentisztelet bevezetése, melyet még a 20-21. századi liturgiai reformok és reformtörekvések is csak áhított célként tűztek ki maguk elé.¹⁶²

A *pronaus* már a 13. századtól kezdve gyakorolták svájci területen, és Kálvin genfi szolgálatának kezdetére ez vált a főistentisztelet rendjévé.¹⁶³ Genf városa Kálvin megérkezésekor már használta a Farel-féle istentiszteleti rendet, melyhez Kálvinnak alkalmazkodnia kellett.¹⁶⁴ Ehhez később hozzáadódott az az 1550. november 16-án kelt rendelet, melyet a genfi városi tanács hozott, s amely a vasárnap kivételével minden ünnepet eltörölt.¹⁶⁵ Farel az 1533-as rendtartásának első változatát valószínűleg már 1528/1529-ben megírta. Az igeliturgia (a prédikációs rész) és az úrvacsorai liturgia elvált egymástól (akárcsak Zwinglinél) a *pronaus* mintájára.¹⁶⁶ Ez volt az első francia nyelvű istentiszteleti rend.¹⁶⁷

<i>Igeliturgia</i> ¹⁶⁸	<i>Úrvacsorai liturgia</i> ¹⁶⁹

¹⁶¹ Fekete: Kálvin és az istentisztelet, 141.

¹⁶² Pap Ferenc: *Pronaus és confessio generalis*, in Bajáki Ritka (szerk.): *Lelkiség és irodalom: Tanulmányok Szelestei N. László tiszteletére*, Budapest, MTA-PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2017, 345. Uő: Református gyónás: A bűnvallás, bűnbocsánat-hirdetés történeti és gyakorlati kérdései, *Porta Speciosa*, I. évfolyam, 28-50. A 20. század első felének magyar református ágendareformjai a (fő)istentisztelet első részének ilyen formán történő rendezésével valójában a helvét reformáció azon törekvésehez nyúltak vissza, mely össze akarta kapcsolni az igeliturgiát az úrvacsorai liturgiával. In Pap Ferenc: *Bűnbánat és úrvacsora: szertartási, teológiai és terminológiai kérdések*, *Teológiai Fórum*, IX. évf., 2015/2, 6.

¹⁶³ Fekete: Kálvin és a perikóparend, *Magyar Egyházzene*, XVI. évf., 3. szám, 351.

¹⁶⁴ Fekete: Kálvin és az istentisztelet, 160.

¹⁶⁵ Fekete: Kálvin és a perikóparend, 352.

¹⁶⁶ Gibson – Earngey: *Reformation Worship*, 197.

¹⁶⁷ Fekete: Kálvin és az istentisztelet, 160.

¹⁶⁸ Gibson – Earngey: *Reformation Worship*, 201.

¹⁶⁹ Gibson – Earngey: *Reformation Worship*, 202. Továbbá magyar nyelven közli Farel rendtartását Fekete: Kálvin és az istentisztelet, 160-161.

Intés	Imádság
Imádság a vezetőkért	Buzdítás
Epiklézis	Bűnbánati imádság
Mi Atyánk	Imádság megbocsátásért
Bibliolvasás (Prédikáció alapigéje)	Mi Atyánk
Prédikáció	Apostoli Hitvallás
Dekalógus	Szerzettetési igék
Bűnvallás	Sursum Corda parafrázis
Mi Atyánk	A jegyek kiosztása
Apostoli Hitvallás	Hálaadó imádság
Imádság megerősítésért	Áldás
Elbocsátás	Elbocsátás

Még ezen adottságok és megkötések ellenére sem vetette el olyan radikálisan az egyház középkori szertartásait Kálvin, mint ahogy tette ezt a reformáció zürichi ága. Zwingli 1519-től lett a zürichi Grossmünster prédikátora. Humanistaként maga is a forrásokhoz nyúlt vissza, a Bibliához és az egyházatyák műveihez, valamint élesen bírálta az istentisztelet külső dolgaira, formáira nehezedő nagy súlyokat. Egyik kedvenc bibliai igéje a Jn 6,63 volt: „A Lélek az, aki életre kelt, a test nem használ semmit: azok a beszédek, amelyeket én mondtam nektek: Lélek és élet.” Ennélfogva Zwingli számára az istentisztelet reformja azt jelentette, hogy az istentiszteletet meg kell tisztítani mindentől, ami nem biblikus; az anyagiak helyett a lelki dolgokra koncentrált, a látható, külső tényezők helyett a láthatatlan, lényegi oldalát hangsúlyozta a vallási életnek.¹⁷⁰ Alexander Deeg és David Plüss liturgikájukban úgy fogalmazzák, hogy a lutheri reformációval ellentétben a zürichi reformáció nem egy nagy teológiai programmal indult, hanem egy csendes, de annál meghatározóbb lépéssel: az egyházi év megszüntetésével, mely már 1519 januárjában kezdetét vette, amikor Zwingli elkezdte a lectio continua sorozatát Máté evangéliuma alapján.¹⁷¹ Zwingli számára a lectio continua alapján való prédikálásban az egyik fő inspirációt Chrysostomos prédikációi jelentették.¹⁷²

¹⁷⁰ Elsie Anne McKee: *Reformed Worship in the Sixteenth Century*, in Lukas Vischer (szerk.): *Christian Worship in Reformed Churches Past and Present*, Grand Rapid – Michigan, Cambridge – U.K., William B. Eerdmans Publishing Company, 2003, 11.

¹⁷¹ Deeg – Plüss: *Liturgik*, 135.

¹⁷² Old: *The Age of the Reformation*, 46.

Zwingli ugyanis már a zürichi szolgálata kezdetének másnapján, 1519. január 2-án egy Máté evangéliuma alapján tartott lectio continua sorozattal indított. Ő a perikóparendet emberi hagyománynak, és ezáltal nyugodtan elhagyhatónak látta. Amikor Máté evangéliumát végigprédikálta, más újszövetségi könyveket is alapul vett, majd 1525-től mindezt a gyakorlatot már az ószövetségi iratokra is kiterjesztette.¹⁷³ Zwingli nem csupán a perikóparenddel szakított, hanem egyúttal a prédikáció textusán kívül nem volt több bibliai olvasmány az istentiszteletén. Ez alól csak részben kivételt képezve 1525-től Zwingli úrvacsorai liturgiájában mindig felolvasta az 1Kor 11 és a Jn 6 vonatkozó részeit.¹⁷⁴

Gyakorlatában nem is annyira önmagában egy bibliai könyv folytatólagos magyarázása volt fontos, hanem az, hogy Jézus életét, cselekedeteit, tanításait és a váltságművét bemutassa a gyülekezetnek, melyre szerinte a perikóparend alkalmatlan volt.¹⁷⁵ Csak feltételezni tudjuk, hogy Zwingli az ünnepnapok alkalmával megszakította a sorozatokat, azonban egy esetről biztos forrásunk is van, ez azonban nem üdvtörténetileg jelentős ünnephez, eseményhez köthető, hanem egy sajtósági teológiai állásfoglaláshoz. 1522. március 9-én, böjt első vasárnapjának előestéjén néhány zürichi polgár a böjt körül kialakult viták következtében és hevében demonstratív kolbászt fogyasztott, ami nagy botrányt okozott. Bár Zwingli maga nem evett akkor és ott a kolbászból, de két héttel az események után a szószékről, a prédikációban foglalt állást a böjt kérdéséről, ami bizonyítja, hogy meg tudta szakítani a lectio continua sorozatát, és főként páli levelekből vett részletek alapján beszélt a keresztyén étkezési szabadságról.¹⁷⁶ Valószínűsíthetjük, hogy Zwingli többször is megszakította a lectio coniuát, ha valamilyen rendkívüli igény vagy eset ezt megkövetelte, azonban kevés adat áll rendelkezésünkre, mivel Zwingli prédikációiból nem sok maradt ránk.¹⁷⁷

Amikor 1519-ben Zwingli megkezdte szolgálatát, a Máté evangéliuma alapján tartott lectio continua sorozata hatalmas sikert aratott. Ekkortájt, ahogyan arra a dolgozatban többször is utalok, hagyományosan a német nyelvű prédikációt vagy megelőzte vagy követte a latin nyelvű mise, azonban Zwingli prédikációinak újszerűsége és a bennük megfogalmazott egyházkritika olyan erővel hatott, hogy világossá vált: a mise és a

¹⁷³ Georg Plasger: A Bibliát követni. Gondolatok a prédikációsorozathoz, *Theologiai Szemle*, XLI. évfolyam, 6. szám, 358.

¹⁷⁴ Kunze: *Die Lesungen*, 55.

¹⁷⁵ Ulrich Gäbler: *Huldrych Zwingli. Bevezetés életébe és munkásságába*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2008, 44-45.

¹⁷⁶ Gäbler: *Huldrych Zwingli*, 51.

¹⁷⁷ Old: *The Age of the Reformation*, 47.

prédikáció közötti korábbi éles határok oldódni kezdtek, megfogalmazódott az igény, hogy a prédikáció az istentisztelet állandó alkotórészévé váljon.¹⁷⁸

Zwingli számára – a meglévő pronauson kívül – nem volt kézzel fogható minta vagy alternatíva, hogy a reformált istentisztelet milyen legyen. Először 1525 tavaszára készült el az az istentiszteleti rendtartás, aminek előzményei az 1523 nyarától elkezdett és folyamatosan véghez is vitt istentiszteleti reformokig nyúltak vissza.¹⁷⁹

Bár a pronausnak rögzített rendje nem alakult ki, Honorius Augustodunensis 1120 körül kiadta a *Speculum ecclesiae* című munkáját, melyben azt javasolta, hogy a prédikációt kövesse a Mi Atyánk, amit az igehirdető magyarázzon meg utána. Egyébként a Hitvallást is magyarázták Honorius javaslata szerint. Ezután következett a bűnvallás és a bűnbocsánat hirdetése. Később, 1502-ben Johann Ulrich Surgant Bázelen már az alábbi rendet rögzítette a pronausról szóló kézikönyvében:

- Igei vótum (köszöntésként, latin)
- Bibliaolvasás (textusként, latin)
- Epiklézis
- Mi Atyánk
- Ave Maria vagy Salve Regina
- Prédikáció
- Imádság
- Mi Atyánk
- Ave Maria
- Hitvallás
- Dekalógus
- Bűnbánati imádság
- Kegyelemhirdetés
- Záró igei vótum.¹⁸⁰

¹⁷⁸ Michael Baumann: Geschichte des reformierten Gottesdienstes in der Deutschschweiz 16. bis 19. Jh., in David Pülss – Katrin Kusmierz – Matthias Zeindler – Ralph Kunz (szerk.) *Gottesdienst in der reformierten Kirche – Einführung und Perspektiven*, Zürich, Theologischer Verlag, 2017, 22.

¹⁷⁹ Michael Baumann: Geschichte des Reformierten Gottesdienstes, 23.

¹⁸⁰ Jörg Neijenhuis: *Liturgik*, 52.

Zwingli az istentisztelet rendjét nem a miséhez igazította (mint például Luther¹⁸¹), hanem a pronaushoz. Zwingli, aki Bázelen tanult, egészen biztosan ismerte Surgant írását a pronausról.¹⁸² Zwingli rendtartásai kétségkívül megerősítik ezt a kapcsolatot.

Zwingli 1525-ös rendtartása az alábbiakból állt:¹⁸³

<i>Úrvacsorai liturgia</i>	<i>Igeliturgia</i>
Úrvacsorára készülő imádság	Általános imádságok
Szerzetési igék (1Kor 11,20-29)	Epiklézis
Hálaadó dicséret	Közbenjáró imádságok
Gloria	Mi Atyánk
Üdvözlés	Textus felolvasása
Evangélium (Jn 6,47-63)	Prédikáció
Feloldozás	Megemlékezés az elhunytakról
Apostoli Hitvallás	Bűnvalló imádság (közgyónás)
Buzdítás	Imádság megbocsátásért
Mi Atyánk	
Imádság megerősítésért	
A szerzetési igék (1Kor 11 vál.)	
A szent jegyek kiosztása	
113. zsoltár	
Hálaadó imádság	
Elbocsátás békével	

Amikor tehát Zwingli 1525-ben előállt az új istentiszteleti rendtartással, az lényegében a miséből mindösszesen két elemet tartalmazott (Gloria, Hitvallás), ezenkívül bibliai

¹⁸¹ Hafenscher Károly rámutat, hogy Luther az írásaiban mennyire tudatosan használja a „mise” kifejezést, például mindkét rendtartásának, liturgiai művének címében megtalálható (Formula missae, Deutsche Messe). Hafenscher Károly: Ötszáz éves a Formula missae, 18.

¹⁸² Jörg Neijenhuis: *Liturgik*, 57.

¹⁸³ Jonathan Gibson – Mark Earngey (szerk.): *Reformation Worship – Liturgies from the Past for the Present*, Greensboro, New Growth Press, 2018, 180-181.

szakaszok (olvasmányok) és imádságok sorából állt.¹⁸⁴ Zwingli a prédikációs istentiszteleti formát (a pronaut) használta a főistentiszteleten, főistentiszteletként.¹⁸⁵

Szembetűnő lehet, hogy Zwingli 1525-ös rendtartásának úrvacsorai liturgiájában kétszer is szerepel az 1Kor 11 felolvasása. Előbb a hosszabb perikópa, mely a szokásos szerzetési igék tágabb kontextusát is tartalmazza, majd pedig ismételten a rövidebb szakasz, amikor már csak a szerzetelés igéit olvasták fel. Az 1Kor 11 duplikált felolvasása didaktikai funkcióval rendelkezett.¹⁸⁶

Az 1535-ös zürichi egyházi rend, mely már Zwingli halála után került bevezetésre, az alábbi liturgiát írta elő, mely később több város, köztük Bern istentiszteletét is hosszú időre meghatározta:

- Liturgikus köszöntés
- Közbenjáró imádság
- Úri imádság (gyülekezettel együt)
- Bibliaolvasás (Textus)
- Prédikáció
- Bűnvalló imádság és Úri imádság
- Ave Maria
- Imádság
- Dekalógus
- Apostoli Hitvallás
- Elbocsátás és áldás¹⁸⁷

Az Ave Mariát 1563-ban eltörölték.¹⁸⁸

Zwinglihez hasonlóan Kálvin is csak a prédikáció alapigéjét, textusát olvasta fel az istentiszteleten, tehát a perikóparend elvetése nála (is) az önálló lekióolvasás megszűnését is jelentette. Ennek ellenére az elmúlt időszak magyar nyelvű liturgiai szakirodalmában többször is megjelent az a gondolat, mely a lekióolvasást a kálvini istentisztelet állandó

¹⁸⁴ Michael Baumann: *Geschichte des reformierten Gottesdienstes*, 24.

¹⁸⁵ Christoph Albrecht: *Einführung in die Liturgik*, 54.

¹⁸⁶ Deeg – Plüss: *Liturgik*, 139.

¹⁸⁷ David Plüss: *Predigtgottesdienst*, in David Pülss – Katrin Kusmierz – Matthias Zeindler – Ralph Kunz (szerk.) *Gottesdienst in der reformierten Kirche – Einführung und Perspektiven*, Zürich, Theologischer Verlag, 2017, 194.

¹⁸⁸ Deeg – Plüss: *Liturgik*, 321.

elemeként tartja számon. Kálvin 1542-es genfi rendtartása az alábbiak szerint rekonstruálható:¹⁸⁹

<i>Igeliturgia (úrvacsora nélkül)</i>	<i>Úrvacsorás, teljes istentisztelet</i>
Igei vótum (Zsolt 124,8)	Igei vótum (Zsolt 124,8)
Bűnvalló imádság	Bűnvalló imádság
Imádság megbocsátásért	Imádság megbocsátásért
Zsoltáréneklés	Zsoltáréneklés
Imádság (epiklézis)	Imádság (epiklézis)
Bibliaolvasás (a prédikáció alapigéje)	Bibliaolvasás (a prédikáció alapigéje)
Prédikáció	Prédikáció
Közbenjáró imádság	Közbenjáró imádság
Mi Atyánk parafrázis	Mi Atyánk parafrázis
Áldás	Imádság
	Apostoli Hitvallás
	Szereztetési igék
	Buzdítás
	A szent jegyek kiosztása
	Zsoltáréneklés
	Hálaadó imádság
	Áldás

Az általánosan elfogadott vélekedés az, hogy Kálvin számára csak a vasárnap volt fontos, és a lectio continuát – Zwinglihez hasonlóan – még az ünnepnapokon sem szakította meg. Ezzel szemben a valóság az, hogy Kálvin az ünnepnapokon egy kifejezetten erre a célra összeállított textusgyűjtemény alapján prédikált.¹⁹⁰ Pap Ferenc nyomán fontos ezen a ponton tisztázni, hogy Kálvin és a reformátorok egyik legfőbb törekvése az volt, hogy a vasárnapot, az Úrnapját felemeljék, annak jelentőségét hangsúlyozzák az addigra megszaporodott

¹⁸⁹ Gibson – Earngey: *Reformation Worship*, 306. Továbbá magyar nyelven közli Kálvin 1542-es genfi rendtartását Fekete: Kálvin és az istentisztelet, 162., 165-166. Továbbá a rendtartás kritikai kiadását jegyzi Andreas Marti: Genfer Gottesdienstordnung (1542) mit ihren Nachbartexten, in Eberhard Busch, Alasdair Heron, Christian Link, Peter Opitz, Ernst Saxer, Hans Scholl (szerk.): *Calvin-Studienausgabe, Band 2: Gestalt und Ordnung der Kirche*, Neukirchen, Neukirchener Verlag, 1997, 137-226.

¹⁹⁰ Fekete: Kálvin és a perikóparend, 352-353.

ünnepnapokkal szemben.¹⁹¹ Ezen a ponton meg kell jegyezni azt, hogy lehetetlen Kálvin igehirdetői gyakorlatáról teljes következtetéseket levonni, hiszen prédikációit csak 1549 után kezdték el rendszeresen leírni, de az ezután leírtaknak is jelentős része elveszett vagy megsemmisült.¹⁹² A fennmaradt prédikációk alapján Kálvin vasárnap reggelente újszövetségi könyveket magyarázott, délutánonként zsoltárokat, néha újszövetségi könyveket is. Hétköznaponként ószövetségi könyveket vett alapul a péntek esti és a szerda reggeli prédikációs istentiszteleteken. Ünnepek előtt a hétköznaponkénti istentiszteleteken bűnbánati prédikációkat mondott. A fennmaradt prédikációk alapján rekonstruálható, hogy többnyire nem magyarázta végig egyik bibliai könyvet sem az elejétől a végéig, hanem szüneteket tartott közben, és legközelebb ott folytatta, ahol korábban abbahagyta.¹⁹³

A vasárnap délutáni istentiszteleteken bátran ki is hagyta azon zsoltárok magyarázatát, melyek fordításával C. Marot már végzett, így a genfi gyülekezet ismerhette őket. A fennmaradt 72 zsoltárprédikációból 22 a Zsolt 97 alapján íródott, tehát itt is megmutatkozik egyfajta igehirdetői szabadság.¹⁹⁴ Ez a néhány példa is mutatja, hogy Kálvin nem valamiféle gépies merevséggel ragaszkodott a lectio continua betartásához, hanem el tudott térni tőle, vagy tudott szünetet tartani a könyvek magyarázásában. A Kálvin prédikációit összerendező és értékelő Erwin Mülhaupt mutatott rá konkrét példákkal arra, hogy Kálvin prédikációiban is megjelennek a liturgikus év ünnepei, ünnepi időszakai, és több forrásunk is van, mely arról tanúskodik, hogy az ünnepi időszakokra Kálvin gondoskodott a megfelelő textusok megválogatásáról, és kötelező érvénnyel más lelkészeknek is előírta, így pl. a Nagyhetet, a Húsvétot és a Pünkösödöt mindenképpen figyelembe vették.¹⁹⁵

Kálvin a Nagyhéten rendszeresen megszakította a lectio continua sorozatát, hogy a passiótörténet textusai alapján tartson prédikációs sorozatot. Ilyenkor gyakran választotta János vagy Máté evangéliumát, mely utóbbi a Elsie Anne McKee szerint a 16. század legkedveltebb szinoptikus evangéliumának számított, mivel úgy tartották, hogy az a legrégebbi evangélium.¹⁹⁶

Tehát a lectio continua nem jelentette sohasem azt, hogy Kálvin teljes mértékben ignorálta volna a liturgikus évet, sőt, sok esetben a lectio continuát alakította az ünnepi időhöz. Például

¹⁹¹ Pap: Újra az egyházi évről a Kálvin-évben, 347.

¹⁹² Csikesz Sándor: Kálvin pásztori igehirdetési módszerének legfőbb elemei, in *Kálvin és a kálvinizmus. Tanulmányok az Institutio négy századik évfordulójára*, Debrecen, 1936, 236-237.

¹⁹³ Fekete: Kálvin és a perikóparend, 353-354.

¹⁹⁴ Nagy József: *Kálvin igehirdetése*, 1938, 10.

¹⁹⁵ Erwin Mülhaupt: *Die Predigt Calvins, ihre Geschichte, ihre Form und ihre religiösen Grundgedanken*, Berlin und Leipzig, Verlag von Walter de Gruyter & Co., 1931, 18-19.

¹⁹⁶ Elsie Anne McKee: *Reformed Worship*, 17-18.

egy 1558 húsvétján elmondott lectio continua sorozata maradt ránk, mely kilenc prédikációt tartalmaz. Ezekből az első kettőt virágvasárnap mondta el, a többit a nagyhét egy-egy napján, az utolsót pedig a húsvéti úrvacsorás istentiszteleten.¹⁹⁷

1.) Virágvasárnap reggel	Mt 26,36-39	A Gecsemáné-kertben
2.) Virágvasárnap vesperás	Mt 26,40-50	Jézus elfogatása
3.) Nagyhétfő	Mt 26,51-66	Kihallgatás a főpap házában
4.) Nagykedd	Mt 26,67-27,11	Péter tagadása, Júdás halála
5.) Nagyszerda	Mt 27, 11-26	Jézus Pilátus előtt
6.) Nagycsütörtök	Mt 27,27-44	Jézus megcsúfolása
7.) Nagypéntek	Mt 27,45-54	Jézus a kereszten
8.) Nagyszombat	Mt 27,55-60	Jézus temetése
9.) Húsvét	Mt 28,1-10	A Feltámadás

A lectio continua mint a textusválasztás módja tehát Zwinglinél és Kálvinnál nem csak elmélet, hanem elsősorban gyakorlat volt, melyet ugyan nem tudtak maradéktalanul megtartani, de többnyire csak a fontosabb üdvtörténeti ünnepnapok alkalmával tettek kivételt, hogy a megfelelően kiválasztott textusok illeszkedjenek az ünnepi istentisztelet rendjébe. Nem szabad azonban elhallgatni, hogy a svájci reformátorok szakítása a régi perikópákkal még a 16. századi protestantizmuson belül is vitákat gerjesztett. Ennek egy szemléletes, ám kissé talán szélsőségesnek nevezhető lenyomata Joachim Westphal 1555-ös *Defensio* című művében található meg. Westphal szerint a kálvinisták „kétségtelenül az ördög hatására” (*haud dubie intentione Diaboli*) vetették el a régi olvasmányrendet.¹⁹⁸

Westphal és Kálvin vitája a perikópák eltörléséről egy úrvacsoráról való vita keretében zajlott.¹⁹⁹ Westphal a már említett *Defensio* című művében írta: „És miután feladták a vasárnapi evangéliumok és levelek sorozatát, most sorra prédikálnak egy egész evangélistát. Ezzel keltenek nyugtalanságot a lelkészek körében itt északon, de más gyülekezetekben is, ahol még nagyobb a számuk.”²⁰⁰ Westphal a perikópák eltörlésével kapcsolatban kritizálta az egyházi év ünnepeinek eltörlését is (ezt Westphal a reformátusok ötödik bűnének nevezte

¹⁹⁷ Old: *The Age of the Reformation*, 123.

¹⁹⁸ Frymire: *The Primacy of the Postils*, 33.

¹⁹⁹ Herwarth von Schade: Das fünfte Verbrechen: Joachim Westphal, Johannes Calvin und die Perikopenfrage im 16. Jahrhundert, *Jahrbuch für Liturgik und Hymnologie*, 1978/22, 124.

²⁰⁰ Herwarth von Schade: Das fünfte Verbrechen, 127.

a „bűnlajstromában”), melyre Kálvin egyértelmű választ adott 1556-os januárjában megjelent feleletében:

Jó volna, ha ez a derék antikvárius [Antiquarius: utalva itt Westphalra – a szerző megjegyzése] beszélne arról, amikor az ünnepeket „Szűz Mária napjának” és a szentek tiszteletére kezdték nevezni. Nem ismeretlen számomra, hogy a mártírok emlékét 1300 évvel ezelőtt ünnepelték: ez még inkább az utánzásra ösztönözte a híveket. [...] Márpedig Joachim számára a keresztyénség összeomlik, a testvéri közösség szétszakad, aljas egyházszakadást vezetnek be, ha az ünnepek megtartását nem a hamburgi naptárból merítik.²⁰¹

Kálvin válaszában rámutatott az egyházi év reformáció előtti értelmezésének és gyakorlatának gyengepontjára, a Mária-ünnepek és a szentek ünnepnapjainak, emléknapjainak sokaságára. Ezen felül a perikópák teológiai, szerkezeti vonatkozásaival kapcsolatban is kifejtette álláspontját:

A perikópákat készítő azonban nemcsak rosszul és meggondolatlanul osztotta fel az olvasmányokat, hanem néha egy-egy gondolatmenet közepette el is vágta azt, nem tudom, micsoda bolondságból. [...] Így ünnepelheti Westphal a pápistákkal együtt a „Martináliát”, énekelhet velük együtt evangéliumokat és leveleket a miserend szerint, ha nálunk az evangélium tanítása szabad marad, ahogy az apostolok átadták nekünk.²⁰²

A dél-német prédikáció istentiszteleti formával indokolja Gerhard Kunze azt, hogy Zwingli, Kálvin és a többi dél-német liturgikus tájegység területén szolgáló reformátor számára a hagyományos olvasmányok (perikópák) nélküli igeliturgia egy olyan archetípus volt, amely az önállósulása után nem igényelte a megszokott olvasmányrendeket, hiszen például Zwingli számára a bibliai olvasmánynak a prédikációra, a magyarázatra nézve volt létjogosultsága az istentiszteleten. Tehát a bibliai ige elveszítette olvasmány funkcióját és jellegét, és már csak prédikációs alapigeként létezett a helvét irányzat *lectio continuájában*.²⁰³

Jörg Neijenhuis szerint a reformáció helvét iránya *lectio continua* gyakorlatának eredménye az lett, hogy a gyülekezetek túl sokáig foglalkoztak egyetlen bibliai könyvvel, így nagyon sok bibliai könyv évekig egyáltalán nem került felolvasásra. Így az eredeti

²⁰¹ Herwarth von Schade: Das fünfte Verbrechen, 127.

²⁰² Herwarth von Schade: Das fünfte Verbrechen, 128.

²⁰³ Gerhard Kunze: Die Lesungen, 163.

elképzelése Zwinglinek és Kálvinnak, hogy a *lectio continua* a Biblia teljességét adja elő (a válogatott perikópákhoz képest), csak részben érte el eredményét²⁰⁴

²⁰⁴ Jörg Neijenhuis: *Liturgik – Gottesdienstelemente im Kontext*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2012, 72.

V. Az istentiszteleti bibliaolvasás magyar református vonatkozásai

V.1. A magyar református istentiszteleti bibliaolvasás a 16-19. században

A lectio continua magyarországi fogadtatása és meghonosodása sem volt egyértelmű, és lényegében sohasem vált kizárólagos gyakorlattá. Már az 1555-ben tartott Endrődi Zsinat XV. cikkelyében is ez áll: „Fel kell ügyelni arra is, hogy az egyházban sem a könyörgésekben, sem a himnuszokban, sem a felolvasásokban, sem a folyó beszédekben ne vétessék semmi, ami a kanonikus könyvekben és a bevett szerzőknél megírva nem található.”²⁰⁵ Ennek kapcsán helytálló lehet Bogár János értelmezése, mely szerint azért volt szükség erre a rendelkezésre, mert még „a régi mise-formához alkalmazkodott az istentisztelet rendje, tehát a régi epistolai és evangéliumi részek is ugyanugy megtalálhatók benne, mint annak előtte.”²⁰⁶

Az 1562-es Debrecen-Egervölgyi Hitvallás már így rendelkezik:

A próféták és apostolok írását nem kiszedegetve, szaggatva tanítjuk, s azokból csonka bizonyosságokat nem veszünk, sem pápista módra, mint a töltelékét össze nem vágdaljuk, vagy meg nem bénítjuk, hagyományok közbevetésével szét nem tépjük, hogy így a csonka bizonyosságok az egész testből kivágatva meg ne ismertessenek, más értelemre ne csavartassanak, ahogy azután a sok versengések és szóharcok szoktak eredni a nem értett, összetépett és megcsonkított szövegből. Ézsaiásnak egész írását, vagy a többi próféták és evangélisták előadjuk és úgy, rendiben tanítjuk. [...] Az urnapi evangéliumokat, leveleket a pápista felszabdolás szerint nem folytatjuk s nem magyarázzuk az esztendő körforgása szerint mindig csak ugyanazokat ismételve, hanem előadjuk azokat tudatlanok és erőtlenekek előtt, midőn lehet. Eképen nem válogatjuk az alapokat a gyülekezetekben, hanem János vagy más evangélistáknak egész evangéliumát hirdetjük. Azonban azokat és körülményeket illetőleg vannak: Krisztus születése, körülmetésése, szenvedése, feltámadása és mennybemenetelének idejére való történeteink és magyarázzuk az illetőket az időhöz képest.²⁰⁷

²⁰⁵ Kiss Áron: *A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései*, Budapest, 1881, 40.

²⁰⁶ Bogár: *Az egyházi évkör*, 136.

²⁰⁷ Kiss: *A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései*, 234.

Ebben a hitvallásban már a kálvini elvek érvényesülnek, tehát a bibliai könyveket folyamatosan olvassák és magyarázzák, a kivételt itt is csak az ünnepnapok textusválasztásai jelentik.

Az előbbit erősíti egyfelől az 1566-os Gönci Zsinat V. cikkelyének rendelkezése is: „... nemcsak az urnapi evangéliumokat kell mindig tanítani, hanem egész könyveket felvenni, vagy a profétákból vagy az apostolokból és minden nap, avagy legalább a három szokott napon hetenként tanítani vagy prédikálni.”²⁰⁸

Viszont érdemes az idézett szövegben figyelni a „nemcsak” szóra, mely alapján feltételezhetjük, hogy a perikóparend gyakorlata még valamilyen formában életben volt, legalábbis az adott vasárnapra rendelt evangéliumi szakasz által. Hasonlót olvashatunk az 1567-es Debreceni Zsinat X. cikkelyében: „A Szentírást úgy hirdessék, hogy a proféták és apostolok írásait tanítsák és az egész tudományt rendben előadják, hogy ne csak a postillákban adott urnapi evangéliumokat és leveleket folytassák...”²⁰⁹ Ennek fényében (is) a kutatás jelenlegi állása szerint a 16-17. században a perikópák szerinti prédikálás volt a „rendes eljárás”, azonban a képzett prédikátorok nem mondhattak le a lectio continua elvéről sem. Pap Ferenc megállapítja, hogy azok a korabeli források, melyek nem utalnak a perikóparend gyakorlatára, alapvetően két okból tehetik: vagy annyira természetes volt a használata, hogy magától értetődőnek tekintik, vagy pedig már annyira elhagyták, hogy azért nem kellett említeni.²¹⁰

Bornemisza Péter nevéhez köthető a 16. század egyik legjelentősebb, de terjedelmét tekintve mindenképpen a legtekintélyesebb postillás kötete, az 1584-ben Rábokon kiadott *Prédikációk egész esztendő által* című munkája, mely a szakirodalomban a Foliopostilla elnevezést kapta. Sajátossága, hogy a prédikációk a tagoltságuk és kidolgozottságuk miatt elsőrendben házi istentiszteletre alkalmas beszédek, illetve Bornemisza utal a prédikáció előtti és utáni énekekre is, így a kötet liturgiátörténetileg is igen jelentős.²¹¹

Fontos megemlíteni, hogy a postillázás nem a 16. században jelent meg Magyarországon, hanem jóval korábbra nyúlik vissza a használatuk. Kudora János adatai szerint Könyves Kálmán parancsolta meg, hogy a nagyobb ünnepeken a nagyobb templomokban a

²⁰⁸ Kiss: *A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései*, 443.

²⁰⁹ Kiss: *A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései*, 571.

²¹⁰ Pap Ferenc: Újra az egyházi évről a Kálvin-évben, *Magyar Egyházzene*, XVI. évfolyam, 3. szám, 343.

²¹¹ Oláh Szabolcs: Bornemisza Péter és a bártfai 1593-as énekeskönyv, *Magyar Egyházzene* VI, 1998/2., 191.

szentleckét az evangéliumokból kell a népnek magyarázni, a kisebb templomokban pedig az Apostoli Hitvallást és az Úr imádságát.²¹²

A korszak hittérítő igehirdetőinek munkája és eszköztára kapcsán írja Kudora, hogy volt mindegyiknek evangéliumos és episztolás könyvük, illetve volt magyar „Postilla” gyűjteményük is, „hogy a kezdet-kezdetén átsegítse a hittérítő szónokot”. Ezen kívül volt magyar nyelvű szertartáskönyvük is.²¹³

Fekete Csaba szerint a perikóparendhez való ragaszkodásnak volt egy nem is annyira teológiai, sokkal inkább gyakorlati alapja, mégpedig az, hogy a hetente háromszor elvárt prédikálásra nem tudott volna a lectio continua elvét követve felkészülni egy átlagos képzettségű lelkész.²¹⁴ Ehhez ugyanis olyan kompetenciák kellettek (és kellenének ma is), mellyel Kálvin, Zwingli vagy éppenséggel Méliusz Juhász Péter rendelkeztek, de a korabeli átlag magyar református lelkész, aki nem folytatott külföldi tanulmányokat, sajnos nem. Így vált már nagyon hamar gyakorlattá a (perikóparend textusai alapján megírt) postillás kötetekből való prédikálás, mely ellen többek között a már említett Méliusz is felszólalt: „akik még mindig postilláznak s a breviárt vágják s nem akarnak munkálkodni.”²¹⁵

Nem járt sok sikerrel. A postillázás terén nagy vitapartnere, szellemi ellenfele, a lutheránus Bornemisza Péter ugyanis 1574-ben kiadott munkájában így ír: „De még a prédikátorok között is sokan vannak, akik szégyennek tartják az evangélium prédikálását, hanem hogy bölcsőbbeknek láttatnának, a prófétákat és valami más dolgokat kezdtek el prédikálni.”²¹⁶

A szabad textus és a perikópák közötti harc még a következőkben is folytatódott. Alvinczi Péter kassai prédikátor két kötetes művét, postillás kötetét 1633-34-ben adta ki. Második kötetének előszavában így panaszkodik:

Mivel hogy pedig a látásnak eszköze, tudni illik az Evangéliomnak könyve, az együgyű emberekre nézve igen messze terjedő, a régi józan értelmű tanító emberek a gyenge edények kedvéért, esztendő által az ötvenhárom vasárnapjára (melyet pápás nevezettel vasárnapnak nevezünk) olyan evangéliumi leckéket válogattak, melyekbe Krisztus Urunkat mind alázatos formájára nézve [...] láthatták. Ez rendelés pedig nem tegnapi, mert Hyeronimus úgy

²¹² Kudora János: *A magyar katolikus egyházi beszéd irodalmának ezeréves története*, Budapest, Stephaneum, 1902, 23.

²¹³ Kudora János: *A magyar katolikus egyházi beszéd*, 24.

²¹⁴ Fekete: Kálvin és a perikóparend, 350.

²¹⁵ Idézi Bogár: *Az egyházi évkör*, 137.

²¹⁶ Mitrovics: *Egyházi szónoklattan*, 57-58.

emlékszik felőle, hogy jóval ő előtte volt az napkeleti Ekklezsiában és Damasus római püspök idejébe vettek be a görögöktől az egyéb nemzeti Ekklezsiák. Noha pedig némely atyafiak, bizonyos tekintetből e régi rendelést (és ez végett senkivel harcot nem vonszok) félre tötték, de én nékem mióta a tisztre méltatlan állapotom szerint hivattattam, tetszett ez jó rendelés és ennyi esztendőktől fogva (harmincegy esztendő) oly kimeríthetetlen kutfőnek tapasztaltam az urnapi evangéliumokat, hogyha nem ötvenháromszor, hanem ötvenezerszer magyaráztatnék egy-egy esztendőben, mind újabb-újabb tudomány származnék belőlük és jobban megmutatnák az mi idvezítő Krisztusunkat.²¹⁷

A Szatmárnémeti Zsinat X. cikkelye és a Geleji-kánonok XXXIX-XLI. cikkelyei szintén a perikóparend alapján való prédikálás és a postillázás gyakorlatáról tanúskodik:

X. És avégre, hogy az Isten tiszteletére szentelt eme ünnepnapokon a lelkészek nagyobb lelki örömré és hevesebb buzgóságra serkentsék a népet, meghagyjuk nekik, hogy beszédeikben, amennyire csak tehetik, alkalmazkodjanak az ünnepnapok jellegéhez: tartalmuk ne legyen általános, hanem mondandójukat Isten azon áldásainak a történetéből vegyék, amelynek akkor éppen emlékűnnepe van, vagy olyan más textusokat fejtegetessenek és magyarázzanak, amelyek találtnak a váltásgmű aznapi sajátos ünnepével, és az egész gyülekezettel együtt adjanak hálát Istennek a jótéteményéért.²¹⁸

XXXIX.

Az igehirdetés anyagát vagy lókusát vegyék, vagy olvassák fel, a próféták, az apostolok és az evangélisták kanonikus írásaiból, azt lássák el rövid bevezetővel, melyet igazítsanak a szöveghez és a mondanivalóhoz, és így a textust röviden, világosan és lényegretörően magyarázzák meg, rámutatva igazi értelmére; ha valahol hasonlatokra és allegóriákra bukkanak, azokat bontsák ki pontosan, és rejtett értelmüket adják elő világosan; ha a szavaknak kétes értelme van, azt tisztázzák, az ellenkező magyarázatokat cáfolják meg, és így, miután a textus minden egyes részét világosan és érthetően kitisztázták, fogalmazzák meg a teológiai alaptételt, vagyis a tanítást, amely a textus lényegéből önként kifejlík; ha pedig a tétellel kapcsolatosan valami kétség merülne fel a hallgatókban, azt oszlassák el alaposan a Szentírásból; tegyenek hozzá tanítást, vagyis vigasztalást és megjobbítást, s ha a tétel ellentmondásos, és hamis tantételre vezetne, akkor cáfolatot is; végül alkalmazzák a helyre, az időre, a személyekre és az egyház állapotára és helyzetére, vagy az ország pillanatnyi körülményeire; az igemagyarázatot zárják a fejezetek rövid és tömör összefoglalásával, kegyes imádsággal és dicsőítéssel.²¹⁹

²¹⁷ Alvinci Péter: *Következik a postillának második része, melyben foglaltatnak a nyári prédikációk Szentháromság vasárnapjától fogva advent első vasárnapig*, Kassa, 1634. Előljáró beszéd, oldalszám nélkül. RMK I . 634

²¹⁸ *A Szatmárnémeti Nemzeti Zsinat végzései* (ford. Buzogány Dezső): X. cikkely, Budapest, Kálvin Kiadó, 2020, 98.

²¹⁹ *A Geleji-kánonok* (ford. Buzogány Dezső): XXXIX. cikkely, Budapest, Kálvin Kiadó, 2020, 33.

XL.

Bármely szentírási helyet, bármely közösségben bárki nem alkalmas magyarázni, ezért a lelkészek közül ki-ki hite mértékéhez és a hallgatóság felfogásához illő igét válasszon magyarázásra, amellyel meg tud birkózni, és amelyet a nép képes megérteni.²²⁰

XLI.

A lelkészek válasszanak és magyarázzanak az időponthoz és az alkalomhoz illő olyan igéket is, amelyek nemcsak az Úr evangéliumából származnak, mint mondják (amelyeket természetesen, olykor igen eredményesen és nagy haszonnal lehet magyarázni), hanem akár az ószövetségi próféták írásaiból, akár az evangéliumi történetekből és az Újtestamentum apostoli irataiból származnak, és ne csak ünnepnapokra, hanem vasárnapokra is, hogy mind maguk, mind hallgatóik a különféle teológiai témák vizsgálatával nap mind nap jobban és jobban előbbre haladjanak a mennyei tudomány megismerésében.²²¹

Ezek az egyházi törvények, ahogyan a legfrissebb magyar fordításukat elkészítő Buzogány Dezső erre rámutat, az egyháztörténelem fordulópontján, a 17. században keletkeztek, amikor egyrészt a puritanizmus egyre erőteljesebben érezte hatását Erdélyben („még az ultraortodoxnak tartott református lelkészek teológiai munkáin is”), másrészt pedig II. Rákóczi György fejedelem elrendelte a világi vezetőtestületek (presbitériumok) felállítását az egyházban. Geleji a törvénykönyvvel elsősorban a világiak előretörését akarta visszaszorítani, keretek közé helyezni.²²²

A törvények még egy olyan egyházi valóságot írnak le, melyben egyértelműen jelen van az úrnapi szakaszok (perikópák) magyarázata, azonban már, vélhetően puritán hatásra,²²³ megjelenik a szabad textusválasztás elve és gyakorlatának engedése, sőt, ajánlása is.

Heltai János *Műfajok és művek* című monográfiájában külön fejezetben ismerteti az 1601-1655 között megjelent prédikációs köteteket, melyeket négy fő kategóriába sorol: (1) postillás kötetek; (2) lectio continua alapján írt; (3) szabad textusválasztás alapján írt; (4) hittételekről szóló prédikációk, mely esetben a bibliai citátum nem a szó szoros értelemben vett textusnak felel meg.²²⁴

²²⁰ *A Geleji-kánonok* (ford. Buzogány Dezső): XL. cikkely, Budapest, Kálvin Kiadó, 2020, 33.

²²¹ *A Geleji-kánonok* (ford. Buzogány Dezső): XLI. cikkely, Budapest, Kálvin Kiadó, 2020, 34.

²²² Buzogány Dezső: Előszó – egyház és törvény, in Buzogány Dezső (ford.): *A Geleji-kánonok – A Szatmárnémeti Nemzeti Zsinat végzései – A Ruber-féle egyházi törvények*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2020, 8-9.

²²³ Buzogány Dezső rámutat, hogy Geleji több ponton is szándékosan integrálta a puritanizmust. Vö. Buzogány: *Előszó – egyház és törvény*, 9.

²²⁴ Heltai János: *Műfajok és művek*, Budapest, Universitas Kiadó, 2008, 50-51.

Főleg az első három kategóriára érdemes figyelni. A postillás kötetek kiadásának célja és felhasználása a már említett lelkipásztoroknak nyújtott segítségnyújtáson túl a polgári, kismemesi körök egyéni olvasmányként is használták őket. A széleskörű igény is elősegítette, hogy a postillás kötet kedvelt műfajjá vált, és ennek megfelelően a legnevesebb prédikátorok római katolikus, református és evangélikus részről is igyekeztek életművük (és életük) végéhez érve kiadni egy ilyen gyűjteményt.²²⁵ A lectio continua alapján írt prédikációs kötetek ezzel szemben már kisebb létszámot képviseltek, ami abból is ered, hogy csak református szerzők írtak ilyet. Jellegüket tekintve is eltértek az előbbiektől, hiszen míg a postillás köteteknél az egyházi év rendje és témái szolgáltatták a szerkesztés keretét és a tartalmát, addig a lectio continuás kötetek kiléptek az egyházi év által meghatározott témákból, és hangsúlyosabban előtérbe kerültek történelmi, társadalmi, politikai és individuális, egyénre vonatkozó témák.²²⁶

A korszak egyik kiemelkedő és mindenképpen említésre érdemes lectio continuás kötete Tyukodi Márton *A tiszta életű Joseph patriarcha* c. munkája (RMNy 1915), melyben hatvan prédikáció található a bibliai József-történet alapján, és amelyben a szerző (nem titkoltan) más ismert szerzők munkáit, prédikációit is felhasználta, kivonatolta, azaz *excerpálta*.²²⁷

A szabad textusválasztás alapján írt kötetek száma a legkisebb a három közül, és döntően hitvitázó, katechetikai (pl.: Tízparancsolat vagy a Miatyánk alapján) vagy alkalmi (pl.: temetési) beszédeket tartalmaznak.²²⁸

Fekete Csaba rámutat arra, hogy bár a postillázás és a perikóparend használata bizonyos esetekben akár a 18. századig is tarthatta magát, azonban már a 16-17. századtól vannak bizonyítékaink arra vonatkozóan, hogy a folyamatos bibliaolvasás is része volt az istentiszteleti életnek a mindennapos reggeli és esti könyörgés során, azonban a vasárnapi perikópás rend is megmaradt.²²⁹ A perikóparend és a graduális éneklés szervesen összekapcsolódtak, melyek fennmaradásukig szervesen összekapcsolódtak, majd lassú eltűnésük is egyszerre zajlott. Az énekelt liturgikus tételek mind tematikus kapcsolatban álltak az evangéliummal és az epistolával.²³⁰

²²⁵ Heltai: *Műfajok és művek*, 52-57.

²²⁶ Heltai: *Műfajok és művek*, 59-60.

²²⁷ Tyukodi művével, forrásaival és az excerpálás kérdéskörével részletesen foglalkozik Szetey Szabolcs: Tyukodi Márton Joseph patriarchája a korszak prédikációírási technikáinak tükrében. In: Zsengellér József–Trajtler Dóra Ágnes (szerk.): *„A Szentnek megismerése ad értelmet.” Conferentia Rerum Divinarum 1-2*, Budapest, 2012, 173-206.

²²⁸ Heltai: *Műfajok és művek*, 60-71.

²²⁹ Fekete Csaba: Perikóparend a Spáczai graduálban 1619 tájáról, *Magyar Egyházzene* VI, 1998/2., 241.

²³⁰ Fekete Csaba: Perikóparend a Spáczai graduálban, 248.

Egy jó példa lehet a postilla/postillás kötet és az istentisztelet kapcsolatára, hogy Bornemisza Péter a Foliopostillájában (RMNy 541) minden prédikáció mellett közli a lelkész által vezetett liturgia egyes elemeit: 1.) úrnapi tárgy kijelentése (perikópa); 2.) felhívás éneklésre; 3.) imádság; 4.) prédikáció; 5.) hitvallás; 6.) imádság; 7.) Úri ima; 8.) gyülekezeti ének.²³¹

A graduális éneklés és a perikóparend kapcsolatának elválaszthatatlan voltát igazolja H. Hubert Gabriella kutatása is, aki rámutatott, hogy Geleji Katona István rezponzóriumai, verzikulusai és Benedicamusai a perikóparend evangéliumi szakaszai alapján íródtak.²³²

Ezek az adatok is alátámasztják, hogy a 16-17. században a két uralkodó prédikációs gyakorlat a perikóparend (postillázás) és a lectio continua volt, és a kettő közötti harc csak a 18. század legvégére dőlt el, mégpedig a szabad textusválasztás javára. A szabad textusválasztás első magyar református úttörője Csiky Lajos szerint Medgyesi Pál volt, azonban megemlíti, hogy korábban már Keresztúri Pál (1589-1655), a Rákóczi fejedelmek udvari papja és Németi Mihály (1638-1689) is eltért a régi perikópáktól, amikor a saját maguk által összeállított rend szerint prédikáltak.²³³

Fekete Csaba megállapítja, hogy a kálvini gyakorlat alapján, éppen a genfi reformátor által is képviselt liturgiai szabadság miatt is megtartható lett volna a perikóparend és a lectio continua egymás mellett, ahogyan azt bizonyos fokig maga Zwingli és Kálvin is gyakorolta, és ahogyan azt a magyarországi reformátusok tették bő két évszázadon keresztül.²³⁴

Az önálló istentiszteleti lekióolvasás tehát (forrásaink szerint) sohasem volt része a magyar református istentiszteleti gyakorlatnak. A postillák hanyatlásával és eltűnésével azonban az ünnepi perikópák is eltűntek a gyakorlatból. Az egyik legkorábbi forrásunk az ünnepi olvasmányok és a lekióolvasás szükségességéről Gombási Istvántól származik, aki a *A' Papi Szent Hivatal Gyakorlásáról való Trakta* című, 1784-ben kiadott művében, mely lényegében Ostervald svájci gyakorlati teológus művének fordítása és adaptálása²³⁵, már foglalkozik érintőlegesen az istentiszteleti bibliaolvasás, lekióolvasás kérdésével, amikor

²³¹ Oláh Szabolcs: Bornemisza Péter és a bártfai 1593-as énekeskönyv, 195.

²³² H. Hubert Gabriella: Geleji Katona István versiculusi és a perikóparend, *Magyar Egyházzene* VI, 1998/2., 251.

²³³ Csiky Lajos: *Egyházzónoklattan*, 129.

²³⁴ Fekete: Kálvin és a perikóparend, 357-358.

²³⁵ A művel részletesen foglalkozik Szetey Szabolcs: „A' Papi Szent Hivatal' Gyakorlásáról való Traktának első Darabja. Melly tanit a' Prédikállásról, és az Ifjak' tanításokról.” Gombási István Ostervald-fordításáról. In: *Studia Universitatis Babeş-Bolyai Theologia Reformata Transylvanica* (2016/1) 125- 142.

az első keresztyének istentiszteletének és a római katolikus mise részeként említi a szentírásolvasást: „... azután a Sz. Írást olvasták. Idővel minden Vasárnapra az Evangéliumból és az Apostolok Leveleiből bizonyos szakaszokat választottak ki. [...] Bár megtartatott volna a mi Ekklesiánkban is az ilyen Sz. Írás olvasása, és folytak volna úgy a dolgok, amint másszor voltak.”²³⁶

Ezt az Ostervald-adaptációt leszámítva azonban nem vetődött fel semmilyen szinte a lekiólvásás szükségessége egészen a 19. század végéig, amikortól egyre erősebben jelentek meg azok a hangok, akik (sok esetben nyugati protestáns/református hatásra) az önálló istentiszteleti bibliaolvasás bevezetését sürgették. Az eddigi ismereteink és kutatásaink alapján a legkorábbi ilyen írás a 19. század végéről, Csiky Lajostól származik:

Óh mennyi itt a javítani való. Eltérünk mi a külföldi reformátusoktól pl. abban, hogy minálunk a vasárnapi istentiszteletek alkalmával nem szerepel önálló liturgiai alkatrész gyanánt a *bibliaolvasás*. Kérem, nem egyesülhetnénk-e külföldi református testvéreinkkel abban, ha az első, az előimádság után mondani szokott úri imádság helyett egy rövid, az egyházi beszéd szövegével gondolati összefüggésben levő, vagy épen azt akár be is foglaló bibliai szakaszt mi is felolvassunk?! Nos, de hát ez megvan magyar reformált egyházunk néhány nagyobb gyülekezetében, pl. Debreczenben is. De hát, én Istenem, hogy van az meg ott Debreczenben! Egy fiatal tanuló, egy első, vagy másodéves hittanhallgató fölmege a kathedrába vasárnap d. e. ¼ 9 órakor, egy saját maga által választott bibliai szakasszal; olvas, míg a nép felgyülekezik, s aztán, ha megkondul a harang hangja, mondat közepén is félbe hagyja az olvasást. Hiszen ez blasphemája Isten szent igéjének! Csoda-e, ha a Bibliát ma már nem tisztelik úgy, mint apáink tették?!²³⁷

Érdekességképpen meg kell jegyezni, hogy a 19. század elejétől ehhez a debreceni példához nagyon hasonló gyakorlat alakult ki a holland reformátusoknál, ahol mindezt megelőzően szinten nem volt gyakorlatban az önálló istentiszteleti bibliaolvasás. F. Gerrit Immink tanulmányában számol be arról, hogy a 18. század végén és a 19. század elején a holland reformátusoknál kialakult az a szokás, hogy egyfajta előkészítő liturgiát tartottak az istentisztelet előtt, még mielőtt a lelkész és a presbitérium bevonult volna a templomba. Az istentisztelet rendjét az alábbiak szerint rekonstruálja:

- **Bibliaolvasás** (amit az előolvasó vagy lektor olvasott)

²³⁶ Gombási István: A' Papi Szent Hivatal Gyakorlásáról valo Traktának első Darabja. Melly tanit a' Prédikállásról, és az Ifjak' tanításokról, Kolozsvár, 1784, 56-57.

²³⁷ Csiky Lajos: Istentiszteletünk reformjának kérdéséhez, *Protestáns Szemle*, I. évf., 1889/1, 84.

- Zsoltáréneklés (amit az előéneklő vezetett)
- A lelkész és a presbitérium bevonulása
- Igei vótum
- Imádság
- Prédikációra készülő ének
- **Textus** felolvasása
- Adakozás (adományok összegyűjtése)
- Prédikáció
- Imádság
- Zsoltáréneklés
- Áldás²³⁸

Az önálló lekcioolvasás még itt is csak az istentisztelet elején volt, amikor még a lelképásztor és a presbiterek nem voltak jelen. A holland református istentiszteleten egyébként már a 16. századtól, Martin Micron (lat. Micronius) 1554-es rendtartása óta egy textust olvastak fel alapigeként, önálló lekcio nem volt, illetve minden főistentiszteleten felolvasták a Dekalógust is, ebben is Kálvin hatása tükröződik, ahogyan abban is, hogy a bevett prédikálási eljárás a lectio continua volt.²³⁹

A 19. században egyébként a nyugati protestantizmuson belül több helyen is voltak olyanok, akik felvetették, hogy az istentiszteleti bibliaolvasási gyakorlatot rendbe kell tenni. A svájci németajkú reformátusság körében a 19. század körül kezdtek megjelenni azok a hangok, melyek az egyházi év rendjét követő bibliai olvasmányok istentiszteleti használatát sürgették. Alexander Schweizer mutatott rá arra, hogy a lectio continua alapján történő prédikálási gyakorlat (amit ő „sorozatnak” – „in Serie” nevezett) nem képes követni az egyházi év rendjét. Az 1836-os Zsinat Liturgiai Bizottságának nevében javasolta, hogy a vasárnapi liturgia mindig tükrözze az egyházi év aktuális időszakának jellegét.²⁴⁰

²³⁸ F. Gerritt Immink: Der reformierte Gottesdienst in den Niederlanden, in David Pülss – Katrin Kusmierz – Matthias Zeindler – Ralph Kunz (szerk.) *Gottesdienst in der reformierten Kirche – Einführung und Perspektiven*, Zürich, Theologischer Verlag, 2017, 91.

²³⁹ F. Gerritt Immink: Der reformierte Gottesdienst in den Niederlanden, 88-89. A megnevezett helyen a tanulmány szerzője közli Micron liturgiáját: Felhívás imádságra; Prédikáció előtti imádság; Úri imádság; Zsoltáréneklés; Bibliaolvasás és prédikáció (lectio continua); Prédikáció utáni imádság; Bűnvallás, Feloldozás; Apostoli Hitvallás; Közbenjáró imádság; Sákramentumok kiszolgáltatása; Zsoltáréneklés; Áldás; Adakozás (a kijáratnál).

²⁴⁰ Michael Baumann: Geschichte des reformierten Gottesdienstes, 37-38.

A német evangélikusoknál már a 18. század vége felé egyre élesebb kritika fogalmazódott meg az ógyházi perikóparenddel, illetve főleg a perikópakényszerrel szemben. Az úgynevezett eisenachi perikóparend, melyet az Eisenachi Egyházi Konferencián, 1896-ban határoztak meg, a régi perikópák mellé új sorozatokat állapított meg.²⁴¹

Tehát az önálló lekcioolvasás szükségességének gondolata vagy éppen a már meglévő olvasmányrend revíziója nem egyedülálló a 19. századi európai protestantizmuson belül. Ahol eddig nem volt önálló lekcioolvasás, ott elgondolkodtak a bevezetésén, vagy legalábbis az egyházi év és a prédikációs gyakorlat egymáshoz való közeledésén. Ahol pedig a perikópák rendszere határozta meg az istentiszteleti olvasmányokat már Luther Márton ideje óta, ott a megújulást sürgették. Azonban magyar református részről Csiky Lajos észrevételére és kívánságára, az istentiszteleti bibliaolvasás méltóságának és ünnepélyességének kiemelésére, az önálló és rendezett lekcioolvasás bevezetésére még néhány évtizedet várni kellett.

V.2. Az önálló istentiszteleti lekcioolvasás bevezetése és recepciója a magyar református liturgiai és homiletikai irodalomban

A lekcioolvasás csupán a 20. század második harmadának eleje óta előírt alkotórésze – ágendáink tanulsága szerint – vasár- és ünnepnap (fő)istentiszteletünknek.²⁴² Először a Ravasz László-féle 1927-es Ágenda (ágendatervezet) említi, amely a következő elvi megalapozással indokolja a lekcioolvasás szükségességét:

A Deuteronomium parancsolja, hogy minden hetedik évben olvassák fel a törvényt a nép füle hallatára. A zsinagóga oda változtatta ezt, hogy minden szombaton rendszeresen és részenként olvassák fel folytatólagosan az egész Szentírás. Ez volt a szokás Jézus idejében is és e szokással Ő maga is élt. A keresztyénység megtartotta ezt az isteni rendelést. [...] Ebből alakult ki az úgynevezett lectio, mely a misének igen fontos része. A miséből átjött a protestantizmusba is, ahol Luther gyakorolta és okolta meg. Zwingli, de különösen Kálvin elvetették, mert ők az

²⁴¹ Alexander Deeg – David Plüss: *Liturgik*, Gütersloh, Gütersloher Verlagshaus, 2021, 370., Fontos hozzáfűzni, hogy ezt a rendet 1958-ban átdolgozták, majd 1977/78-ban és 1999-ben felülvizsgálták, de az eredeti hat sorozatból álló szerkezetét megtartotta. Deeg – Plüss: *Liturgik*, 371.

²⁴² A fejezet V.2. alfejezetének (Az önálló istentiszteleti lekcioolvasás bevezetése és recepciója a magyar református liturgiai és homiletikai irodalomban) bizonyos részeit, kutatásai eredményeimet korábban publikáltam. Balogh Dávid: Lekció és református istentisztelet, in Czentrár Simon - Nagy József - Nagy Levente (szerk.): *Beszélgétek el dicsőségét, Conferentia Rerum Divinarum 6.*, Budapest, L'Harmattan, 2019, 101-112.

Írásnak rendszeres, folytonos olvasását (lectio continua) kívánták s minden bibliaolvasás után magyarázatot követeltek. [...] nagyon helyes, ha istentiszteletünkben ez a könyv, mint egész szertartásunk priusa, megszólal. A bibliaolvasás már magában igehirdetés. [...] De azzal, hogy mi az istentiszteleten rendszeren Írást olvasunk, kifejezzük a történetiséget és azt, hogy Isten szeretett elébb. [...] A bibliaolvasás szemelvényes leckék formájában gyakoroltassék s ebben is úgy, hogy az evangéliumi leckét vagy megelőzze egy prófétai, vagy kövesse egy epistolai. [...] Kálvinnál és a holland szigorú református egyházban azonban csak a tízparancsolatot olvassák minden istentiszteletkor a Bibliából.²⁴³

Nagyon fontos ehhez hozzáfűzni pontosításként, hogy bár Ravasz 1927-es tervezetének előtanulmánya foglalkozik az önálló lekióolvasással, azonban az *Ágenda* sem az *Úrnap* délelőtti, sem pedig az *Úrnap* délutáni homíliás vagy prédikációs istentisztelet sorrendjében nem tünteti fel a lekiót.²⁴⁴

Az 1927-es *Ágenda* szerkesztésekor, ahogy az idézett szövegrészletből is kitűnik, Ravasz László az önálló lekióolvasás „újra-felfedezésével” a reformáció helvét irányának gyakorlatával szakított, mely egyszersmind azt is jelentette, hogy a magyar református főistentisztelet rendjébe egy olyan liturgiai alkotóelem került, melynek az addigi mellőzöttsége szilárd elvi alapokra támaszkodott. A reformáció helvét iránya Zwingli és Kálvin nyomán egyrészt elvetette a perikóparend átvételét (melyet azonban Luther változtatások mellett továbbörökített), másrészt megszüntette az igemagyarázat (predikáció) nélküli bibliaolvasást az úrnap és a többi ünnepnap istentiszteleten.²⁴⁵ Ennek ellenére az elmúlt időszak magyar nyelvű liturgiai szakirodalmában többször is megjelent az a gondolat, mely a lekióolvasást a kálvini istentisztelet állandó elemeként tartja számon. Boross Géza *Liturgikájában* valószínűleg egy félreértésből adódóan írja, hogy „Kálvin mindkét ágendájában, a strasbourgiban is, a genfiben is megtalálható. Ahogy azonban a strasbourg ágendából kiderül, Kálvin nem összetörni akarja a lectióval a bűnös embert, hanem ellenkezőleg: Isten igéjével vigasztalni a hívők lelkét (1. Előfóhász: A mi segítségünk, 2. Bűnvallás, 3. Bibliaolvasás...).”²⁴⁶

Tanulmányában Fekete Károly mutatott rá arra, hogy Kálvin Genfben érkezésekor a gyülekezet már használta azt a Farel-féle istentiszteleti rendet, melynek úrvacsorai liturgiájában hangzott el minden alkalommal a Tízparancsolat a szereztetési igék mellett,

²⁴³ Ravasz László (szerk.): *Ágenda*, Budapest, Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Rt., 1927, 23-24.

²⁴⁴ Ravasz László (szerk.): *Ágenda*, 77.

²⁴⁵ Bogár: *Az egyházi évkör*, 100.

²⁴⁶ Boross Géza: *Liturgika*, Budapest, 1998, 35.

míg a strasbourgi liturgiájában a Boross Géza által említett „Bibliaolvasás” csupán egyfajta igei vótumnak tekinthető, mely a bűnvallástétel után, de még a feloldozás előtt került felolvasásra, és terjedelmére vonatkozóan egyetlen igeversből állt.²⁴⁷

Ennek megfelelően Nagy István is téves adatokat közöl liturgika jegyzetében: „A reformációban Luther átvette a perikóparendet, s az evangélikus egyházban a mai napig így van. Kálvin viszont elvetette, de a bibliaolvasást megtartotta, és a szabad textusválasztás mellett döntött, így a lekiót is szabadon lehetett választani. Egyetlen kivétel az úrvacsora, amikor mindig a Dekalógust olvasta.”²⁴⁸

Talán nem véletlen, hogy a lekióolvasás gyakorlatát már egyenesen a kálvini rendtartásban keresték többen, hiszen amennyire jól dokumentált és érthető az istentiszteleti önálló lekióolvasás gyakorlatának korábbi mellőzése, legalább annyira váratlan és (magyar református részről komolyabb) előzmények nélküli annak feltűnése a 20. század első harmadának nagy ágendareformjai idején.

Ahogy azonban a kálvini istentisztelet tekintetében, úgy a magyar református gyakorlatra vonatkozóan is akadnak olyan adatok az elmúlt időszak liturgiai szakirodalmában, melyek az önálló lekióolvasást (legalábbis elvi szinten) korábbra datálják.

A lekió bevezetésének közvetett előzményeit Benedek Sándor kívánta feltárni 1971-es művében,²⁴⁹ melyben kimutatta, hogy Tóth Mihály 1873-ban megjelent Egyházzertartástanában²⁵⁰ már használta a lekiót, amikor Hagenbach baseli gyakorlati teológus 1863-ban kiadott műve²⁵¹ alapján az istentisztelet első részének rendjére az alábbi javaslatot tette: 1.) előfohász, 2.) bűnvalló ima, 3.) lekió, 4.) ének, 5.) beszéd. Benedek szerint ez volt az első magyar nyelvű liturgiai mű, melyben legalább elvi szinten megjelent az önálló lekióolvasás. Azonban minden bizonnyal elkerülte Benedek figyelmét, hogy Tóth Mihály csupán lábjegyzetben hozza egy érdekes példaként a baseli professzor istentiszteleti rendre vonatkozó javaslatát,²⁵² továbbá munkájában egy másik helyen ezt írja a lekióról:

²⁴⁷ Fekete Károly: Kálvin és az istentisztelet, 160-165.

²⁴⁸ Nagy István: *Liturgika-jegyzet* (kézirat), 2005, 50.

²⁴⁹ Benedek Sándor: *A Magyarországi Református Egyház istentiszteletének multja*, Órisziget, 1971, 87-88.

²⁵⁰ Tóth Mihály: *Egyházzertartástan*, Debrecen, 1873.

²⁵¹ Hagenbach: *Grundlinien der Liturgik und Homiletik*, Leipzig, 1863, 40.

²⁵² Tóth Mihály: *Egyházzertartástan*, Debrecen, 1873, 39. Valamint a megjelölt helyen a lekió kifejezés valószínűleg az alapján/textus értelemben szerepel.

Fennmaradt ugyan az összefüggés nélküli pericopák évfordulati sorozata, de melyet a reformátorok elvetettek. [...] És valóban azt, mint pusztán olvasást, visszahozni többé szükségtelen is; részint mert jelen korunkban igenis hosszúvá és úgy szólván, unatkos tenné a kultust, részint mert ha évről-évre nem ujszakaszok választatnak ki, nem éretik el a cél, t. i. a bibliai keresztyénséggeli megismerkedés, részint végre, mert ha a felolvasott szakaszt nyomban magyarázat nem kíséri, - a néptömeg nem érti és nem épül.²⁵³

Egészen biztos tehát, hogy a lekióolvasás szükségességének első magyar szószólója nem Tóth Mihály volt.

Szőnyi György még Benedek Sándornál is korábbi időpontot közöl, amikor Backamadarasi Kis Gergely 1788-as – Nagy István által kiadott – ágendájában találja meg istentiszteleti elemként a lekiót.²⁵⁴ Azonban a szóban forgó helyen a következő olvasható: „Elő-olvassa a' Pap a' Szent Irás-béli helyet vagy-is a' *Szent Letzkét*, és arról prédikál”.²⁵⁵ Itt tehát teljesen világos, hogy a „Szent Letzke” tulajdonképpen a prédikáció textusa. Ezt a hibás adatot később Boross Géza is átveszi.²⁵⁶ Igaza van tehát Czeglédy Sándornak, aki szerint „a lectio, mint önálló liturgiai darab, csak az 1931. jan. 1-jén életbelépett Istentiszteleti Rendtartás óta lett általánossá a Magyarországi Református Egyházban”, illetve amikor később hozzáfűzi, hogy „bár az sem Kálvinnál nem volt szokásos, sem a kálvini irányú egyházakban nem lett általánossá.”²⁵⁷

Mielőtt azonban az 1931-ben életbe lépett Istentiszteleti Rendtartás ide vonatkozó elvi megalapozását ismertetnénk, elengedhetetlen, hogy szóljunk a magyarországi ágendákkal párhuzamosan készülő 1929-es Makkai-féle erdélyi ágendáskönyv lekióval kapcsolatos állításairól.

A bibliaolvasás ótestamentumi parancsra és történeti hagyományokra támaszkodva bír polgárjoggal a mi istentiszteletünkben. Az ős-keresztyénekhez, a reformátorokhoz tért vissza liturgiánk, amikor újra felvette állandó alkotó részei közé. Egészen természetes, magyarázatra nem szorul, hogy a mi istentiszteletünkön, amelyről azt hisszük, hogy egészen a Szentírásból épül fel, minden alkalommal meg kell szólalnia az Igének, dokumentálva Isten jelenlétét, aki az ő igéjében a legteljesebben lép elénk. Még azokon az istentiszteleteken is, amelyek középpontjában igehirdetés áll, szükséges, hogy mindjárt az elindulásakor szóljon az Ige

²⁵³ Tóth Mihály: *Egyházzertástan*, Debrecen, 1873, 63.

²⁵⁴ Szőnyi György: *Felkészülés az istentiszteletre*, Sárospatak, 1993, 19.

²⁵⁵ [Backamadarasi Kis Gergely-Nagy István]: *Agenda...*, Győr, 1788.

²⁵⁶ Boross Géza: *Liturgia*, Budapest, 1998, 35.

²⁵⁷ Czeglédy Sándor: *Liturgia-jegyzet*, Debrecen, 1978, 52-54.

kifejezésre juttatva, hogy mi csak abban a reménységben vállalkozhatunk arra a hallatlan merészségre, hogy bűneink dacára eléje járuljunk, hogy a kegyelmes Isten hajlandó minket maga elé bocsátani, mert ő előbb szeretett minket. A gyülekezeti istentiszteleten előre megállapított terv szerint szemelvényes részeket kell olvasni, amelyek összefüggésben álljanak az igehirdetéssel.²⁵⁸

A párhuzam a két rendtartás között letagadhatatlan, hiszen mind a kettő a történeti megalapozással kezd, majd az elméleti, gyakorlati háttérrel, utasításokkal folytatja és zárja az önálló lekióolvasás szükségességének megindoklását. Érdekes azonban, hogy míg az 1927-es Ágenda kimondta, hogy a kálvini istentiszteletnek nem volt része a lekió, addig az 1929-es erdélyi ágenda „a reformátorokhoz” tér vissza. Fekete Károly Makkairól írt munkájában kimutatta, hogy az 1929-es Úrnapi délelőtti rendtartás felfogásában és gyakorlatában párhuzamba állítható Kálvin strasbourgi ágendájával, azonban éppen a lekióolvasás az, mely a kálvini örökséghez képest teljesen új elem.²⁵⁹ Emellett viszont az 1927-es Ágendánál részletesebben fejti ki az önálló lekió létjogosultságát, ahogy Fekete Károly írja: „Megtörtént az istentisztelet első részének kötött liturgiai elemeivel (igeolvasás-bűnvallás-hitvallás-feloldozás) az Isten elé állás kegyelem-teológiai megalapozása.”²⁶⁰

Ez a kegyelem-teológiai megalapozás, illetve az a gondolat a lekióval kapcsolatban, hogy az önálló istentiszteleti bibliaolvasás az istentisztelet elején egyfajta szimbolikus jelentőséggel bír (Isten jön először és szólít meg), minden bizonnyal Ravasz Lászlótól származik az eddigi kutatásaink és rendelkezésre álló adataink alapján, vagy legalábbis ő ültette el, vezette be ezt a gondolatot a magyar református liturgiai gondolkodásba. *Az Út* című folyóiratban már 1916-ban így írt az önálló istentiszteleti lekióolvasásról, annak szükségességéről és elvi, teológiai megalapozottságáról (így ez a legkorábbi forrásunk arról, hogy az önálló lekió bevezetése már tervben van):

Az invokáció után megszólal az Úr az ő igéjében: a pap felolvas egy bibliai részt, aminek alap gondolata ez: kicsoda az Isten, mit tett értünk, mit vár tőlünk, milyen indulattal van irántunk. Ezzel azt fejezzük ki, hogy az első lépést Isten teszi (ő szeretett előbb), az ő üdvakarata egy lelki történelemben objective elibünk jött s minden továbbinak az a priusa. A bibliaolvasást végezheti a s. lelkész, vagy diakonus az Úr asztalától a pap sollemnis

²⁵⁸ Makkai Sándor (szerk.): *A mi istentiszteletünk*, Kolozsvár, Minerva Irodalmi és Nyomdai Intézet Rt., 1929, 21.

²⁵⁹ Fekete Károly: *Makkai Sándor gyakorlati teológiai munkássága*, Kolozsvár, 2000, 73-75.

²⁶⁰ Fekete Károly: *Makkai Sándor gyakorlati teológiai munkássága*, 75.

felszólítására. Természetes dolog, hogy ameddig a másik lelkész olvas, azalatt a pap a szószékben a maga bibliájából kíséri a bibliaolvasást, mint ahogy kívánatos, hogy minden hívő kísérje. Bibliaolvasásra válogatott szöveg alkalmasabb, de szükséges, hogy a gyülekezet előre ismerje a felolvasandó részeket.²⁶¹

Később az istentisztelet rendjére nézve az alábbi javaslatot teszi: „Tehát ez volna a sorrend: 1.) Fohász, 2.) Invokáció, 3.) Bibliaolvasás, 4.) Közgyónás és feloldozás, 5.) Derekas ének, 6.) Imádság, 7.) Textusfelvétel, prédikáció 8.) Ének, 9.) Nagy imádság, 10.) Miatyánk, 11.) Áldás, 12.) Hirdetések, felhívások, 13.) Ének”, majd a lekciónal kapcsolatban megjegyzi: „„A mint látható, nem tulságosan sok változást jelent ez a tervezet a mi mostani liturgiánkhoz mérten. Lényeges dolog benne: a bibliaolvasás, mint a *gratia praevensis* eszköze.”²⁶²

Ravasz László hatása és teológiai gondolatai köszönnek vissza az 1929-es erdélyi ágendáskönyv lekciónal kapcsolatos megállapításaiban, sőt, Gönczy Lajos, akinek a neve alatt az ágendáskönyv előtanulmánya megjelent, egy prédikációjában, melyet a Mt 18,20 alapján mondott el a Kolozsvári Theológiai Fakultás akadémiai istentiszteletén, így fogalmaz az új istentiszteleti rend új alkotóeleméről, a lekciónal:

Megzendül az első ének. És amint hang hangba kapcsolódva egy hatalmas harmoniába olvad, úgy hullanak, hullanak le a különbségek. Egyetlen nagy áldozati oltárrá lesz az egész gyülekezet, amelyről egy oszlopban ugyanazon érzések és gondolatok illatos füstje száll a magasság felé, Isten felé. Nincs többé férfi és nő, öreg és ifjú, gazdag és szegény, tanult és tanulatlan, csak Isten után vágyakozó örökkévaló lelkek vannak, akik várnak arra, hogy meghallgassák a kegyelmes Isten szavát. És Isten nem várat magára. Megszólal az igében: Kész vagyok magam elé bocsátani, kész vagyok meghallgatni titeket, kész vagyok felelni kérdésekre, kész vagyok tudtuladni akaratomat. Csak jöjjetek, én örök idők óta várlak titeket. A bibliaolvasás erre való a mi istentiszteletünkben.²⁶³

A lekciónal bevezetése a rendelkezésünkre álló források és adatok alapján viszonylag zökkenőmentes fogadtatásban részesült, az ágendareform utáni viták az egyházi sajtóban, szaklapokban nem érintették igazán a lekciónal kérdéskörét. Egy cikkben azonban Gönczy Lajos megemlíti, hogy aki esetleg ellenezte is a lekciónalolvasást, főleg azért tette, mert félt

²⁶¹ Ravasz László: A mi istentiszteletünk, *Az Út*, II. évf., 1916/1., 6.

²⁶² Ravasz László: A mi istentiszteletünk, 7.

²⁶³ Gönczy Lajos: A mi istentiszteletünk, *Az Út*, X. évf., 1929/5., 149.

attól, hogy az istentisztelet túlságosan hosszú lesz így.²⁶⁴ Ebben a tanulmányában, vitairatában megemlíti, hogy a gyakorlati szempontokon túl volt olyan is, aki teológiai elvek mentén próbálta támadni a lekcioolvasást, ugyanakkor olyan is, aki teológiai elvek mentén értett egyet vele:

A bibliaolvasásnak az igehirdetéses istentiszteletbe való bevétele a kezem között levő kritikák közül egy helyteleníti, azt mondva, hogy egyfelől az ige az igehirdetésben amúgy is szerephez jut, másfelől formassággá teheti az igét a magyarázat nélküli olvasás. De van egy másik szempont is, amely a felvételét megköveteli, t. i. az, hogy a bibliaolvasással az jut kifejezésre, hogy mi bűnös emberek addig nem járulhatunk Isten elé, amíg Ő nem jön elibénk, mint a hazatérő tékozló fiú elé az atyja. Különben az Írás alapján álló református egyházban legalább is vitatható az az állítás, hogy az Igét csak magyarázat kíséretében lehet a gyülekezet elé adni.²⁶⁵

Megállapítható, hogy az 1929-es erdélyi agenda lekcioval kapcsolatos előmunkálatai már Ravasz Lászlóval elkezdődtek, majd később maga az agenda bevezetésének szövegezése és az új liturgia körül kialakult vitában is Gönczy Lajos Ravasz László korábbi gondolatait ismétli: a lekcioiban kifejezzük, hogy Isten jön előbb, ő szólít meg hamarabb minket.

Bár Ravasz 1927-es tervezete még hordozott magában némi teológiai indoklást, az 1930-ban megfogalmazott és 1931-ben hatályba lépett új Istentiszteleti Rendtartás már kizárólag csak a gyakorlati tudnivalók felől ad némi tájékoztatást a lekcioval kapcsolatban:

A bibliaolvasásra kiszemelt rész rendkívül gondosan választandó ki; 10-20 versből álló, összefüggő, az ünnepi alkalommal és a prédikációval gondolati és tárgyi kapcsolatban, esetleg

²⁶⁴ „A vasárnapi és ünnepnap iistentisztelet ellen a leggyakoribb kifogás az, hogy igen hosszúra nyúlik az új rendtartás bevezetése által. Futólagos megfigyelés mellett egészen igazoltnak is látszik ez, hiszen a régi 7 alkotó résszel 14 áll az újban szemben. De ha közelebbről vesszük szemügyre, mindjárt kiténik, hogy csak két résszel bővült ki: a bibliaolvasással és az önálló bűnvalló imával, a többi öt eddig is meg volt, de nem volt külön pont alatt felvéve (előfohász, textus felvétel, Miatyánk, hirdetések, áldás). És még közelebbről nézve a szaporulat egyre redukálódik, a bibliaolvasásra, mert a bűnvallás és feloldozás eddig is szerves alkotó része volt az iistentiszteletnek, ha nem is külön, hanem mint a prófétai ima egyik alkotó eleme. A bűnvallásnak és feloldozásnak ez az elkülönítése, mivel ezáltal a prófétai ima szükségképpen megrövidül, olyan lényegtelenül hosszabbítja meg az iistentisztelet idejét, hogy szóra sem érdemes. Hátra van tehát a bibliaolvasás. 10-15 verset ír elő az ágendás könyv. Ennek felolvasására tíz perc bőségesen elég. Tehát, aki egy óra alatt elvégezte ezelőtt az iistentiszteletet, az ötnegyed óra alatt ezután is elvégezheti, anélkül, hogy az igehirdetést meg kellene rövidítenie. Ezt tapasztalat után mondom. Az akadémiai iistentiszteleteken órával a kezemben félesztendő keresztül őríztem ellen, hogy mennyi időre van szükség a liturgia előkészítő és befejező részének elvégzésére. 28 perc volt a minimum és 45 perc a maximum. Az egész iistentiszteletre 75 percet számítva – azt hiszem – elég idő maradt még az utóbbi esetben is az igehirdetésre. Természetesen nem arról az esetről szólok, amikor az igehirdető ott feledkezett a szószéken.” Gönczy Lajos: Ágndás könyvünk kritikája írásban és gyakorlatban, Az Út, XI. évf., 1929/9., 302.

²⁶⁵ Gönczy Lajos: A mi iistentiszteletünk, 302-303.

textuális összefüggésben álló bibliai rész legyen. Értelmesen, tiszta hangsúllyal olvassuk, úgy, hogy a gyülekezet tagjai saját Bibliájukon nyomon követhessék.²⁶⁶

Ezáltal a rövid és túlzottan csak a gyakorlatra összpontosító bevezetés által kibékíthetetlen ellentmondásba került egymással az 1927-es *Ágenda*(tervezet) és az 1930-as Istentiszteleti Rendtartás a lekciónak kapcsolatban, hiszen míg az előbbi (az 1929-es erdélyi ágendával együtt) a lekciónak liturgiai önállóságát is alátámasztotta, addig az utóbbi ezt egyrésztől nem említi, másrészt szinte teljes egészében a prédikációhoz és a prédikáció textusához rendeli a lekciónak. Ebben a formában tehát, ahogyan végül bevezetésre került Magyarországon, a lekciónak sokat veszített önállóságából, melyre a későbbiekben több megállapítást és példát is látni fogunk.

Korábban szó volt arról, hogy az 1927-es *Ágenda* az elvi előtanulmányban ugyan foglalkozik a lekciónak, azonban az istentisztelet sorrendjében nem említi, a lekciónak bevezető 1930-as Rendtartás azonban már természetesen feltünteti.

<i>1927-es Ágenda</i> ²⁶⁷	<i>1930-as Istentiszteleti Rendtartás</i> ²⁶⁸
A gyülekezet fennálló éneke	A gyülekezet fennálló éneke (invocatio)
Gyülekezeti főének	Gyülekezeti főének
Előfohász	Előfohász
Egyházi beszéd előtti imádság	Bibliaolvasás a szószéken (lectio)
Textusfelvétel	Egyházi beszéd előtti imádság (kis vagy prófétai imádság)
Igehirdetés	Közének
Egyházi beszéd utáni imádság	Textusfelvétel
Miatyánk	Igehirdetés
Adakozásra való felhívás	Egyházi beszéd utáni imádság (nagy vagy papi imádság)
A gyülekezet megáldása	Miatyánk
Hirdetések	Adakozásra való felhívás (offertorium)

²⁶⁶ Ravasz László (szerk.): *Istentiszteleti Rendtartás*, Budapest, Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Rt., 1930, 7.

²⁶⁷ Ravasz László (szerk.): *Ágenda*, 77.

²⁶⁸ Ravasz László (szerk.) *Istentiszteleti Rendtartás*, 279.

Gyülekezeti ének	A gyülekezet megáldása (az ároni vagy az apostoli áldás)
	Hirdetések
	Gyülekezeti ének

Ahogy már szó volt róla korábban, a reformáció kezdetén mind Svájcban, mind hazánkban az önálló lekióolvasás elhagyásának legfőbb okai között szerepelt a perikópa-rendről a lectio continua és/vagy lectio continua selecta gyakorlatára történő áttérés, azonban a 20. századi bevezetések a szabad textusválasztás volt mintegy másfél évszázada már a legelterjedtebb textusfelvételi mód a magyar református gyakorlatban. Fontos ezt szem előtt tartani, hiszen a lectio continua is egyfajta rend, mely a szabad textusválasztásnál kevesebb szabadságot enged az igehirdetőnek. Az önálló lekióolvasás a perikópás gyakorlattal együtt megszűnt tehát akkor, amikor a svájci reformátorok határozottan elutasították a kötött és válogatott textusok alapján történő prédikálást, és visszatért a gyakorlatba körülbelül négyszáz évvel később, amikor már a szabad textusválasztást gyakoroltuk. Így tehát a lekióval kapcsolatban a lekióválasztás összetett liturgiai és homiletikai kérdésköre is megjelent, melyre a magyar református gyakorlati teológiai szakirodalomnak válaszolnia kellett. Ennek értelmében a 20. század magyar református liturgiai (és homiletikai) szakirodalmának egyrészt arra kellett megtalálnia a választ, hogy a lekióolvasás ebben a sajátos magyar református összefüggésben mennyire lehet önálló istentiszteleti alkotóelem, illetve a lekió milyen kapcsolatban állhat a prédikáció textusával és magával a prédikáció egészével.

Bogár János 1932-ben, tehát mindösszesen egy évvel az 1931. január 1-jén hatályba lépett új istentiszteleti rendtartás után megjelent, az egyházi évről írt monográfiájában részletesen kitér erre a problémára. Mindazonáltal meglepő, hogy a lekió bevezetésének elvi okaival nem foglalkozik, csupán tényszerűen megállapítja, hogy „a református egyházak közül ez ideig csak a magyar református egyház volt az, amelyik a külön lectio gondolatát számúzta az istentiszteletből. Azonban a legújabb liturgiai törvény nálunk is megszüntette ezt a visszasságot és méltó helyet biztosított neki az új istentiszteleti rendjében.” Bogár a lekió szükségességét három érveléssel támasztja alá. 1.) Egyrészt a lekió már önmagában is igehirdetés, ha megfelelő lélekkel hallgatják, 2.) másrészt a Biblia részletesebb ismeretét adja, 3.) harmadszor pedig a lekióban tisztán Isten igéje hangzik, ezáltal a lekióolvasás

igazi prófétai munka, hiszen arra emlékeztet, hogy az Ige mindenkor Istentől jövő üzenet.²⁶⁹ Világos, hogy Bogár János elvi indoklása közelebb áll az 1927-es Ágendához nyúlt, egyébként Czeglédy Sándor is megállapította, hogy abban egyértelműen a lekciónak önállósága mellett foglal állást a szerkesztő (tehát Ravasz László). Czeglédy szerint azonban nem vezet ellentmondáshoz az sem, hogy a lekciónak olvasásnak egyszerre legyen szimbolikus és textushoz kötött szerepe is.²⁷⁰

Szabó Géza Liturgikájában azt képviseli, hogy a lekciónak az istentiszteleten nem a bibliaismeret gyarapítására szolgál, hanem elsősorban az a liturgiai szerepe van, hogy a Szentírás (az írott Ige) és az istentisztelet kapcsolatát kifejezze számunkra. Az ő megállapításaiból is egy átgondolt, inkább az 1927-es Ágendához közelítő elméleti háttér köszön vissza, hogy „a lekciónak fejezi ki azt a meggyőződésünket, hogy az istentiszteleten első az isteni megszólítás; csak erre következhet az emberi válasz.”²⁷¹

Illetve ugyanitt (szintén az 1927-es Ágenda gondolatait ismételve) javasolja azt a gyakorlatot, mely a mai napig népszerű mind a liturgiai szakirodalomban, mind pedig a lelképásztori gyakorlatban, hogy az újszövetségi textushoz odaillő ószövetségi lekciónak válasszunk, és fordítva. Mindezt pedig az ógyházi perikóparend belső logikájára, teológiai koncepciójára visszavezetve tartja fontosnak.²⁷² Érdekes, hogy bár a kötött olvasmányok, olvasmányrendek nem kötelező elemei a magyar református istentiszteletnek, a perikóparendek olvasmányai közötti harmónia mégis többször kívánalomként fogalmazódik meg a református szakirodalomban.²⁷³

Ahogy azonban a szakirodalmak távolodnak időben a század eleji liturgiareformoktól, úgy távolodnak gondolatban is attól, hogy a lekciónak önállóságára hívják fel a figyelmet, ehelyett fokozatosan már csak a prédikáció és textus összefüggésében tárgyalják a kérdéskört.

Szőnyi György javasolja, hogy amennyiben a lelképásztor a lectio continua elvét követve prédikál, úgy a textus lehet a lekciónak része. Ebben az esetben a lekciónak mintegy előkészíti, bevezeti a prédikáció textusát.²⁷⁴ Szabó Géza a lekciónak és textus viszonyáról három lehetséges kapcsolódási pontot állít: gondolati, tárgyi és textuális kapcsolatban állhat a kettő, ez utóbbi

²⁶⁹ Bogár: *Az egyházi évkör*, 100.

²⁷⁰ Czeglédy Sándor: *Liturgika-jegyzet*, Debrecen, 1978, 53.

²⁷¹ Szabó Géza: *Liturgika*, Budapest, 1974, 24.

²⁷² Szabó Géza: *Liturgika*, 24.

²⁷³ Ha nem is teljesen ezzel a történeti-elvi indoklással, de a két Szövetség kapcsolatát a lekciónak-textus összefüggésében említi többek között: Szőnyi György: *Felkészülés az istentiszteletre*, Sárospatak, 1993, 19.; Pásztor János: *Liturgika*, Komárom, 2005, 124.; Nagy István: *Liturgika-jegyzet* (kézirat), 2005, 50.; Kádár Ferenc: *Liturgika*, Sárospatak, 2013, 58.

²⁷⁴ Szőnyi György: *Felkészülés az istentiszteletre*, 19.

esetben a textus része a lekciónak.²⁷⁵ Nagy István is említi ez utóbbi megoldást, hogy a lekciónak a textus kontextusa is lehet, de nem feltétlenül ajánlja ezt az automatizmust,²⁷⁶ míg Pásztor János kifejezetten helyteleníti ezt a gyakorlatot, és felhívja a figyelmet arra a visszaélési lehetőségre, hogy így sokszor nincs is lekciónak, hanem a textus hangzik el kétszer az istentiszteleten.²⁷⁷ Vagy akár meg is fordíthatjuk Pásztor János érvelését: amennyiben a lekciónak már eleve a textus kontextusa, úgy nem pusztán a lekciónak, hanem a textus is csorbul az istentiszteleten a maga helyén, a maga jelentőségével együtt, hiszen ilyenkor sokszor csak egyfajta mottóként hangzik el a prédikáció előtt, hozzáátéve, hogy gyakran ilyenkor a lelkipásztor a lekciónakról prédikál.

Azonban nem csak a liturgiai szakirodalom merészkedik e tekintetben a homiletikával közös határterületen alkotni, hanem fordítva is igaz, hogy több (ha nem is az összes) elvi homiletika teoretizálja a lekciónak hatását a textus és prédikáció összefüggésében.

Pásztor János, akárcsak Liturgikájában, a Homiletikában is felhívja a figyelmet a lekciónak és textus „összemosásának” veszélyeire, és akárcsak Czeglédy a korábban ismertetett Liturgikájában, ő sem zárja ki, hogy a lekciónak egyrészt előkészítheti az istentiszteletet, tehát megőrizheti a szimbolikus jelentőségét, de ugyanakkor a textus megvilágítását is szolgálhatja.²⁷⁸

A homiletikai szakirodalom tekintetében azonban Czeglédy Sándor foglalkozik a legrészletesebben a kérdéssel. Mivel szerinte is az istentisztelet egységét a prédikáció szabja meg, így a kiválasztott lekciónak a felvett textustól függ. A lekciónak egy párhuzamos igehelyről megvilágíthatja a textust, de különösen a rövid textusok esetében ajánlja a Pásztor által megkérdőjelezett módszert, amikor a lekciónak a textus kontextusa is egyben. Valamint egy érdekes, de egyben erőltetett érveléssel támasztja alá a lekciónak önállóságának szükségességét, mely szerint a lekciónak olvasás már önmagában magyarázat is, mivel minden bibliafordítás egyben magyarázat is. Emellett természetesen az önálló igemagyarázat, prédikáció szükségességét nem kérdőjelezi meg.²⁷⁹

Már korábban is utaltunk rá, hogy a magyarországi és a legnagyobb határon túli magyar református egyházban egyszerre bevezetésre került liturgiai reform a lekciónak illetően

²⁷⁵ Szabó Géza: *Liturgika*, 24.

²⁷⁶ Nagy István: *Liturgika-jegyzet* (kézirat), 50.

²⁷⁷ Pásztor János: *Liturgika*, 124.

²⁷⁸ Pásztor János: *Krisztus hirdetése a Magyarországi Református Egyházban*, Debrecen, 1986.

²⁷⁹ Czeglédy Sándor: *A homiletika vázolata*, Debrecen, 1971, 144.

számtalan megválaszolatlan kérdést hozott magával, melyek szinte teljes egészében válaszra várnak a mai napig, ahogy az előbbi szemelvényes példákból is kitűnik. Az ágendákban foglalt indoklás, melyben a régi rendhez való visszatérésről esik szó, ellentmondásos következtetésekhez vezet. Amennyiben az olvasmány istentiszteleti helye és feladata a kezdetektől fogva összefüggésben állt az Anyaszentegyház által meghatározott, az egyházi évhez igazodó kötelező olvasmányrenddel, és a református gyakorlat ennek elutasítása okán mellőzte a prédikáció textusán kívüli bibliai olvasmányt az istentiszteleten, úgy ennek a gyakorlati visszaállításával pusztán a forma tért vissza, de a korábbi tartalom elveszett. Ahogyan láthattuk, számos elvi megalapozás található az elmúlt nyolcvan esztendő liturgiai és homiletikai szakirodalmában, azonban ezek nagy része leginkább egymást kioltó, ellentmondásokhoz vezető álláspontok. Figyelemre méltó azonban, hogy a Generális Konvent Liturgiai Bizottsága által 2010-ben kiadott állásfoglalás a lekiót önálló liturgiai alkotóelemként nevezi meg, és felhívja a figyelmet jelentőségére:

A lekióolvasás liturgiai érdek, mivel Isten előtti megállásunk az Ige felolvasásával kezdődik. A lekió szimbolikus jelentősége, hogy emlékeztet: Isten megszólalása, hozzánk fordulása nélkül nincs istentisztelet. [...] A lekió homiletikai szempontból előkészíti a prédikáció textusát, kibontását és annak megértését, tehát a lekiónak összhangban kell lennie a prédikáció textusával. [...] A lekió katechetikai haszna, hogy a gyülekezet bibliaismeretét gyarapítja. Sok esetben a lekiónak különleges poimenikai jelentősége is lehet.²⁸⁰

Mindaddig azonban, amíg a liturgika és homiletika tudománya e kérdést illetően külön utakon jár, és amíg a liturgiai irodalom is – mint láthattuk – legtöbbször a homiletika felől közelít a lekióhoz, és a sokszor koordinálatlanul kialakult gyakorlatok zavaros sokszínűségéből vezetnek vissza valamiféle elméleti megalapozást, addig az istentiszteleti lekióolvasás sem tudja mindenkor és mindenhol betölteni azt a feladatát és szerepét, mely a kultusztörténet első századaitól kezdve sajátja volt.

²⁸⁰ Fekete Károly (szerk.): *Reformátusok a kegyelem trónusánál*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2010, 20-21.

VI. A lekcio kérdésköre az 1968-as liturgiai felmérés tükrében

Az 1968-as liturgiai felmérés az 1931. január 1-jével hatályba lépett Istentiszteleti Rendtartás revíziójának egyik állomása volt. Ennélfogva a felmérés kiemelten foglalkozott a főistentiszteleti lekcio kérdéskörével, hiszen a lekcioolvasás csupán a már említett Istentiszteleti Rendtartás hatályba lépésétől tekinthető (ágendáink tanúsága szerint) a református vasár- és ünnepnap (fő)istentisztelet előírt alkotórészének. A felmérés válaszainak kiértékeléséhez fontos megvizsgálni magának a felmérésnek a körülményeit, előtörténetét.²⁸¹

Az 1931-ben hatályba lépett Istentiszteleti Rendtartás revíziója viszonylag hamar kezdetét vette. Tóth Károly a Református Egyház folyóiratban megjelent átfogó tanulmányában az agenda-korrekcio kezdeteit az 1940-es évek végére teszi, amikor a budapesti teológusok Kálvin János köre konferenciát szervezett „Istentiszteleti Rendtartás reformja” címmel. Ezzel párhuzamosan a Debreceni Teológiai Fakultás tanári kara is foglalkozott a kérdéssel.²⁸² A cél az úgynevezett teljes istentiszteleti rend bevezetése volt, mely tartalmazta volna a Törvény felolvasását, a bűnvallást és bűnbocsánat hirdetését és a Hitvallást.²⁸³ Fontos megjegyezni, hogy később (feltételezhetően 1950-ben) Ravasz László is elkészült a saját tervezetével, mely Úrnapi délelőttre az alábbi rendet javasolta:

- 1.) Apostoli üdvözlés
- 2.) Fennálló ének (invocatio)
- 3.) Bibliaolvasás (lectio)
- 4.) Főének
- 5.) Bűnvallás és bűnbocsánat-hirdetés
- 6.) Imádság (kis, vagy prófétai imádság) előfohással
- 7.) Textusfelvétel, igehirdetés
- 8.) Ének
- 9.) Imádság (nagy, vagy papi imádság)

²⁸¹ A VI. fejezet (A lekcio kérdésköre az 1968-os liturgiai felmérés tükrében) bizonyos részeit, kutatási eredményeimet korábban publikáltam. Balogh Dávid: A főistentiszteleti lekcioolvasás az 1968-as liturgiai felmérés tükrében, in Mikó-Prém Alexandra - Szöcs-Muza Blanka - Herbály Eszter (szerk.): *Fiatal kutatók és doktoranduszok XI. nemzetközi teológuskonferenciájának tanulmánykötete*, Budapest, Doktoranduszok Országos Szövetsége (DOSZ), 2022, 107-119.

²⁸² Tóth Károly: Miért kell vizsgálnunk a liturgia mai problémáit? *Református Egyház.* (1968) 125.

²⁸³ Tóth Károly: Miért kell vizsgálnunk a liturgia mai problémáit?, 126.

- 10.) Miatyánk
- 11.) Adakozás (offertorium)
- 12.) Megáldás (az ároni vagy az apostoli áldás)
- 13.) Hirdetések
- 14.) Ének²⁸⁴

A lekciónal kapcsolatban Ravasz 1950-es tervezetének az a legnagyobb érdekessége, hogy bár nem sokban különbözik az 1930-as Istentiszteleti Rendtartás szövegétől, de a lekción hallgató gyülekezetre nézve ajánlásokat tesz:

A szent leckét kijelölő és a meghallgatására ünnepiesen felhívó votumot a gyülekezet állva hallgatja, utána, - kiváltképpen, ha hosszabb részt olvasunk fel, - leülhet s elhelyezkedése után kezdődik a bibliaolvasás; ezalatt a gyülekezet végig ülve marad. Mindezt a lelkész a szószékből jelezni tartozik. Beteges, öreg emberek, áldott vagy gyengélkedő állapotban levő asszonyok nem vétkeznek, ha az egész istentisztelet alatt ülve maradnak: az áhítat így is kifejezhető.²⁸⁵

A revízió kérdése azonban mintegy húsz évvel később, az 1960-as évek vége felé került ismét napirendi pontra, amikor VII. Budapesti Zsinaton a Zsinat Elnöksége nevében Bartha Tibor püspök felvetette, hogy szükséges istentiszteletünk elvi és gyakorlati kérdéseit alaposan tanulmányozni, majd a következtetések levonásával az Istentiszteleti Rendtartást revíziós munkálatok alá vetni. A Zsinat Elnöksége a munkálatok előkészítésének céljából létrehozta az Operatív Bizottságot Adorján József esperes és Boross Géza lelképásztor vezetésével.²⁸⁶

Az előkészületekkel megbízott Boross Géza 1968 januárjában, tehát néhány hónappal a liturgiai felmérés előtt publikált tanulmányában beszámolt az 1967 nyarán tartott lelkésztoábbképző szaktanfolyam eredményeiről, mely teljes egészében az Istentiszteleti Rendtartás revíziójáról szólt. Ezen a szaktanfolyamon három fő előadás és hét korreferátum hangzott el, melyek a református istentisztelet múltjáról és jelenéről, bibliai alapjairól és történeti előzményeiről szóltak.²⁸⁷

A tanulmány szerzője megemlíti, hogy a tárgyalt szaktanfolyamon elhangoztak olyan felvetések az előadások nyomán, melyeket akkor és ott nem lehetett idő hiányában tárgyalni. Ezek a kérdések érintették a homíliás és sákramentális istentisztelet főbb alkotóelemeit, azok

²⁸⁴ Ravasz László: *Istentiszteleti Rendtartás*, [1950]. (Ráday Levéltár C/141. fond. 20. doboz), 8.

²⁸⁵ Ravasz László: *Istentiszteleti Rendtartás*, [1950], 10.

²⁸⁶ Tóth Károly: *Miért kell vizsgáljunk a liturgia mai problémáit?*, 126.

²⁸⁷ Boross Géza: *Istentiszteleti Rendtartásunk revíziójának kérdései. Református Egyház.* (1968) 6-8.

szükségességét és létjogosultságát.²⁸⁸ Bár a szerző nem kapcsolja össze, de érdekes módon ugyanezek a pontok szerepelnek az 1968-as liturgiai kérdőívben is, melyet a Zsinat Elnöksége az 1070/1968. iktatási szám alatt bocsátott ki és küldött el minden református lelkipásztor számára.

A felhívás²⁸⁹ és a kérdőív – a beküldött válaszok alapján – számos lelkész esetében falakba ütközött. Ez a válaszok minőségén is látszik, de sokan ki is fejtették nemtetszésüket, melyeket kategóriák szerint csoportosítva, és azokon belül egy-két jellegzetesnek mondható válasz alapján mutatunk be.

Az első ilyen kategóriába azok a vélemények tartoznak, melyek egy alapvetően rossz közegyházi hangulatról tanúskodnak, és nem az istentisztelet rendjének megújításában látják Egyházunk megújulásának kulcsát, sőt, rendszerint ők kételkednek abban is, hogy a beküldött válaszokat elolvassa és feldolgozza az arra hivatott Liturgiai Bizottság. Az egyik lelkész azt írta, hogy „Egyetemes református egyházunk nagy baját nem abban látom, hogy nem megfelelő a liturgiánk, hanem a közönyben és a hitetlenségben. Ezért nem tartom időszerűnek a változtatásokat. A sokféleség kiküszöböléséhez pedig elegendő egy egyházfőhatósági rendelkezés, mely szerint a megadott hivatalos liturgiától mindenféle eltérés, büntetés terhe mellett tilos.”²⁹⁰

De akadt olyan hozzászólás is, mely megkérdőjelezte a Szentlélek jelenlétét a teljes liturgiai revízióban, s végül arra a következtetésre jutott, hogy „Ne az általunk történt változtatásban bizakodjunk, hanem a Szentlélek Isten újjátevő erejében, aki alkalmassá tudja tenni az egyszerű halász embert is arra, hogy prédikálására háromezren is megkeresztelkedjenek.”²⁹¹

²⁸⁸ Boross Géza: Uo. 9.: „A homiliás istentisztelettel kapcsolatban a következő kérdések várnak tisztázásra: 1. Legyen-e bűnvalló imádság és abszolúció minden alkalommal? Ha nem, mikor legyen? Ha igen, milyen formájú legyen? 2. Legyen-e törvényolvasás minden istentiszteleten? Az egész dekalógust vagy egy-egy parancsolatot vagy a nagy parancsolatot olvassuk? Az istentisztelet melyik részében? 3. Legyen-e hitvallásmondás minden alkalommal? Hogyan történjék (Credo, Niceai Hitvallás) s az istentisztelet melyik részében? 4. Legyen-e továbbra is lekción a vasárnapi és ünnepi istentiszteleteken? Milyen legyen: a textus kiegészítése, evangélium, törvény?”

²⁸⁹ „Célunk, hogy az új Istentiszteleti Rendtartás egész egyházunk közös munkájaként jöjjön létre, és így alkalmas legyen megszüntetni a mai sokféleséget, amely gyakran zavart okoz a hívekben. Ezért minden jó és általánosan megvalósítható javaslatot hálással fogadunk és felhasználunk. Az észrevételeket a jelenleg kötelező erejű Rendtartásban foglaltakra nézve szíveskedjenek megtenni, nem a néhol önkényesen bevezetett és gyakorolt változtatásokra. A feleletadásnál a kérdéseket nem szükséges újra leírni, csak a címetek, és a kérdések címeiken belüli sorszámát. A felelet ne csak „igen”, „nem” legyen, hanem szabatos és indokolt válasz. A liturgiai kötött szövegek (úrvacsorai, kereszteleési kérdések, stb.) változtatását javaslók szíveskedjenek a megfelelőbbnek tartott szöveget pontosan megírni. A válaszokat két ritkán gépelt példányban szíveskedjenek az esperesi hivatalhoz beküldeni, legkésőbb április 20-ig.”

²⁹⁰ Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára (továbbiakban: MREZSL) 4.i. fond, 1968 I.d., Somogyi Egyházmegye, Böhönye

²⁹¹ MREZSL 4.i. fond, 1968, Somogyi Egyházmegye, Kadarkút

Sok lelkész nem is annyira a revízió időszerűségével, sokkal inkább a kérdőív kiküldésének időpontjával nem értett egyet, ugyanis pont a húsvéti ünnepkör idején kellett válaszolni a kérdésekre, mely sok lelkésznek megterhelő volt: „Kevés az idő. Húsvéti ünnepek, kerületi értekezlet, [...], a tegnap tartott konfirmáció technikai és minden irányú előkészítése és lebonyolítása nem segítették e kérdőív megválaszolását. Nem tudom, hogy komolyan számítanak-e szaktudósaink a tőlünk beérkező véleményekre, vagy csak véleményeket kívánnak hallani tőlünk. Mintha már kész lenne a terv. Elég későn kéri a mi véleményünket. Ha pedig még sokáig készül a terv, több időt kellett [volna] kapni a gyakorló lelkészeknek.”²⁹²

A harmadik bénító körülmény a megújulástól való félelem volt, melyre szintén sokan hivatkoztak.

Húsvét másodnapján hirdetés formájában ismertettem a gyülekezetemmel a Zsinati 1070/1968. sz. kérdőívet. Az istentisztelet befejezése után legalább 30-an vártak rám a templomunk előtt azt kérve, hogy mivel szabadon és lelkünk szerint, igei alapon kialakult régi istentiszteleti rendünk már egy vallási és erkölcsbeli egységet hozott létre milliós tömegek között, ezt az egységet most nem szabad megosztani alternatív szövegekkel, mindenféle javaslatokkal, amelyeknek az eredetét sem lehet manapság felderíteni. Mivel tehát a gyülekezetem egy akarattal óhajtja változtatás nélkül az eddigi istentiszteleti rendet, én is a legnagyobb örömmel és szívbeli meghatottsággal ragaszkodom az eddigihez, amelyről nem is sejtettem, hogy ennyire ragaszkodnak hozzá a híveink. Persze nem teológiai tudomány, hanem bizalom kérdése az ügy. Hiszen ilyesmit is mondtak nekem: a vallást ne változtassák meg!²⁹³

Ezek, és az ezekhez hasonló körülmények miatt is több olyan válasz érkezett, mely nem volt tekintettel a Zsinat Elnökségének felhívására, mely szerint kerülendő a csupán „igen” és „nem” válasz, és ez a jelenség erősen megfigyelhető a lekciónal kapcsolatos kérdésre adott feleletek minőségén.

A lekciónal részletesen a felmérés negyedik kérdése foglalkozott:

„Szükségesnek tartja-e a lekciónal? Milyen legyen az: a, textuskiegészítés, b, evangélium, c, törvény, d, vagy.....?”

Maga a kérdés megfogalmazása érthető, és világos szándékról tanúskodik, hiszen a megkérdezettek között bizonyára voltak olyanok, akik már az önálló lekciónal 1931-es

²⁹² MREZSL 4.i. fond, 1968, Zempléni Egyházmegye, Vajdacska

²⁹³ MREZSL 4.i. fond, 1968, Somogyi Egyházmegye, Bolhás

bevezetésekor is aktív gyülekezeti lelkészek voltak, de őket leszámítva is talán a többség emlékezett arra, hogy nem volt mindig így az Úrnap délelőtti istentiszteleten. Azonban az igenleges válasz esetére megadott irányított válaszlehetőségek már eléggé problémásak.

Mit jelent az, hogy textuskiegészítés? Nem egyértelmű ez a megfogalmazás. Jelentheti azt, hogy a prédikáció textusával összefüggésben álljon a lekción. Nagy baj az, hogy ezt a fogalmat nem ismeri a lekciónal kapcsolatban a magyar liturgiai és homiletikai irodalom, nem lehet pontosan lefedni, meghatározni, hogy mire gondolhattak a kérdőívet megfogalmazók. Ami viszont ennél is nagyobb gond, hogy a legtöbb válaszadó ezt a lehetőséget adta meg.

Azonban a következő kettő válaszlehetőség is nehezen értelmezhető ebben az összefüggésben. Mit jelent az, hogy a lekción evangélium vagy törvény legyen? Itt is ugyanaz a nehézség áll fenn: a szakirodalom nem ismeri ezt a kategorizálást. Természetesen sokféle megoldása és értelmezése lehet ennek is, de teljesen felesleges ezeket felsorolni. Ellenben az előzővel, itt annyi könnyebbség adódik, hogy a válaszadó lelkipásztoroknak csak igen csekély része jelölte meg e kettő egyikét.

Talán többen is érezhették mindezt, az egyik válasz azonban pontosan erre az ellentmondásra mutat rá: „A lekción szükségesnek tartom, a kategorizálást viszont helytelennek. Ne textuskiegészítés, ne evangélium, ne törvény legyen, hanem az igehirdetés korlátja és egyben alappillérje is. Így egyszerre lehet textuskiegészítés, evangélium és törvény is.”²⁹⁴

Egy másik válaszadó alaposabb liturgiátörténeti felfezetéssel szintén felhívta a figyelmet arra, hogy helytelen fogalom a textuskiegészítés, hiszen a lekción elsősorban az Isten Igéje, nem holmiiegészítés.²⁹⁵ Viszont egy lelkész éppen a textuskiegészítés zavaros fogalmán felbátorodva tartja szükségtelennek az önálló lekción, mondván, hogy ha csak textuskiegészítés a lekción, akkor az felolvasható, idézhető a prédikáción közben is szemléltetésként, alátámasztásként.²⁹⁶

A válaszok többsége sajnos – éppen az irányítottság miatt – átgondolatlan és automatikus, viszont így is beszédes, hogy Fekete Ágnes számításai szerint a válaszadók 87%-a szerint szükséges valamilyen formában az önálló lekción, míg 9%-uk szerint nem feltétlenül kell, és mindösszesen csak 4% nyilatkozott úgy, hogy nem szükséges.²⁹⁷ Tehát könnyen kijelenthető,

²⁹⁴ MREZSL 4.i. fond, 1968, Somogyi Egyházmegye, Bálványos

²⁹⁵ MREZSL 4.i. fond, 1968, Északpesti Egyházmegye, Fót

²⁹⁶ MREZSL 4.i. fond, 1968, Komáromi Egyházmegye, Kocs

²⁹⁷ Fekete Ágnes: Liturgia és idő. Doktori disszertáció. 2013, 158.

hogy a lekción a bő három évtized alatt szerves, megszokott vagy talán meghatározó része is lett a református istentiszteletnek.

A nemleges választ adók jelentős része nem indokolta döntését. A bővebb magyarázatok között lehet találni olyanokat, akik éppen a lekción viszonylagos újdonságára hivatkoztak,²⁹⁸ de olyat is, aki a reformátori gyakorlat miatt utasította el, mondván, hogy Kálvin és Zwingli istentiszteletén sem volt lekción.²⁹⁹ Sőt, az egyik lelkész ehhez a hagyományhoz és örökséghez ragaszkodva így fogalmazott: „a lectio continua híveként kiküszöbölném minden további nélkül.”³⁰⁰

A lekción szükségtelennek tartók közül többen éppen a textus javára döntöttek így: „A lekción nem tartom szükségesnek. Az „alap”-igéhez ki-ki annyi verset olvas fel és onnan, amennyit az Ige jobb megértéséhez szükségesnek tart.”³⁰¹ Az egyik debreceni lelkész konkrét gyakorlati utasítást is adott arra az esetre, hogy ha a textus kontextusát is fel szeretné olvasni valaki úgy, hogy mindeközben nincs lekción az istentiszteleten: „az esetlegesen hosszabb igeszakasz felolvasása után emelje ki a liturgus az igehirdetés súlyponti igeversét.”³⁰² A szamosbecsi lelkész nemleges válasza mellett felhívta a figyelmet arra a rossz textusfelvételi gyakorlatra, hogy csak 1-2 kiragadott igeverset vesznek fel a lelképásztorok, és jó volna hosszabb textusok alapján prédikálni.”³⁰³ Más valaki pedig mélyebben látta ennek a problémának a gyökerét: „Nem szükséges [a lekción]. Annál is inkább, mert a gyakorlatban teljesen elavultak az elvi homiletikai szabályok és a tapasztalat azt mutatja, hogy nagyon sokszor egyenrangú alap az igehirdetésben a lekción a textussal.”³⁰⁴

A nemleges választ adók közül viszont voltak olyanok is, akik nem a textus javára mondtak le gondolatban a lekciónról, hanem az istentisztelet első felének egyéb lehetséges kötött elemeit szerették volna inkább ott látni. Volt olyan, aki szerint ott lenne a helye a Hitvallásnak,³⁰⁵ más pedig a bűnvallást és az abszolúciót,³⁰⁶ vagy éppen a Tízparancsolatot tenné a lekción helyére.³⁰⁷ A nagydobosi viszont lelkész ezek variálásban gondolkodott: „A Tízparancsolat felolvasása és az Ige alapján meghirdetett abszolúció lehetővé teszi a lekción elhagyását abban az esetben, ha a textust a hozzátartozó összefüggő bibliai szakasszal együtt

²⁹⁸ MREZSL 4.i. fond, 1968, Somogyi Egyházmegye

²⁹⁹ MREZSL 4.i. fond, 1968, Hajdúvidéki Egyházmegye, Hajdúnánás

³⁰⁰ MREZSL 4.i. fond, 1968, Szatmári Egyházmegye, Zsarolyán

³⁰¹ MREZSL 4.i. fond, 1968, Hajdúvidéki Egyházmegye, Balmazújváros

³⁰² MREZSL 4.i. fond, 1968, Debreceni Egyházmegye, Mester utca

³⁰³ MREZSL 4.i. fond, 1968, Szatmári Egyházmegye, Szamosbecs

³⁰⁴ MREZSL 4.i. fond, 1968, Nyírségi Egyházmegye, Hodász

³⁰⁵ MREZSL 4.i. fond, 1968, Hajdúvidéki Egyházmegye, Földes

³⁰⁶ MREZSL 4.i. fond, 1968, Szatmári Egyházmegye, Szamosangyalos

³⁰⁷ MREZSL 4.i. fond, 1968, Szatmári Egyházmegye, Szamosújlak

olvassák fel.”³⁰⁸

Az 1968-as liturgiai felmérés lekciónal kapcsolatos válaszainak sokfélesége pontosan visszatükrözi azt az állapotot, amit az előző fejezetben kifejtett lekción bevezetése körüli pontatlanságok, hiányosságok és a szakirodalmak megállapításainak következetlensége okozott. Sokféle megközelítésből gondolták tehát úgy a lelkészek közül néhányan, hogy nincs szükség az önálló lekciónra, mégis ez a sokféle válasz három nagy kategóriába sorolható. Az egyik szerint a reformátori hagyomány alapján nincs rá szükség – számszerűleg ők voltak a legkevesebben. A másik két érvelési mód némiképp összetartozik, hiszen az ő meglátásuk szerint egy másik istentiszteleti alkotóelem teszi feleslegessé a lekción. Azok a válaszok, melyek szerint elegendő a textust felolvasni a maga helyén, jól mutatják azt, hogy a lekción 1931-es bevezetése a prédikáció szempontból (is) valamelyest váratlanul érthette a lelkészeket, és mivel a lekción, textus, prédikáció kapcsolatának elvi rendezésére nem került komolyabban sor, így bőven maradt tanácstalanság e tekintetben: a szabad lekciónválasztás plusz „terhe” látszik a válaszok egy részén. Azok a válaszok, melyek viszont a lekción egy másik kötött liturgiai alkotóelemre cserélnék ki, arra a hiányosságra mutatnak rá, mely részben a szóban forgó liturgiai revízió egyik fő célkitűzése is volt, hogy az istentisztelet első részének kötött elemeit rendezni kell. Igeolvasás, bűnvallás, hitvallás és feloldozás nem egymást kizáró, hanem épphogy egymással dinamikus és megbonthatatlan egységben lévő alkotórészek.

A lekción szükségesnek tartók döntő többsége, ahogy már szó volt róla, a „textuskiegészítés” lehetőség mellett döntött. Néhányan egy-két gondolatot hozzáfűztek, és megemlítették, hogy ilyen esetben megvilágíthatja a textust, illusztrálhatja a prédikáción, illetve gyakorlati szempontból lehet a két Szövetségből felváltva választani textust és lekción.

Az igazán érdekes válaszok azok voltak, melyek a lekción a bibliaismeret gyarapítójaként kezelték. „A lekción okvetlenül szükséges. Hozzá tartozik az alapigéhez. Többek között kettőért fontos: a./ a gyülekezet legalább itt olvasson Bibliát, b./ az igehirdetőt megőrzi az ígétől való elkalandozástól az igehirdetésre való készüléskben.”³⁰⁹

„A lekción feltétlen szükségesnek tartom, mert lassan ez a fő, ha nem egyetlen forrása gyülekezeti tagjaink igeismeretének. Én sokszor a textuskiegészítő lekción szoktam

³⁰⁸ MREZSL 4.i. fond, 1968, Nyírségi Egyházmegye, Nagydobos

³⁰⁹ MREZSL 4.i. fond, 1968, Zempléni Egyházmegye, Bodrogkeresztúr

használni. De az előbb említett okból nagyon hasznos lenne jól átgondolva, a teljes Szentírást átölelő, az egész egyházi évre, esetleg több évre szóló lekcióntervezetet készíteni.”³¹⁰

Az egyik válaszadó a hallgatóságra tekintettel írta: „Arra kell számolnunk, hogy fáradt, otthon kevés Igét olvasó emberekkel is van dolgunk, akiknek egyszerűen az igeismerete is megkívánja, hogy ne csak egy-két verset halljanak elhangzani az istentiszteleten, hanem nagyobb összefüggő részeket.”³¹¹ Más pedig azt írta, hogy a gyülekezeti tagok a lekciónól majd „kedvet kapnak az otthoni olvasásra.”³¹²

Sajnos azonban a válaszok között csak elvétve találni olyat, mely a lekción önállóságára hívja fel a figyelmet mindenféle textushoz, prédikációhoz vagy egyéb gyülekezeti szemponthoz igazodás nélkül. Egyik szép példa erre a szadai lelkipásztor tömör, mégis lényegre tapintó válasza: „... föltétlenül hagyjuk meg. Hiszen egész istentiszteletünk az Igéért van.”³¹³

Összegzésképpen megállapítható, hogy az 1968-as liturgiai felmérés egy máig egyedülálló kezdeményezés volt a Magyarországi Református Egyházban, melynek létjogosultságát nem lehet több mint ötven év távlatából sem megkérdőjelezni. Azonban a már említett hibák, hiányosságok, a rosszul és rosszkor feltett kérdések nyomot hagytak a válaszokban, nem egyszer befolyásolták azok minőségét. Túl sok a sematikus, nagy valószínűség szerint átgondolatlan válaszynomtatvány, és ez a megállapítás talán éppen a lekciónal kapcsolatos negyedik kérdésnél a leginkább szembeűnő. Viszont ami még ennél is elkeserítőbb, hogy semmi nyoma nincs annak sem a levéltárban, sem pedig az egyházi lapokban, folyóiratokban, hogy bárki is kiértékelte volna alapos odafigyeléssel a válaszokat. A Liturgiai Bizottság ott folytatta 1968-ban a munkáját, ahol abbahagyta a már említett 1967-es szaktanfolyamon, és nincs arra utaló jel, hogy az időközben beküldött lelkipásztori válaszok beépültek volna a további előkészítő munkálatokba. Pedig, ha csak a lekción körűli kérdésekre tekintünk, lett volna mit olvasni és feldolgozni, hiszen láthattuk, hogy érdekes felvetések, értékes gondolatok is bőven akadtak a válaszok között. Sőt, egészen biztosan a kevésbé érdekes válaszok is szolgálhattak volna valami tanulsággal. Talán ez a mulasztásból adódó hiányosság is közrejátszott abban, hogy a lekciónolvasás istentiszteleti helye és szerepe a munkálatok „megkoronázásával”, az 1985-ös Istentiszteleti Rendtartással sem vált

³¹⁰ MREZSL 4.i. fond, 1968, Zempléni Egyházmegye, Alsódobsza-Bárdos

³¹¹ MREZSL 4.i. fond, 1968, Nagykunsági Egyházmegye, Tiszafüred

³¹² MREZSL 4.i. fond, 1968, Nyírségi Egyházmegye, Besenyőd

³¹³ MREZSL 4.i. fond, 1968, Északpesti Egyházmegye, Szada

rendezettebbé. Az 1968-ban felvetett lelkeszi észrevételek jelentős része még ma is aktualitással bír, vita tárgyát képezheti és megoldásra vár.

VII. Lekció és textus kapcsolata az istentisztelettel

és az egyházi évvel

Ahogy az az előző fejezetekben kifejtettem, a prédikáció alapigéje, textusa és az istentisztelet első részének önálló bibliaolvasása, lekciónyelvétele elválaszthatatlan egymástól. A lekciónyelvétele és a textus szoros kapcsolatban áll egymással. Nem véletlen, hogy még az 1968-as liturgiai felmérésben is az egyik lehetséges válasz az volt, hogy a lekciónyelvétele „textuskiegészítés” is lehet. Még akkor is, ha ez a fogalom nem teljesen tisztázható és értelmezhető, jelzi számunkra, hogy az istentisztelet bibliai olvasmányai összetartoznak. Textusválasztásunk nagyon sok esetben meghatározza a lekciónyelvételeinket. Mielőtt azonban ennek a kérdéskörnek a gyakorlati vetületeit megvizsgálánk, fontos tisztázni, hogy mit írnak a szakirodalmak a prédikációnyelvétele és Szentírás, illetve a prédikációnyelvétele és istentisztelet kapcsolatáról, hiszen maga a lekciónyelvétele, textus, prédikációnyelvétele hármasa elválaszthatatlan az istentisztelettől.

VII.1. A prédikációnyelvétele és a Szentírás kapcsolata: a textuspredikációnyelvétele

Pap Ferenc rámutat arra, hogy a II. Helvét Hitvallás a *praedicatio verbi Dei est verbum Dei*³¹⁴ tantétel az ige kihirdetése kapcsán „következetesen az „annuntio” (tudtul/hírül ad/hirdet/jelent) szót alkalmazza, ami értelemszerűen annak nyilvános felolvasását is magába foglalja.”³¹⁵ Tehát az írott és a hirdetett ige szervesen összekapcsolódik egymással, és az ige hirdetés alatt nem csupán a szószéki prédikációnyelvételel érthetjük. Barth megfogalmazása szerint „predikációnyelvétele anyagát kizárólag az Ó- és Újszövetségben kell keresnünk; csak ebből az anyagból kell a gyülekezetnek hirdetni, mert az, mint Jézus Krisztus gyülekezte, egyesegedül a Szentírásnak erre a táplálékára vár és semmi másra.”³¹⁶

A *praedicatio verbi Dei est verbum Dei* homiletikai megközelítését Steinbach József Barth kettős definíciónyelvételelre alapozza, mely szerint az ige hirdetés egyrészt Isten Igéje, másrészt

³¹⁴ Bullinger Henrik (ford. Buzogány Dezső): *A Második Helvét Hitvallás*, Kálvin Kiadó, Budapest, 2017, 18.

³¹⁵ Pap Ferenc: Istentiszteleti bibliaolvasási hagyományok, 25.

³¹⁶ Karl Barth: *Homiletika. „Szólj!” – Homiletikai tankönyvek 12.*, 2021, 64.

az egyházra bízott kísérlet, hogy az Igét a ma embere számára hirdesse.³¹⁷ Steinbach tanulmányában számol az emberi faktorial, feltéve a kérdést, hogy mit tehetünk igehirdetőként azért, hogy az igehirdetés valóban Isten Igéje legyen. A válasz itt is kettős, hiszen véleménye szerint annyit tehetünk emberileg az igehirdetés csodájáért, hogy szeretjük az Isten Igéjét és szeretjük az embereket.³¹⁸

Kodácsy Tamás monográfiájában némileg árnyalja ezt a kérdéskört, amikor a *praedicatio verbi Dei est verbum Dei* tétel kapcsán Bullingerre hivatkozva állítja, hogy „nem minden szószéki beszéd Isten Igéje, csak az, amely Isten Igéjét hirdeti. Nem arról van szó, hogy a prédikáció Isten Igéje, hanem csak az Isten Igéjéről szóló prédikáció Isten Igéje.”³¹⁹

Zsengellér József a Jer 23,28.30-32 jeremiási prófécia alapján definiálja a *praedicatio verbi Dei est verbum Dei* tétel gyakorlati megvalósulását. „Ez alapján a biblikus igehirdetés az Istentől elnyert üzenet hűségese továbbadása.”³²⁰

Tóth Endre definíciója szerint „A prédikáció mindenekelőtt igehirdetés. Isten beszédének a mai ember számára, a mai nyelven, mai fogalmaknak megfelelően való tolmácsolása. Minden prédikáció igehirdetés. Ha nem az volna, nem prédikáció. Lehet sok mindennek az előadása nagyon érdekes, nagyon tanulságos, nagyon felemelő és buzdító – de prédikáció csak akkor lesz – ha az Ige hirdetése az!”³²¹

A keresztyén prédikáció története során mindig is zsákutcának bizonyult a textus nélküli prédikálás gyakorlata, azt néhány példától eltekintve nem gyakorolták, széles körben sosem terjedt el.³²² Természetesen maga a textus felvétele és megléte semmiképpen sem jelenti azt, hogy minden formálisan textussal rendelkező prédikáció biblikus is egyben. Most is aktuális lehet Nagy Istvánnak részben az elterjedt gyakorlatot, kórképet szem előtt tartó, részben pedig önkritikus, önvizsgálatra hívó megállapítása: „Ha a Bibliában találjuk Isten Igéjét, miért nem elegendő a Biblia pusztá felolvasása, miért van szükség a prédikációra, s vele együtt a Biblia magyarázatára? Sok gyenge prédikációt készítve és mondva, bátran

³¹⁷ Steinbach József: Isten igéjének hirdetése Isten beszéde, in Szűcs Ferenc (szerk.): *Egyetemes és református, A Második Helvét Hitvallás mai üzenetei*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2017, 221.

³¹⁸ Steinbach: Isten igéjének hirdetése, 223-224.

³¹⁹ Kodácsy Tamás: *A homiletikai aptum*, Budapest, L'Harmattan, 2019, 63. Megjegyzésre érdemes, hogy művében a *praedicatio verbi Dei est verbum Dei* tétel tizenhat féle értelmezési lehetőségét határozza meg. Vö. Kodácsy: *A homiletikai aptum*, 64-72.

³²⁰ Zsengellér József: Mitől biblikus egy prédikáció?, in Szabó Lajos (szerk.): *Homiletika ökumenikus palettán*, 83-84.

³²¹ Tóth Endre: *A református prédikáció*, Budapest, 1935, 5.

³²² Ravasz László: *Homiletika*, 335. Továbbá Fekete K.: A textusválasztás, 151; Vö. Pásztor János: *Krisztus hirdetése a Magyarországi Református Egyházban. Homiletika*, 21.

feltehetjük ezt a kérdést. Néha bizony úgy tűnik, hasznosabb lenne csak a Bibliának megszólalni.”³²³

Simkó Vilmos Gyakorlati hittanában³²⁴ négy pontban foglalja össze, hogy miért van szükség az alapigére: 1.) a Szentírás a legtisztább forrása azoknak a dolgoknak, melyek a valláshoz tartoznak, és ennél fogva a prédikáció témái lehetnek; 2.) a beszédet keresztyén alakba önti, mivel az alapige a hallgatóság nagyobb része számára ismert; 3.) az alapige gyarapítja a bibliaismeretet; 4.) intés a lelkész számára, hogy csak szent dolgokat válasszon a beszéd tárgyának.³²⁵

Czegléd Sándor rámutat arra, hogy a textusprédikálás elsősorban a reformáció öröksége és a protestáns egyházak gyakorlata, szemben a római katolikus homiletikák ide vonatkozó megállapításaival, hiszen azok Czegléd szerint nem adnak egyértelmű utasításokat az írásszerűséggel kapcsolatban. Pedig – ahogyan fogalmaz – „nincs tehát más út Jézus Krisztus személyéhez, csak a Szentíráson keresztül.”³²⁶ Czegléd megállapítása a katolikus homiletikákról eléggé sematikus, leegyszerűsítő. Fontos megemlíteni Mihályfi Ákos római katolikus gyakorlati teológus nagyhatású munkáját (*Az igehirdetés – egyetemi előadások a lelképásztorkodástan köréből*), melyben ugyan a prédikáció (nála főként *szentbeszéd*) nem egyetlen forrásaként hivatkozik a Szentírásra³²⁷, de a Szentírás fontosságát a prédikáció szempontjából mégsem hanyagolja el: „... napjainkban a prédikáció legnagyobb gyengéje a Szentírás elhanyagolása. Ezért nincsenek nagy szónokaink.”³²⁸

Fekete Károly a textus és a prédikáció kapcsolatának praktikus vetületeit is megfogalmazza tanulmányában. Szerinte a textus 1.) Segít hűnek lenni az Íráshoz; 2.) A textus prédikálása megvéd az általános vallásos beszédektől, 3.) Legitimálja az igehirdető szolgálatát; 4.) Változatosságra ösztönöz; 5.) A textus nem mottó; 6.) A textus kapcsolópont a gyülekezet és az ige között.³²⁹ A két textus felvétele nem elterjedt mód, a szakirodalmak

³²³ Nagy István: *Homiletika. „Szólj!” – Homiletikai tankönyvek 5.*, 2019, 52.

³²⁴ A szerzővel és a művel részletesen foglalkozik Szetey Szabolcs: Simkó Vilmos és Gyakorlati hittana. In: Juhász György–Horváth Kinga–Árki Zuzana–Keserű József–Lévai Attila–Šeben Zoltán (szerk.): *Zbornik medzinárodnej vedeckej konferencie Univerzity J. Selyeho – 2015 „Inovácia a kreativita vo vzdelávaní a vede”*. Sekcie teologických a humanitných vied. A komáromi Selye János Egyetem 2015-ös „Innováció és kreativitás az oktatásban és a tudományban” Nemzetközi Tudományos Konferenciájának tanulmánykötete. Teológiai- és Humántudományi szekciók. Komárno, 2015. 218-238.

³²⁵ Simkó Vilmos: *Gyakorlati hittan*, Pozsony, 1848, 32.

³²⁶ Czegléd Sándor: *A homiletika vázlata*, 2021, 88.

³²⁷ A *szentbeszéd* forrásai között említi még külön alfejezetekben, bekezdésekben: A litiurgikus könyvek; Az egyház (a pápák és zsinatok) határozatai; A szentatyák; A tudományos theologia; A hitbuzgalmi irodalom; Jeles egyházi szónokok művei. Természetesen nem valamiféle alapigeként tekint ezekre, de fontos megemlíteni, hogy a Szentírással egy lapon említi mindezeket. Mihályfi Ákos: *Az igehirdetés – egyetemi előadások a lelképásztorkodástan köréből*, Budapest, Szent István Társulat, 1927, 84-110.

³²⁸ Mihályfi Ákos: *Az igehirdetés*, 85.

³²⁹ Fekete: *A textusválasztás*, 153-154.

nem sokat foglalkoznak a kérdéssel, inkább elvből elutasítják, mint például Kovács Albert, aki Homiletikájában megjegyzi, hogy a prédikációnak rendszerint egy textusa szokott lenni, azonban ismeri a gyakorlatot, mely szerint „kiváló prédikátorok is vesznek néha kettőt is: kivételes esetben mi sem ellenezzük e szokást feltétlenül; de előnyösnek nem tartjuk.”³³⁰

Hafenscher Károly cikkében felveti a textus nélküli prédikáció, prédikálás kérdését, rámutatva arra, hogy a nemzetközi evangélikus gyakorlatban létezik olyan prédikáció, amely előtt nem olvasnak fel bibliai szakaszt. Három példát említ, melyeket különböző mértékben textus nélküli prédikációs műfajnak is tarthatjuk, ilyen a kátémagyarázatos prédikáció, a főleg német területen népszerű énekprédikáció és a témaprédikáció. Ez utóbbi esetében a lelkész ugyan felolvassa a bibliai szakaszt, de az alapján egy témáról prédikál. „Lehet-e bibliai alapige nélkül prédikálni?” – teszi fel a kérdést ismét a szerző. A válasza: „Igen, lehet, ha a prédikáció valóban Isten igéjének meghirdetése, az élő Ige – Krisztus – megszólaltatása. Az evangélikus igehirdetés lényege és alapkritériuma ez: Krisztust prédikálni. Ha egy-egy téma, kátéanyag vagy ének erre ad lehetőséget, akkor az valóban igehirdetés.”³³¹

David Plüss a hagyományos definícióra utal, amikor azt írja, hogy a protestáns istentisztelet prédikációja az evangélium élő hangja, *viva vox evangelii*. A prédikáció a bibliai igén alapul, azonban szerinte alkalmanként kiindulhat a katekizmusból, egy-egy énekversből, témából, azonban fontos szerinte, hogy minden ilyene esetben valahol kapcsolódjon az evangéliumhoz.³³²

A homiletikai irodalmak tehát néhány rendkívüli kivételtől és gyakorlattól eltekintve a prédikáció és a textus elválaszthatatlan kapcsolata mellett érvelnek. Érdekes, hogy bár sok homiletika és homiléta számításba veszi azt a lehetőséget, hogy a textus formális értelemben nem jelentheti automatikusan a textusszerűséget, a legbátrabb következtetés és megállapítás mégis Ravasz Lászlóé. Szerinte ugyanis vannak olyan helyzetek (pl. missziói prédikáció, apologetikus előadás), ahol nem alapkövetelmény a textus felvétele, és mégis igehirdetés hangzik el. Szerinte ezek a kivételek is mutatják, hogy a textusra elsősorban nem tartalmi szempontból van szükség a prédikáció vonatkozásában, hanem liturgiai szempontból. Az istentiszteleti keretek között a textus kifejezésre juttatja, hogy az igehirdető nem a saját maga, hanem Isten bölcsességét hirdeti. Ennélfogva a textus Ravasz szerint nem általános értelemben a biblicitás garanciája, hanem az igehirdetés történelmi kijelentésén alapuló

³³⁰ Kovács Albert: *Homiletika vagy Egyházi ékesszólástan*, Budapest, Hornyánszky V. Cs. és Kir. Udv. Könyvnyomdája, 1904, 79.

³³¹ Hafenscher Károly: Textus vagy téma? *Evangélikus Élet*, 72. évf., 2007/43., 2.

³³² David Plüss: *Predigtgottesdienst*, 215.

voltát „manifesztálja” a liturgiában.³³³ Emellett iránymutató és mindig aktualitással bír Szűcs Ferenc megállapítása: „A textus nem felületi kivágás a Szentírás szövegéből, szövetéből, amelynek legfeljebb történeti és szövegekörnyezeti kontextusára kell figyelnünk, hanem a Szentírás Krisztus-középpontjáig leérő szelete. Ezáltal kerülhetjük csak el, hogy egy részigazságot emeljünk az üzenet rangjára.”³³⁴

VII.2. Prédikáció és az istentisztelet kapcsolata (Ige, igehirdetés, prédikáció)

Hafenscher Károly homiletikai monográfiájában így vezeti fel az igehirdetés és liturgia kapcsolatát: „Az igehirdetés nem a levegőben lóg. A liturgián belül hangzik el. Az igehirdetés része a liturgiának, és a liturgia maga is igehirdetés.”³³⁵ A prédikáció az istentisztelet fontos, kiemelt része, azonban „csak egy” része. Bátran kijelenthető, hogy mind történeti, mind elvi, mind pedig gyakorlati szempontok alapján is tarthatatlan Boross Géza megállapítása, mely szerint „prédikáció nélkül nincs istentisztelet”, vagy ahogyan később megállapítást tesz prédikáció és istentisztelet kapcsolatáról: „Az istentiszteleti rend többi elemei ne burjánozzanak el a prédikáció rovására”.³³⁶ Ezek a gondolatok nem egyedül csupán Boross Géza meglátásait tükrözik³³⁷, hanem talán több évtizedes, évszázados magyar református (protestáns) önértelmezés zsákutcájaként, zárványaként állhatnak előttünk, ahogyan minden további magyarázat és cizellálás nélkül egyszerűen csak az Ige egyházaként definiáljuk magunkat – többnyire saját magunk számára –, miközben nem biztos, hogy minden esetben és következetesen meghúzzuk-e az éles határt az Ige és igehirdetés között, valamint a vékonyabb határvonalat az igehirdetés és a prédikáció között.

A prédikációra és igehirdetésre a legtöbb esetben szinonimaként tekintünk, pedig teológiailag az igehirdetés egy gazdagabb, tágabb valóság, ami a prédikációnál jóval több keresztyén kultuszi elemet és életjelenséget foglalhat magába. Pásztor János például az igehirdetés alatt érti a Krisztus nevében végzett jócselekedeteket (tulajdonképpen a diakóniát), valamint a látható igék „hirdetését”, a sákramentumok kiszolgáltatását is. Ezzel

³³³ Ravasz: *Homiletika*, 334-336.

³³⁴ Szűcs Ferenc: A prédikáció textusszerűségének szükségessége, in Fekete Károly – Hanula Gergely (szerk.): *Gondolkodó és cselekvő hit. Tanulmányok a 100 éve született Török István professzor emlékére*, DRHE, Debrecen, 2004, 193-194.

³³⁵ Hafenscher Károly: *Beszélő Isten*, Budapest, 2022, 185.

³³⁶ Boross: *Homiletika*, 41.

³³⁷ Nagy István például nagyon hasonlóan ír a kérdésről: „Tökéletesen igaz, hogy a prédikáció nélküli istentisztelet nem istentisztelet bármilyen szép legyen is a liturgia. Ezért állította a reformáció az istentisztelet középpontjába a prédikációt. Nagy I.: *Homiletika*, 82.

szemben a prédikációnak egy jól körülhatárolt jelentését adja és fogalmazza meg: „... a prédikáció a lelkésznek azon tevékenységét jelenti, amellyel a Szentírás egy bizonyos igéjét magyarázza és hirdeti”.³³⁸

Ige, igehirdetés, prédikáció: láthatjuk, hogy nem csupán nyelvi, hanem elsősorban teológiai gyökerű kérdés, hogy e három közül adott esetben melyiket használjuk, mondjuk, vagy egyáltalán mit értünk a fogalmak alatt. Ezt az összetett kérdést teszi fel Hafenscher Károly is:

Mi is az igehirdetés, mi a „tisztá” ige, létezik-e egyáltalán ilyen? Ez a kérdés állandóan előkerül. A válaszok eltérnek: A, Egyes vélemények szerint a tiszta ige az, amit a Szentírásból felolvasunk, a hozzáfűzött szó, a prédikáció már csak kiegészítés, szükséges információ, emberi magyarázat (gondolatébresztés). Így elképzelhető az istentisztelet igehirdetés nélkül, de elképzelhetetlen igeolvasás nélkül. B, Mások azt az álláspontot képviselik, hogy az írott ige csupán holt betű, s a Szentlélek az olvasásban, a felolvasásba és az élő szóban megeleveníti azt. Ezért az istentiszteleten egyaránt szükség van felolvasásra és az ige élő szóban való meghirdetésére. C, Ismét mások az iménti jellemzőt csupán az igehirdetésre szűkítik le: kizárólag a Szentlélek sugallta és megszentelte élő szó [...] az ige. Ezért nem lehet istentisztelet élő ige, azaz igehirdetés nélkül.³³⁹

Gönczy Lajos az 1929-es erdélyi ágenda előtanulmányában szintén foglalkozik ezzel a kérdéssel:

[...] a kultusz középpontja az Ige, Istennek kijelentett és a Jézus Krisztusban testet öltött akarata áll és a mi egész istentiszteletünk arra való, hogy minket az Ige elfogadására, az Ige előtti engedelmes meghajlásra képessé és méltóvá tegyen. Az Igének uralma jellemzi a mi kultuszunkat. [...] Az Ige számunkra a Szentírásban van adva. Ez azt jelenti, hogy a Biblia az a norma, amely a mi kultuszunkat nemcsak tartalmilag, hanem formailag is meghatározza, tehát istentiszteletünknek úgy egészében, mint részleteiben a legszorosabb összhangban kell lennie az Írással. [...] A mi hitünk szerint Isten önmagát teljesen és egészen az Igében adja. Ezért foglalja el a mi istentiszteletünk középpontját az Ige.³⁴⁰

Az istentisztelet középpontjában tehát nem a prédikáció vagy igehirdetés, hanem az Ige áll, annak változatos megjelenéseivel is formáival, ahogyan Fekete Károly tanulmányában végig vezeti, hogy „az apostoli köszöntés, előfohász, feloldozás, az igeolvasást felvezető és

³³⁸ Pásztor: *Krisztus hirdetése*, 5.

³³⁹ Hafenscher: *Liturgika*, 116.

³⁴⁰ Makkai (szerk.): *A mi istentiszteletünk*, 11-12.

bezáró szavak, a feloldozás, az adakozásra felhívás és az elbocsátó áldás mind-mind bibliai idézetek, amelyeknek pontosan, szöveghűen kell hangzaniuk és kiválasztásuknál az istentisztelet egységét kell szem előtt tartani.” Külön említi a református istentisztelet csekély számú kötött bibliai olvasmányát, az Úrtól tanult imádságot (Mt 6,9-13), illetve az úrvacsora (1Kor 11,23-26) és a keresztség (Mt 28,18-20) szerzetési igéit, valamint a változó elemek közül a lekiót.³⁴¹

Az istentisztelet és az Ige, igehirdetés kapcsán a már részben említett református önértelmezéseket, címkéket tágabb összefüggésben láttatja és ezáltal önkéntelenül is relativizálja tanulmányában Pap Ferenc, rámutatva, hogy az „ige egyháza”, a „prédikáló egyház” és az „igeszerűség” sok esetben olyan eszményképek és ideák, melyek nem feltétlenül állják meg a helyüket ökumenikus távlatokban, és amelyek ahhoz vezetnek, vagy éppen abból fakadnak, hogy az istentiszteletet gyakran a szószéki igehirdetéssel azonosítjuk.³⁴²

Természetesen nem kívánom a prédikáció fontosságát és központi szerepét elvitatni, csupán a hangsúlyok eltolódásának jelenségére és következményeire szeretném felhívni a figyelmet. Az istentiszteletre való készülődés során szem előtt tarthatjuk a prédikáció központi jellegét és karakterét, valamint azt is, hogy a prédikáció mellett a többi istentiszteleti alkotóelem ne veszítsen fontosságából és létjogosultságából. Egy mélyen gyökerező félelem az, hogy a liturgia, az istentisztelet többi alkotóelemének gazdagsága és gazdagítása a prédikáció rovására történik, mintha a prédikáció és az istentisztelet egésze valami paradox módon ellentétben állna egymással. Mindez azonban csak elméletben lehet igaz, hiszen a homiletikai irodalom nagyrészt a prédikációra és az istentisztelet egészére való készülést egyaránt fontosnak tartja és hangsúlyozza.

Természetesen az istentisztelet és a prédikáció kapcsolatának gyengülése, a kettő egyensúlyának ilyen jellegű eltolódása nem csak református sajátosság. Jörg Neijenhuis fogalmazza meg, hogy vannak evangélikusok, akik a prédikációt fontosabbnak tartják, mint a liturgiát, és a liturgiát csak a prédikáció keretként értelmezik. Vagy példaként említi, hogy a római katolikusok közül sokan pedig a prédikációt tekintik az Eucharisztia tényleges ünneplésének előzeteseként, bevezetéseként.³⁴³

³⁴¹ Fekete Károly: Az ige helye a református istentiszteletben, in *Praeconia*, XVI. évf., 2021/27., 59.

³⁴² Pap Ferenc: Liturgikus teológia és hangsúlyainak hiánya a református egyházban, *Magyar Egyházzene* XX, 2012/2013, 355-356.

³⁴³ Jörg Neijenhuis: *Liturgik*, 118.

„A prédikáció tartalma, nem csupán a textusa a vezérlő elv. Először tehát a prédikációnak kell elkészülnie, s ennek függvényében lehet a liturgia egyes részeire tekinteni.”³⁴⁴ Másfelől azonban ragaszkodnunk kell ahhoz, hogy az istentisztelet egységét elsősorban a prédikációnak kell megszabnia.”³⁴⁵ A két egybevágó tanács és direktíva egyértelműen a prédikáció elsőbbségét hangsúlyozza az istentiszteletre való készülés során.

Azonban ez az a pont, ahol a magyar református homiletikai irodalom, ami meghatározza az akadémiai oktatást, a lelkészképzést és ezáltal a gyülekezeti, istentiszteleti életet és gyakorlatot egyaránt, nagy ellentmondásba kerül önmagával. Hiszen egészen biztosan senki sincs, aki elvitatná a prédikáció textushoz kötöttségét, és azt, hogy a textusszerűség vagy írásszerűség elve mentén a prédikáció homiletikai anyaga csak és kizárólag a textusból és semmi másból nem származhat. Sőt, még a témapredikáció is (már amennyiben létezhet ilyen) úgy készül, hogy a témához választunk textust, majd pedig a textust fejtjük ki (tehát a témapredikáció is lényegét tekintve textuspredikáció).³⁴⁶

Természetesen a prédikáció nem helyettesíthető, nem váltható ki a bibliaolvasással. Az Ige, az alapige (textus), az istentisztelet és prédikáció kapcsolatáról korábban leírtak alapján nem értelmezhető, hogy az istentisztelet egészét egyedül a prédikáció határozza meg, mivel a prédikáció a textustól függ. Az istentiszteletet és az istentiszteletre való felkészülést tehát az Ige határozza meg.

Grözinger a prédikáció és istentisztelet kapcsolatának leírásakor abból az alapvetésből indul ki, hogy a prédikációt nem lehet elkülöníteni a liturgikus esemény többi részétől, ezek kölcsönhatásban vannak egymással és hatnak a gyülekezetre is, éppen ezért a szolgálatra készülve nem csak egy prédikációt kell megtervezni, hanem az egész szolgálatot. Az újabb homiletikában ezt a felismerést „*performatic turn*” (nyers fordításban: *performatikus fordulat*) néven ismerik, magát a készülési folyamatot több gyakorlati teológus a színház világából vett szakkifejezéssel „*inszenierung*”-nak, azaz „színrevitelnek” hívja.³⁴⁷ David Plüss ezt a paradigmaváltást összekapcsolja a lutheri teológia igehirdetésről szóló viva vox evangélii tételével. A prédikáció mindig több mint a vázlat, a leírt szöveg, mely csak a fizikai előadás (Performance) által válik az Evangélium élő hangjává.³⁴⁸

³⁴⁴ Nagy István: *Homiletika*, 83.

³⁴⁵ Czeglédy: *Homiletika*, 101.

³⁴⁶ Boross: *Homiletika*, 65.

³⁴⁷ Albrecht Grözinger: *Homiletik*, Gütersloh, Gütersloher Verlagshaus, 2008, 287.

³⁴⁸ David Plüss: *Texte inszenieren*, in Lars Charbonnier – Konrad Merzyn – Peter Meyer (szerk.), *Homiletik – Aktuelle Konzepte und ihre Umsetzung*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2012, 119.

VII.3. A textus- és lekcioválasztás módjai

Albrecht Merkel rámutat arra, hogy a reformátori hagyományban, a protestáns istentisztelet kontextusában mennyire fontos kérdés a textus kiválasztása. A reformáció ugyanis, Merkel érvelése szerint, éppen azért, hogy az istentisztelet középpontjává a prédikációt, az igehirdetést tette, a textusválasztás kérdése azért is nagyon fontos, mert a liturgikus esemény csúcspontjáról van szó.³⁴⁹

Lectio continua

A lectio continua az egyik legrégebbi textusválasztási mód. A bibliai könyvek folyamatos, folytatólagos olvasásának Fekete Károly szerint pozitívumai között említhető, hogy a gyülekezet alaposan megismerhet egy-egy bibliai könyvet, valamint az adott igeszakasznak a kontextusa is folyamatosan szem előtt marad, az arra igényes gyülekezeti tagok akár előre „készülhetnek” a prédikációra. A lectio continua gyakorlata közben a teljes Szentírás előtérbe kerül, nem csak néhány újszövetségi szakasz, sőt, a lectio continua az Ószövetség és az Újszövetség egyenértékűségét is hangsúlyozza, ennél fogva nem a lelkipásztor személyes kompetenciái, preferenciái és még csak nem is egy előre meghatározott rend alapján hangoznak el a prédikációk. A lectio continua jobban, alaposabban gyarapítja a bibliaismeretet, megkíméli az igehirdetőt a textusválasztás nehézségétől, vagy akár az elhamarkodott, kapkodó választástól. Valamint a lectio continua folytatólagosságának, sorozat jellegének is vonzó hatása lehet.³⁵⁰ Bohren, aki maga élesen bírálta a perikópák alapján történő prédikálást, egyértelműen a lectio continua előnyeit fogalmazta meg. Szerinte a lelkipásztori tudományos munka számára is pozitív hatással bír, ha a lelkipásztor az egy adott bibliai könyvhöz összegyűjti a könyvtárból a szükséges kommentárokat és egyéb szakirodalmat, és a hétről-hétre való készülés egyben tudományos kutatómunkává is válik. Ezt a módszert különösen is ajánlja azoknak a gyülekezeteknek, ahol több lelkipásztor szolgál, hiszen így a nehezebb könyvekre akár együtt tudnak készülni, a sorozatot be tudják osztani, ennél fogva a gyülekezet számára sem válik unalmassá a lectio continua sorozata.³⁵¹ A lectio continua lépésről-lépésre, fokozatosan mutatja be, tárja fel a gyülekezet előtt az

³⁴⁹ Albrecht Merkel: Gottesdienst im Jahreskreis, in David Pülss – Katrin Kusmierz – Matthias Zeindler – Ralph Kunz (szerk.) *Gottesdienst in der reformierten Kirche – Einführung und Perspektiven*, Zürich, Theologischer Verlag, 2017, 278.

³⁵⁰ Fekete K.: A textusválasztás, 158.

³⁵¹ Rudolf Bohren: *Az igehirdetés mint szenvedély. „Szólj!” – Homiletikai tankönyvek 9. kötet*, 2020, 122.

Isten nagy dolgait.³⁵² A lectio continuával az igehirdető megkönnyítheti a készülését, hiszen nem kell minden héten egy teljesen új textus teljesen új kontextusát megismerni, abba belehelyezkedni.³⁵³

A lectio continua hátránya Fekete Károly szerint, hogy a prédikátor könnyebben a textus fogságába kerül, és így nehezebb figyelembe venni a gyülekezeti szituációt, aktuális lelki szükségleteket. A lectio continua komoly odaszánást igényel a gyülekezet részéről. Egyrészt állandó jelenlétet az istentiszteleten, hiszen ha kimarad néhány alkalom, akkor nehezebb visszakapcsolódni a sorozatba. Valamint a lectio continua egy hosszabb bibliai könyv esetén monotonná, akár unalmassá válhat a gyülekezet számára, főleg, ha a lelkipásztor sem készül egy bizonyos pont után eleget; főleg, ha ismétlődnek a könyvön belül a teológiai témák.³⁵⁴

Az önkényes textusválasztás negatívumaival világítja meg a lectio continua pozitívumait Deeg és Plüss: a reformáció egyházai számára alapvető kérdés, hogy a Biblia mely részeit olvassák. A bibliai szakaszok közötti válogatásban éppen az a veszélyes, hogy így kimaradhatnak (akár tudatosan is) a kritikus, egyházkritikus szakaszok. A lectio continua elve ezt a lehetőséget szünteti meg. Természetesen a bibliai könyv kiválasztásában is van némi egyéni döntés, szabad választás.³⁵⁵

A lectio continuával szemben felhozható egyik komoly ellenérv az, hogy a jelenlegi gyülekezeti életünk, alkalmaink mennyisége és minősége nem teszi lehetővé azt, hogy egy bibliai könyvvel rendszeresen foglalkozzunk, a gyülekezet nagy része csak a vasárnapi istentiszteleten vesz részt, és így egy hosszabb bibliai könyv alapos és következetes végigprédikálása évekre is telhet. Emellett természetesen a hallgatóságot az is megterhelheti, hogy csak vasárnap találkoznak az igével. A dolgozat történeti kutatásában már említettük, hogy a reformátorok (Kálvin és Luther) istentiszteleti élete sokkal gazdagabb volt a különböző istentiszteleti formák és műfajok, napszaki könyörgések által. Luther is prédikált a lectio continua elvét követve a hétköznapi istentiszteleteken, ahol akár sűrűbben lehetett prédikálni az adott bibliai könyvről, így például a zsolnármagyarázatait Luther a lectio continua elvét követve prédikálta a gyülekezetének.³⁵⁶

Alfred Ehrensperger a lectio continua gyakorlatának kritikájaként megfogalmazza, hogy szerinte olyan gyülekezetben, ahol több lelkész is szolgál és prédikál, zavar keletkezhet a

³⁵² Boross: *Homiletika*, 191.

³⁵³ Pásztor János: *Krisztus hirdetése*, 41-42.

³⁵⁴ Fekete K.: *A textusválasztás*, 159.

³⁵⁵ Alexander Deeg – David Plüss: *Liturgik*, Gütersloh, Gütersloher Verlagshaus, 2021, 105.

³⁵⁶ Dietrich Bonhoeffer: *Homiletika. „Szólj!” – Homiletikai tankönyvek 2. kötet*, 2016, 94.

konzekvensen vezetett lectio continuával kapcsolatban. Megemlíti, hogy ez a gyakorlat Svájcban is elég ritka már, inkább a hétköznapi bibliaórákon van erre hely és lehetőség.³⁵⁷

Franz Christ a lectio continua gyakorlatának védelmében említi annak gazdag exegetikai és homiletikai lehetőségeit (a nyilvánvaló, történetileg megalapozott létjogosultságán kívül). A nagyobb szövegösszefüggések értelmezése gyülekezetpedagógiai szempontból is fontos és ésszerű gyakorlat. Egyrészt szerinte az adott könyv kontextusának mélyebb feltárásával lehetőség nyílik hosszabb, akár fejezetnyi hosszúságú textusokról prédikálni, mivel könnyebben észre lehet venni a fejezeteken átívelő teológiai vezérfonalakat.³⁵⁸ A bibliai könyveknek megvan a maguk tudatosan szerkesztett belső logikája, a *lectio continua* ezt is segíti kézzelfoghatóvá tenni (legalábbis azok számára, akik rendszeresen járnak templomba).³⁵⁹

Azok számára azonban, akik nem minden vasárnap vesznek részt istentiszteleten, a *lectio continua* hasonló válogatásnak tűnhet és hathat, mint a perikóparend.³⁶⁰ A *lectio continua* egyik változatának, a *lectio continua selectának* legnagyobb kritiáját fogalmazza meg Christoph Albrecht liturgikájában: a szelektálás szubjektív minden esetben. Ha a folyamatos olvasás során kihagyunk részeket, mi alapján hagyjuk ki őket? Ki határozhatja meg, hogy egy folyamatos bibliaolvasás és magyarázat során mi az, ami fontos, és mi az, ami nem lényeges?³⁶¹

Csiky Lajos elfogadhatatlannak tartja azt a református álláspontot, amikor a lectio continua (vagy éppen a szabad textusválasztás) mellett érvelve az egyházi év ünnepei és ünnepkörei által meghatározott üdvtörténeti események, témák háttérbe kerülnek:

„... nem feladatunk nekünk az, hogy a református egyházi rendszer gyöngeségeit takargassuk, s hogy magunkat az egyetemes keresztyén egyháztól teljesen elzárjuk, mintha Kálvin volna a mi Megváltónk, s a puritanismus volna az egyházi tökéletesség non plus ultrája; hanem sokkal inkább azt tartjuk feladatunknak, hogy őszintén méltányolva és szeretve egyházunkban minden szépet és jót, gazdagítsuk azt mindazzal a széppel és használhatóval, ami másutt is található, és jöjjünk így Krisztus gyülekezetének evangyéliomi katholicitásához mindközelebb, - ami egyáltalán nem a legszűkebb felfogású, hanem inkább a szellemileg legfejlettebb és

³⁵⁷ Ehrensperger: Die Lesungen, 7.

³⁵⁸ Franz Christ: Das fortlaufende Predigen, 377. Itt példaként az Ézs 46 és 47 fejezeteket említi, melyek elsősre nagyon hosszúnak tűnhetnek textusként, azonban a „hordozás” motívum végigvonul a fejezeteken, így kitűnik a két fejezet közötti teológiai kapcsolat és egység.

³⁵⁹ Deeg – Schwier: *Lesungen im Gottesdienst*, 40.

³⁶⁰ Jörg Neijenhuis: *Liturgik – Gottesdienstelemente im Kontext*, 72.

³⁶¹ Christoph Albrecht: *Einführung in die Liturgik*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1989, 48.

legtörekvőbb egyéneknek a vágya gyanánt tekinthető. Ha minden nem csal bennünket, az egyházi évre való okos tekintet is nagy mértékben előmozdítja ezt.³⁶²

Perikóparend

Kun Bertalan a textusválasztás módját két csoportba osztja. Az egyik a szabad (vagy tetszés szerinti), a másik a kötött (vagy korlátozott). Szabad textusválasztása az, melyet a szónok tetszése és belátása szerint választ a Szentírásból. A kötött mód pedig az, melyet az Egyház szab és határoz meg (erre pericopaként hivatkozik Kun Bertalan). A kötött textusválasztás kapcsán Hüffel álláspontját idézi, mely szerint azt az „Isten igéje elleni véteknek kell nyilvánítani, mely a Szentkönyv terjedelmes magyarázatát a néptől el akarja venni, és ez egyenlő a Biblia olvasásának megtiltásával.” Érdekességképpen meg kell említeni, hogy Kun Bertalan Kálvin mellett Lutherre is a perikóparend elutasítójaként hivatkozik.³⁶³

Fekete Károly szerint a perikópák alapján való prédikálás megóv a textusválasztás nehézségeitől (akárcsak a lectio continua). Rámutat arra, hogy a perikópák a keresztyén tanítás lényegéről, legfontosabb részeiről szólnak, így megóvnak minket, igehirdetőket attól, hogy a mellékes témákkal, üzenettel, teológiai gondolatokkal foglalkozzunk, tehát segít minket a főmederben tartani. A perikóparend azonban nem jelenti azt, hogy csak az általában sokat prédikált textusok jönnek, hiszen nehezebb, ritkábban prédikált szakaszok is szerepelhetnek. Praktikus pozitívumai között említi, hogy az, aki évről-évre valamely perikóparend alapján prédikál, évről-évre rákényszerül, hogy az adott igeszakasznak más-más üzeneteit hozza a gyülekezet elé. Mivel a textusválasztás folyamata itt sem kérdés, így a készülést időben el lehet kezdeni.³⁶⁴

Bohren, mint már említettük, a perikóparendben egyfajta felesleges kényszerítő körülményt látott, mely szerinte a Lélek munkáját és a prófétai igehirdetést akadályozza azáltal, hogy ciklikusan meghatározott szakaszok kerülnek elő évről-évre, valamint ezáltal vannak olyan bibliai szövegek, amik egyáltalán nem kerülnek felolvasásra.³⁶⁵ Ezt a gondolatot erősíti Fekete Károly érvelése is, aki szerint a perikóparend negatívumaiként meg kell említeni, hogy a válogatott textusok miatt a teljes Szentírás magyarázásának lehetősége elveszik. Igehirdetőként a készülés során figyelni kell a textus helyes kontextusának

³⁶² Csiky Lajos: *Egyházzsónoklattan*, 131.

³⁶³ Kun Bertalan: *Egyházi szónoklattan*, 28.

³⁶⁴ Fekete K.: *A textusválasztás*, 156.

³⁶⁵ Bohren: *Az igehirdetés mint szenvedély*, 121.

megtalálására és értelmezésére, illetve a gyülekezet aktuális kérdései és problémái is figyelmen kívül maradhatnak. Továbbá felhívja a figyelmet arra a veszélyre, hogy a perikóparend válogatott igéi és az egyházi év adott vásár- és ünnepnapjához való rendelése eleve meghatároz egy témát, ami könnyen uralkodóvá válhat a textus felett, azaz akár könnyen készíthet a prédikátor témaprédikációt.³⁶⁶

A perikóparend egy bizonyos „keresztmetszet-látásmódot” is kialakít Hafenscher Károly szerint, ami segít elmélyülni a Szentírás belső összefüggéseinek megértésében, valamint az egyházi év ünnepeinek, ünnepköreinek üdvtörténeti íve is jobban kitűnik, megfigyelhető lesz ezáltal. A perikóparend használata ezenfelül erősíti az összetartás és egység gondolatát (hiszen minden evangélikus gyülekezetben ugyanazok a bibliai szakaszok hangoznak el).³⁶⁷

Kovács Albert Homiletikájában a perikóparendet nagyon finoman, árnyaltan értékeli. Megjegyzi, hogy amilyen előnyös mindez a papnak, azonban „alkalmasint kevésbé üdvös a hallgatóra nézve.” Később hozzáteszi, hogy a református lelkésznek (vagy ahogyan írja: „ref. papnak”) sem tilos a perikópák felvétele, azonban meglátása szerint „a ref. pap mégis a textus választásában csak a saját jó ösztönére, pásztori tapasztalataira és theologiai tanultságára van utalva.”³⁶⁸

Hörk József Kovács Alberthez hasonlóan szintén rávilágít a perikópák alapján való prédikálás nehézségeire. Felsorakoztatja a perikópa kényszer elleni legfontosabb és legelterjedtebb érveket: 1.) nem egyezik a protestáns szabadsággal; 2.) akadályozza a Szentírás teljesebb megismerését; 3.) a lelkészt akadályozzák abban, hogy a gyülekezet aktuális szükségleteinek megfelelő textust válasszon; 4.) a prédikátor a perikópák ciklikussága miatt ismétlésekbe esik.³⁶⁹

Simkó Vilmos a perikópák negatívumait és pozitívumait is felsorolja. A negatívumokat felsoroló alcím megfogalmazása nagyon érdekes: „A szabott igéknek, nevezetesen a divatozó pericopáknak némü alkalmatlansága.”³⁷⁰

A perikópák negatívumai: 1.) A Szentírás más helyei nem kerülnek elő; 2.) a prédikátor nem tud alkalmazkodni az „időbeli körülményekhez”; 3.) a legtöbb vasárnapi igeszakasz helytelenül van kiválasztva Simkó szerint (pl. hosszúak, nehézértelműek, szárazak, nem megfelelőek a korszellemnek, stb.)

³⁶⁶ Fekete K.: A textusválasztás, 156-157.

³⁶⁷ Hafenscher Károly: A perikópa, 2.

³⁶⁸ Kovács Albert: *Homiletika*, 80.

³⁶⁹ Hörk József: *Evangélikus Homiletika vagyis Az egyházi beszéd elmélete (Egyházi szónoklattan)*, Pozsony, Angermayer Károly Könyvnyomtató Intézetéből, 1907, 44.

³⁷⁰ Simkó Vilmos: *Gyakorlati hittan*, 33.

A perikópák pozitívumai: 1.) nem kérdezi a hallgatóság, hogy miért ezt az igét választotta a prédikátor, és miért nem mást; 2.) a bűnök ostorozásaikor kevésbé kell félni a gyülekezet reakciójától; 3.) a kijelölt perikópák megerősítik a gyülekezetet hitét, mivel Jézus és az apostolok történetét tárják elénk; 4.) nem engedik, hogy a lelkész csak a kedvenc témáival foglalkozzon.³⁷¹

Csiky Lajos is megemlíti 1914-es művében, hogy a német és skandináv lelkészek körében egyre több ellenállás tapasztalható a perikóparenddel kapcsolatban, Csiky is egyenesen „perikópa-kényszerről” ír.³⁷²

Ralph Kunz református részről, a szabad textusválasztás lehetősége felől szemléli és védi a perikóparendet. Véleménye szerint felesleges egymással szembeállítani a lectio continua és a perikóparend alapján való prédikációs gyakorlatot, hiszen sokkal inkább ezek egymás kiegészítéseként, egymást támogatva létezhetnének.³⁷³ Továbbá úgy érvel, hogy a perikóparend használata a református gyakorlatban nem jelenthet kényszert vagy megkötöttséget, hiszen mindig ott van a lehetősége annak, hogy ezt a rendet figyelmen kívül hagyja a lelképásztor. Adott esetben, ha máshogyan látja exegetikailag, rövidíthet vagy bővíthet a kijelölt szakaszokon, de egy biztos: a perikóparend keretet kínál az istentiszteletre való készülés során.³⁷⁴ Írásban lefolytatott vitájukban Franz Christ rámutat a perikóparendek egyik nagy veszélyére, ami abban áll, hogy a perikóparendek mindig bizonyos értelemben tematikusan meghatározott rendek, melyek kijelölik az adott vasárnap teológiai témáit. Ezzel szemben ő azt állítja, hogy a prédikáció textusa legyen a liturgiai vezérmotívum (Leitmotiv), minden más előre meghatározott téma a szabad exegézis kárára lehet.³⁷⁵ Ralph Kunz azonban nem látja ezeket a veszélyeket, helyette azzal érvel, hogy a református istentiszteletet sokkal több minden határozza meg mint egy textus kiválasztása, pl. énekek, sákramentumok. A református istentiszteleti hagyomány és kultúra szerinte igehirdetés központú, ami nem csak a prédikáció textusát foglalja magába.³⁷⁶

³⁷¹ Simkó Vilmos: *Gyakorlati hittan*, 33-34.

³⁷² Csiky Lajos: *Egyházzónoklattan*, 126.

³⁷³ Ralph Kunz: Plädoyer für eine Predigttext- und Leseordnung, in Ralph Kunz – Andreas Marti – David Plüss (szerk.): *Reformierte Liturgik – kontrovers*, Zürich, Theologischer Verlag, Zürich, 2011, 378.

³⁷⁴ Ralph Kunz: Plädoyer für eine Predigttext, 2011, 379.

³⁷⁵ Franz Christ: Replik auf das Plädoyer, 386-387.

³⁷⁶ Ralph Kunz: Antwort auf die Replik von Franz Christ, in Ralph Kunz – Andreas Marti – David Plüss (szerk.): *Reformierte Liturgik – kontrovers*, Zürich, Theologischer Verlag, Zürich, 2011, 388.

Amikor perikóparendről, perikóparendekről beszélünk, akkor gondolhatunk régi, „klasszikus” perikóparendekre (pl. a Luther által átvett és átalakított, továbbörökített ún. „ógyházi” perikóarend), de gondolhatunk ezalatt modern perikóparendekre is.

Protestáns (evangélikus) részről a modern perikóparendek története a 19. század végén kezdődött, amikor az Eisenachi Konferencián elhatározták, hogy megreformálják az olvasmányrendet. Végeredményben az ógyházi perikópák mellé egy másik perikópasorozatot illesztettek evangéliumi, epistolai és egy ószövetségi szakasszal minden vasár- és ünnepnapra.³⁷⁷ Később még több perikópareform, revízió következett. Az 1978-as perikópareformmal kapcsolatban Friedrich Kalb például hét alapelvet fogalmazott meg: 1.) Az evangéliumi és epistolai főolvasmányok éves ciklusban váltják egymást, nem háromévesben, mivel így könnyebb nyomon követni őket. 2.) Készítenek egy olvasmányrendre épülő prédikációs alapigéket tartalmazó rendet is. 3.) Az evangéliumi és epistolai olvasmány mellett szükség van egy ószövetségi olvasmányra is. 4.) Az ógyházi evangéliumokat meg kell tartani. 5.) Az ószövetségi olvasmányoknak és az epistoláknak harmonizálniuk kell az evangéliumi olvasmányokkal. 6.) Az addigi ismétléseket meg kell szüntetni, addig kimaradt témákat fel kell venni. 7.) Az evangéliumi és epistolai textusoknak meg kell felelniük az olvasmányosság elvének, mivel ezeket bár minden évben felolvassák, de csak hatévente prédikálnak róluk.³⁷⁸

A legutóbbi, 2018-as perikóparevíziót egy empirikus kutatás előzte meg, melyben kimutatták, hogy a lelkészek alapvetően elégedettek a meglévő renddel, a legnagyobb hiányérzet és kritika az I. és II. sorozat kapcsán érkezett (nagyon egyhangú), valamint az ószövetségi olvasmányokat összességében kevésnek ítélték. Ennek megfelelően az ószövetségi szakaszokat megkétszerezték, a korábbi körülbelül egyhatodról körülbelül egyharmad arányra nőtt a számuk.³⁷⁹

A németországi evangélikusok 2018-as perikóparevíziójának legfőbb alapvetései a következők voltak már a munkafolyamat elején:

- A vasárnapi olvasmányoknál továbbra is ragaszkodni kell az Ószövetség/Epistola/Evangélium hármához.
- A szövegeknek tartalmilag egymáshoz kapcsolódniuk kell, a teológiai vezérelvet az evangéliumi perikópa határozza meg minden esetben.

³⁷⁷ Alexander Deeg: Warum lesen wir?, in Alexander Deeg – Helmut Schwier (szerk.): Lesungen im Gottesdienst. Theologie und Praxis der liturgischen Schrift-lesungen, Gütersloh, Gütersloher Verlag, 2020, 20-21.

³⁷⁸ Benkő: Olvasmányrendek és az egyházi év, 167.

³⁷⁹ Deeg – Plüss: *Liturgik*, 371.

- A prédikáció textusaként a korábbi olvasmányrendekhez képest többféle szövegtípus jelenik meg.
- Az ószövetségi prédikációs textusok számának megerősítése és növelése. A zsoltártextusok prédikációs textusként való megjelenése szintén újdonság volt.
- Szem előtt tartották az olvasmányrendek terén jelentkező 20. századi ökumenikus fejleményeket és eredményeket.
- A szövegek kiválasztásánál nagyobb hangsúlyt kapott az emberek élethelyzetének, életkörülményeinek valóságosabb figyelembevétele.³⁸⁰

A legszélesebb körben elterjedt és legnagyobb hatású olvasmányrend azonban kétségkívül a II. Vatikáni Zsinat által bevezetett Ordo Lectionum Missae (1969)³⁸¹, melynek a hatása azért is nagyon érdekes, mert több nyugat-európai és észak-amerikai protestáns egyház is átvette kisebb-nagyobb módosításokkal.³⁸²

Az Istentiszteleti és Szentségi Fegyelmi Kongregáció által kiadott Homiletikai Direktórium a II. Vatikáni Zsinat utáni Római Olvasmányrend mély teológiai összefüggéseiről így ír:

Az egész Szentírás egysége megmutatkozik magának az Olvasmányos Könyvek szerkezetében, ahogyan a szövegek el vannak rendezve a liturgikus év egészében. A középpontban azokat az írásokat találjuk, amelyekkel az Egyház hirdeti és ünnepli a Szent Háromnapot. Ezt készítik elő a nagyböjti olvasmányok és bontják ki a húsvéti idő olvasmányai. Hasonló történik az adventi-karácsonyi-vízkereszti időszakban is. De ugyanúgy az egész Szentírás egysége látható a vasárnapi és ünnepi olvasmányokban is.

Középpontban az evangéliumi szakasz áll; az ószövetségi részt az evangélium fényénél választottuk, a válaszos zsoltárt az előtte elhangzott rész határozza meg. Vasárnaponként az apostoli levelekből szinte folyamatosan olvasunk, ezért a szentlecke általában nem kapcsolódik

³⁸⁰ Alexander Deeg – Helmut Schwier, im Auftrag der Liturgischen Konferenz (szerk.): *Lesungen im Gottesdienst. Theologie und Praxis der liturgischen Schrift-lesungen*, Gütersloh, Gütersloher Verlagshaus, 2020, 23-24.

³⁸¹ Az olvasmányrend három éves ciklusban ismétlődik, A évben Máté, B évben Márk, C évben Lukács evangéliumát olvassák. János evangéliumát azt megelőzőleg a nagyböjti és húsvéti időszak alatt olvastak, és ez a hagyomány annyira markáns volt, hogy végül a D olvasmányévet elvetve János evangéliuma maradt a hagyományosan előírt időszakok számára. Az olvasmányrendben az ószövetségi és evangéliumi szakasz teológiailag kapcsolódik egymáshoz, az epistola sorozat viszont tudatos döntés miatt lectio continuában halad, így annak a teológiai kapcsolódása nagyon esetleges. Adrian Nocent: A Római Lekcionárium, in Pákozdi István – Somorjai Ádám (szerk.): *A liturgiatudomány kézikönyve*, Budapest, Szent István Társulat, 2020, 338-339.

³⁸² Horace T. Allen tanulmányában ismerteti az olvasmányrend átvétel egyháztörténeti, ökumenikus vonatkozásait, illetve felsorolja a legfontosabb protestáns olvasmányrendeket, amelyeknek az Ordo Lectionum Missae az alapja. Horace T. Allen: *Calendar and Lectionary in Reformed Perspective and History*, in Lukas Vischer (szerk.): *Christian Worship in Reformed Churches Past and Present*, Grand Rapid – Michigan, Cambridge – U.K., William B. Eerdmans Publishing Company, 2003, 406-410.

szorosan a másik két olvasmányhoz. Ennek ellenére – az egész Szentírás egysége következtében – lehet érintkezési pontokat találni a szentlecke és az ószövetségi olvasmány, illetve az evangélium között.

Mindebből nyilvánvaló, hogy az Olvasmányos Könyv állandóan készíti a homilétát, figyeljen arra, hogy a szentírási olvasmányok különösen megvilágítják egymást, vagy ahogy A Katolikus Egyház Katekizmusa és a Dei Verbum szavaival éljünk, vegye észre „az egész Szentírás tartalmát és egységét.”³⁸³

Az Ordo Lectionum Missae kapcsán a legélesebb kritika a levélsorozattal kapcsolatban hangzik el, mely gyakran megszakítja egy-egy vasárnap vagy ünnepnap harmóniáját. A másik kritika az ószövetségi olvasmányokkal kapcsolatos, melyeket a kritikus hangok szerint nagyon erőteljesen az evangéliumi szakaszokhoz választottak, így az Ószövetség saját hangja kevésbé jelenik meg.³⁸⁴

Fontos megemlíteni még a német reformátusok által használt Reformierte Liturgie³⁸⁵ olvasmányrendjét, mely tartalmazza az ógyházi perikópákat is, és ezekkel együtt minden vasár-és ünnepnapra hat olvasmányt és egy ünnepi zsoltárt javasol. A legújabb Igehirdetők kézikönyvének végén „Textusok a perikóparend szerint” felirattal szerepel ez az olvasmányrend, sajnos, hozzá kell tenni, a perikóparend forrását nem tüntették fel a kiadványban, illetve a „Karácsonyi ünnepkör” felirata és jelzése (az eredeti forrással ellentétben) Advent 4. vasárnapja után kezdődik benne.³⁸⁶

A perikóparend alapján való prédikálás és lekcioválasztás érdekes kérdéseket vet fel református kontextusban. Egyrészt tisztázni kell, hogy a perikóparend egy zárt rendszer. Azokban az egyházakban, ahol kötelező a perikóparend alapján prédikálni, mindez nem opció, hanem kötelesség, előírás. Hafenscher Károly nagyon őszintén vall erről, a perikóparend alapján való prédikálás szépségéről és nehézségéről: „Abban az esetben, ha kijelölik számomra az igét, vagy – ez az általános eset a magyar evangélikus igehirdetőknek – a perikóparend szerint, központilag előírva „adatik”, végig kell járnom az elfogadás procedúráját. [...] Istentől fogadva kell hozzáfognom a feldolgozásához, hiszen ahhoz, hogy

³⁸³ Homiletikai Direktórium, 22-23.

³⁸⁴ Deeg – Plüss: *Liturgik*, 372.

³⁸⁵ Peter Bukowski: *Reformierte Liturgie*, Wuppertal, Neukircher Verlag, 1999, 561-604.

³⁸⁶ Kozma Zsolt (összeállította): *Textuárium – Textusok a perikóparend szerint*, in Fekete Károly – Literáty Zoltán – Steinbach József (szerk.): *Igehirdetők kézikönyve*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2021, 587-596.

másoknak hirdetni tudjam, engedni kell, hogy nekem szólaljon meg. Ennek pedig gátja lehet az – akár tudat alatt – el nem fogadott ige miatti ellenkezés.”³⁸⁷

Református igehirdetői részről a perikóparend egy lehetőség, amely rendszeresen vagy éppen csak alkalmyszerűen megkönnyíti, megkönnyítheti a textus- és/vagy lekcioválasztást, melyre jó a példa a dolgozatban később részletesebben is elemzett Igazság és Élet folyóirat, mely a perikópákat használja alapigeként a vásár-és ünnepnapi prédikációvázlataihoz. Viszont a perikóparendek, különösen a modern perikóparendek a teljes valójukban elválaszthatatlanok az azokat megalkotó vagy éppen átvevő és saját gyakorlatukra alkalmazó egyházak istentiszteleti életétől.

Horace T. Allen az olvasmányrendek és az egyházi év kapcsolatát tárgyaló tanulmányában arra a következtetésre jut, hogy a református egyházak számára különösen is fontos az olvasmányrendek és az egyházi év egymással való kapcsolatának megértése és hangsúlyozása.³⁸⁸

Bár véleménye szerint nincsen tökéletes olvasmányrend, azonban mivel a református egyházak mindig a *semper reformanda* pillanatában élnek, szükséges elgondolkodni az olvasmányrendek működéséről és hasznáról. Ezeket hat pontban foglalja össze, melyek nem feltétlenül fontossági sorrendet tükröznek, hanem inkább (véleménye szerint) a történeti fejlődés szempontjait követik.³⁸⁹

1.) *Az olvasmányrend katechetikai irányultságú:* A II. Vatikáni Zsinat olvasmányrendje bevezette, hogy a három szinoptikus evangélium egy-egy külön dedikált évet kapjon a mélyebb és teljesebb megismerés végett. Az istentiszteleten elhangzó bibliai szakaszok a gyülekezet számára katechetikai funkciót is betöltenek. Allen egyértelműen kimondja, hogy a gyülekezetekben tapasztalható bibliaismereti hiányosságok az átgondolatlan és rendszertelen istentiszteleti bibliaolvasás eredményeként (is) állhatnak előttünk (emellett említi még a vasárnapi iskolák – Sunday Schools – silány minőségét is). Szerinte az Úr napjának teljes ünneplésétől elválaszthatatlan a katechézis és a bibliai szövegek katechetikai használata.³⁹⁰

2.) *Az olvasmányrend homiletikai funciója:* Allen szerint fontos feltenni a kérdést, hogy a textus mennyiben tölti be önálló és a prédikáció üzenetére nézve meghatározó szerepét,

³⁸⁷ Hafenscher: *Beszélő Isten*, 209.

³⁸⁸ Horace T. Allen: *Calendar and Lectionary in Reformed Perspective and History*, in Lukas Vischer (szerk.): *Christian Worship in Reformed Churches Past and Present*, Grand Rapid – Michigan, Cambridge – U.K., William B. Eerdmans Publishing Company, 2003, 410.

³⁸⁹ Horace T. Allen: *Calendar and Lectionary*, 410.

³⁹⁰ Horace T. Allen: *Calendar and Lectionary*, 410-411.

vagy ellenkező esetben mennyiben csak egy mottó lelkész saját gondolatai számára. Szerinte ezen a ponton is nagyon fontos egy egyház által meghatározott olvasmányrend.³⁹¹

3.) *Az egyházi év és az olvasmányrend kapcsolata:* Az olvasmányrendek nyilvánvalóan a lectio selecta elvét részesítik előnybe a lectio continua elvével szemben. Ahogyan Allen rámutat, a keresztyén egyház ünnepszentelésének mind a kettő része volt, hiszen a nagyböjti idő és a Nagyhét olvasmányai már az óegyházi időktől kezdve lectio continua követték egymást. A lectio selecta és continua egymás melletti gyakorlatának érvényre juttatása is a modern olvasmányrendek szerkesztésekor egy nagyon lényeges feladat, ahogy az a II. Vatikáni Zsinat utáni olvasmányrendben vagy a Revised Common Lectionary esetében is megvalósult bizonyos fokig.³⁹²

4.) *Az olvasmányrendek inkulturációs kihívásai:* Allen egy ökumenikus olvasmányrend lehetőségeit vizsgálva megemlíti, hogy az eltérő kulturális beágyazottsága a keresztyénségnek akár eltérő ünnepkánont és olvasmányrendet eredményezhet.³⁹³

5.) *Liturgiai és doxológiai vonatkozások:* Ez alatt Allen lényegében azt érti, hogy az egyes olvasmányok, napi szakaszok az olvasmányrenden belül mennyiben töltik be katechetikai funkciójukat, illetve mennyiben tisztán és szigorúan doxológiai a szerepük. Szerinte erre a kérdéskörre a legjobb példa a húsvéti vigília olvasmányanyaga, melyben egyszerre érvényesül az újonnan megkereszteltek katechézise és az úrvacsora ünneplése.³⁹⁴

6.) *Történeti és ökumenikus vonatkozások:* Tudomásul kell venni szerinte, hogy egyes egyházaknak, felekezeteknek megvan a saját történelmi múltja, mely hatással lehet az olvasmányrendjükre is.³⁹⁵ Így tehát nem mindig ültethető át teljes egészében egy olvasmányrend egy másik egyház, felekezet gyakorlatára.

Az OLM ökumenikus hatása és fogadtatása igazán figyelemreméltó. Sok egyház (többnyire az Egyesült Államokban és Kanadában) 1983 óta használja a Revised Common Lectionary-t (RCL), mely többnyire az OLM-en alapul. A hiányosságai ennek az olvasmányrendnek hasonlóak a mintául szolgáló OLM-éhez: az evangéliumok és epistolák válogatása, egymás mellé rendelése időnként önkényes. Valamint az egymás után következő szövegek koherenciájának megértését nagy mértékben rontja a rendszertelen

³⁹¹ Horace T. Allen: Calendar and Lectionary, 411.

³⁹² Horace T. Allen: Calendar and Lectionary, 411.

³⁹³ Horace T. Allen: Calendar and Lectionary, 412.

³⁹⁴ Horace T. Allen: Calendar and Lectionary, 412.

³⁹⁵ Horace T. Allen: Calendar and Lectionary, 413.

templomlátogatás.³⁹⁶ A Revised Common Lectionary az evangéliumi és epistolai szakasz mellé két ószövetségi részt is ajánl, melyek közül az egyik az evangéliummal harmonizál, a másik pedig folyamatos olvasmányként szerepel. A RCL hároméves olvasmányciklusát körülbelül negyven egyház fogadta el és használja, így bátran kijelenthető, hogy a keresztyén egyházak nagyrésze három éves ciklusban olvassa a Bibliát az istentiszteleten az OLM és az azon alapuló RCL által.³⁹⁷

Nyugat-Európa református egyházai közül többekben egyre erősebbnek mondható az igény egy olvasmányrend használatára, természetesen a nem kötelező érvényű perikóparend bevezetését szeretnék. A svájci református lelkészek napjainkban egyre többen és egyre gyakrabban választanak lekiót és textust valamilyen olvasmányrend, például a Westschweizer Ordnung³⁹⁸ vagy az EKD perikóparendje alapján.³⁹⁹ A németajkú svájci református gyakorlatban csupán a 20. századtól kezdve jelentek meg a különböző olvasmányrendek, melyek megjelenését és gyakorlatát a francia nyelvű svájci reformátusság liturgikus fejlődése inspirálta.⁴⁰⁰ A svájci református gyakorlatban népszerű Westschweizer Ordnung, melynek előzményei 1988-ig nyúlnak vissza, amikor a francia ajkú svájci reformátusok egy Richard Paquier előzetes munkáján alapuló olvasmányrendet adtak ki. Ez a mai formájában az ünnepi olvasmányoknál az ógyházi rendet követi, míg a többi vasárnapra az OLM rendjét használja. Az ószövetségi szakaszokhoz német evangélikus olvasmányrendeket és egy korábbi Westschweizer Ordnung perikópákat használ fel.⁴⁰¹

Franz Christ szerint, bár az OLM egy tiszteletet érdemlő perikóparend, a (svájci) református lelkészeknek előnyben kell részesíteniük az EKD perikóparendjét.⁴⁰²

Csiky Lajos az egyházi év és a perikópák kapcsolatáról ezt írja: „... vessük föl a perikópák fogalmának kérdését, mint amely az egyházi év kérdésével a lehető legszorosabb összefüggésben áll, amennyiben az egyházi év fejlődése azt hozta magával, hogy annak egymás után következő vasárnapjaira, ünnep- és emléknappjaira, felolvasás és

³⁹⁶ Ralph Kunz: Plädoyer für eine Prädigttext, 381.

³⁹⁷ Alexander Deeg – Helmut Schwier, im Auftrag der Liturgischen Konferenz (szerk.): *Lesungen im Gottesdienst. Theologie und Praxis der liturgischen Schrift-lesungen*, Gütersloh, Gütersloher Verlagshaus, 2020, 23.

³⁹⁸ <https://www.pfarrverein.ch/perikopen/?page=perikopen&sucheZeitpunkt=2023-08-20&sucheZeitfenster=28&ordnung=1> (Letöltve: 2023.08.19.)

³⁹⁹ David Plüss: Predigtgottesdienst, 213.

⁴⁰⁰ David Plüss: Predigtgottesdienst, 214.

⁴⁰¹ Ralph Kunz: Plädoyer für eine Prädigttext, 381-382.

⁴⁰² Franz Christ: Replik auf das Plädoyer von Ralph Kunz, in Ralph Kunz – Andreas Marti – David Plüss (szerk.): *Reformierte Liturgik – kontrovers*, Zürich, Theologischer Verlag, Zürich, 2011, 386.

megmagyarázás végett, meghatározott bibliai szakaszokat, az evangéliomokból és az apostoli levelekből egybeállított részleteket vettek föl. Ezek voltak a perikopák.”⁴⁰³

Szabad textusválasztás

Fekete Károly a szabad textusválasztás pozitívumai között tartja számon, hogy az igehirdető hangvételén érezhetővé válhat, hogy az üzenet friss, akár saját magát is meglepte. Valamint az is előnye lehet ennek a módszernek, hogy megszólalhatnak nagyon aktuális, akár a gyülekezet jelenlegi szükségleteit szem előtt tartó témák is.⁴⁰⁴ Boross Géza is a „spontán textus” előnyeiről ír. Véleménye szerint is az üzenet váratlansága, frissessége a prédikáció előnyére válhat, azonban féltő, hogy a sokféle helyről felvett textus „atomizálja a Bibliát”, és a gyülekezet „nem látja meg a fáktól az erdőt: Isten Országának dicsőséges kontúrjait.”⁴⁰⁵ Bonhoeffer a szabad textusválasztásról mint lehetőségről beszél, ami szerinte annak adatik, aki rendszeresen olvassa a Bibliát.⁴⁰⁶ Tanulmányában hasonlót fogalmaz meg Nagy István, aki a rendszeres bibliaolvasás közben megtalált textusról beszél, de figyelmeztet, hogy a Bibliát nem szabad textusok lelőhelyének tartani. „A textus megtalál is kiválaszt”, fogalmazza meg ennek a lényegét, hozzátéve, hogy „nem én találok meg vagy választom ki a textust, hanem az engem.”⁴⁰⁷

Továbbá gyakran előkerülhetnek kedvenc témák, személyes témák, és összességében túl sok minden múlik az igehirdető aktuális lelkiállapotán. A kapkodás és az ötletszerűség is nagy veszélyt jelenthet.⁴⁰⁸ A szabad textusválasztás szubjektivitásának veszélyéről ír Hafenschér Károly is, amikor fenyegeti az igehirdetőt, hogy a textust a saját mondanivalójának alátámasztására használja fel.⁴⁰⁹

Simkó Vimos Gyakorlati hittanában a textusválasztással kapcsolatban a következő javaslatokat teszi: 1.) a prédikáció tárgya (témája) legyen benne az alapigében; 2.) olyan helyeket kell választani, melyek „a kor szellemével összesimulnak”; 3.) legjobb alapige az, melyben nem csak a főtétele, hanem a beszéd tárgyalása is benne van; 4.) az egyszerű alapigék jobbak a „vegyeseknél”, mert ezek „nem szórják el a tárgyak sokasága által a hallgatóság

⁴⁰³ Csiky Lajos: *Egyházzsónoklattan*, Nagybánya, Nánásy István nyomása, 1914, 122.

⁴⁰⁴ Fekete K.: *A textusválasztás*, 160.

⁴⁰⁵ Boross: *Homiletika*, 191.

⁴⁰⁶ Bonhoeffer: *Homiletika*, 95.

⁴⁰⁷ Nagy I.: *A prédikációra való készülés*, 179-180.

⁴⁰⁸ Fekete K.: *A textusválasztás*, 160.

⁴⁰⁹ Hafenschér: *Beszélő Isten*, 209.

figyelmét, hanem egy dologra függesztik”; 5.) a könnyen érthető alapige jobb a „homályosnál”; 6.) ne legyen kétértelmű.⁴¹⁰

Érdekes álláspontot képvisel Csiky Lajos, aki egyrészt az önálló lekióolvasás szükségessége mellett érve, azonban a kötelező érvényű perikóarend alapján való bibliaolvasás és prédikálás ellen szólalt fel Csiky Lajos:

Mint liturgiai templomi olvasmány ellen, főleg ha nem évről-évre mindig ugyanazokat a szakaszokat vennék föl, komolyabb elvi kifogásunk egyáltalában nincsen, mert hiszen a szentíratnak a közisztentiszteleten való olvasását lényegesnek s igen szép és nagyjelentőségű kultuszformának tartjuk; de ha a kiadott perikópákat egyszersmind a tartandó egyházi beszédek szövegei gyanánt is kellene használnunk, e lelki kényszer ellen protestáns, de különösen református szempontból az evangéliumi szabadság nevében protestálunk.⁴¹¹

Deeg és Schwier egy meglehetősen közeputas, kiegyensúlyozott álláspontot képvisel, mely rámutat a szabad textusválasztásban rejlő nagy lehetőségre. Ez a lehetőség a rugalmasság. Szerintük a lectio continuát alkalmazó gyülekezetek számára fontos lehet, hogy az egyházi év bizonyos szakaszaiban tudatosan visszatérjenek a perikópákhoz, ünnepi olvasmányokhoz, ahogyan az olvasmányrendet követő gyülekezet számára gyümölcsöző lehet, ha időnként lectio continua alapján magyarázzák a Bibliát, akár rövidebb bibliai könyveket. Természetesen nem lehet elmenni amellett sem, hogy mindezek felül mindig lehetnek olyan körülmények, amikor egyik prédikációs mód sem megfelelő és a gyülekezet aktuális helyzetét különösen is figyelembe véve kell textust választani.⁴¹²

Walter Uhsadel a szabad textusválasztás veszélyére hívja fel a figyelmet, amikor az egyházi év ünneplésének eszkatológikus távlatairól ír. Az egyházi év prédikációinak sorozata az eljövendő Krisztusra mutat. Ezt az utat azonban véleménye szerint az egyházi év hagyományos olvasmányai, perikópái által lehet megtenni a lelkipásztornak és gyülekezetének egyaránt. Határozottan állítja, hogy az úgynevezett szabad textusválasztás, ami valójában „nem is annyira szabad”, azt a veszélyt hordozza magában, hogy a prédikátor előhossa saját életének problémáit, kedvenc teológiai témáit.⁴¹³ A „nem is annyira szabad” kifejezést és megjegyzést nem fejt ki pontosan.

⁴¹⁰ Simkó Vilmos: *Gyakorlati hittan*, 35.

⁴¹¹ Csiky Lajos: *Egyházsónoklattan*, 128-129.

⁴¹² Deeg – Schwier: *Lesungen im Gottesdienst*, 41.

⁴¹³ Walter Uhsadel: *Die gottesdienstliche Predigt*, Heidelberg, Quelle & Meyer, 1963, 80.

Bibliaolvasó Kalauz

A Bibliaolvasó Kalauz szerinti prédikálás szintén egy népszerű módszer a Magyarországi Református Egyházban. Ezalatt nem a Bibliaolvasó Kalauz vasárnapi kiegészítő textusát értjük elsősorban, hiszen az egy perikóparend alapján kijelölt textus, hanem a Bibliaolvasó kalauz folytatólagosan olvasott szakaszait. Fekete Károly szerint ennek az előnye az, hogy körülbelül három év alatt „végigolvastatja” a Bibliát, kötődik az ünnepekörhöz az olvasmányok beosztása. Továbbá a Magyarországi Református Egyház gyülekezeteiben széles körben olvassák, ezáltal összefogja az olvasók táborát. Napi áhítatokon, mellékistentiszteleteken elengedhetetlen lehet.⁴¹⁴ Azonban fontos mindehhez hozzátenni, hogy a Bibliaolvasó Kalauz elsősorban nem lelkipásztori segédkönyv, főleg nem szertartáskönyv, nem lectio continuás sorozat, nem perikóparend, tehát elsősorban nem a nyilvános istentisztelet részére, hanem a magános istentisztelet, a személyes bibliaolvasás, elcsendesedés számára szerkesztett beosztás.⁴¹⁵ Lehet találkozni olyan gyakorlattal, ahol a lelkész a Bibliaolvasó Kalauz által kijelölt két igéből az egyiket lekciónak, a másikat textusnak olvassa fel, és még az is elképzelhető, hogy a kettőt valami összhangba próbálja hozni a prédikációban. Illetve olyan gyakorlatról is tudunk, ahol minden alkalmat, még a kazuális istentiszteleteket is, beleértve a temetéseket is, a Bibliaolvasó Kalauz napi igéi alapján tartotta meg a lelkész.

Hátránya ennek a módszernek, hogy a készülés mechanikussá válhat.⁴¹⁶ Valamint elsősorban azok számára lehet jobban érthető egy-egy kalauzból felvett vasárnapi textus, akik eleve minden nap olvassák a kalauz által kijelölt szakaszokat.⁴¹⁷

Igehirdetési terv

⁴¹⁴ Fekete K.: A textusválasztás, 159.

⁴¹⁵ A Bibliaolvasó Kalauz istentiszteleti használatát sok kritika érte már, köztük Pap Ferenc az Igazság és Élet folyóiratba írt tanulmányában így fogalmazta meg észrevételeit: Sajnos kénytelenek vagyunk rámutatni, hogy a prédikáció textusának kijelölése (Ez 23,1–21), ami azonos a bibliaolvasó vezérfonal által kijelölt napi igével, eléggé problémás. Ez is mutatja, hogy a Bibliaolvasó Kalauz és az egyéni kegyesség céljából gyakorolt lectio continua a liturgikus–predikációs és istentiszteleti gyakorlat szempontjából nem minden esetben találkozik. A hosszú fejezet egy összefüggő témát képez, még ha ezt különféle tartalmi egységekre is oszthatjuk. A hosszabb, egy ívű bibliai szakaszok esetében (pl. Ezékielnél és János evangéliumában) az istentiszteleti felolvasás során divattá vált a „válogatott versekként” való rövidítés, ill. megvagdósás, vagy lekciora és textusra való kettédarabolás, ami – akárhogy vesszük – az eredeti ige egységét és a mondanivaló sértetlenségét töri, törheti meg az igehallgató, de az igehirdető számára is. A jelen szakaszhatár-kijelölés megtöri az ezékieli történelmi példabeszéd ívét, és csak a két testvér bűneinek a szemléltetéséig jut el, azaz félúton áll meg, és nem jut el az Ez 23,49 utolsó mondatáig, amire az egész elbeszélés kifut. A magyarázatnak, a prédikációnak figyelembe kell vennie az egész fejezet kontextusát. Pap Ferenc: Urunk és ítélőnk, *Igazság Élet*, XI. évf., 2017/4., 655.

⁴¹⁶ Boross: *Homiletika*, 191.

⁴¹⁷ Fekete K.: A textusválasztás, 160.

Az igehirdetési terv átmenetet képez a szabad textusválasztás és a valamilyen rend alapján történő prédikálás között. A lényege, hogy egy hosszabb időszakra a lelkipásztor előre meghatározza a vasár- és ünnepnap textusokat. Vannak lelkipásztorok, akik akár fél-egy évre előre megszerkesztik a maguk igehirdetési tervét (akár a missziói munkaterv részeként). Fekete Károly szerint az igehirdetési terv nagy előnye, hogy a vasár- és ünnepnap textusokon kívül a hétközi alkalmak igéi is szerepelnek, szerepelhetnek benne. Ezen kívül lehetősége adódik a lelkipásztornak, hogy szabadon váltogathassa az igehirdetési tervében a különböző textusválasztási módokat (lectio continua, lectio continua selecta, perikóparend, tematikus sorozatok). Ez a módszer nagyon alkalmas a gyülekezetnevelésre, gyülekezetépítésre. Előnye még, hogy „a lelkész szabadon készülhet, de nem szabadosan”. Hátránya megközelítőleg ugyanaz, mint a szabad textusválasztásnak, tehát sok múlik a lelkipásztor felkészültségén, azzal a plusz hátránnyal kiegészülve, hogy egy igehirdetési terv egyfajta megkötöttséget is jelenthet.⁴¹⁸

Egyházunkban a szabad textusválasztás elve általában nagy felelősséget helyez a lelkipásztorra. Bogár János (saját véleménye szerint) egyértelműen a reformáció számlájára írja a kötött textusrendszerről a szabadra való áttérést. Munkájában nyolc szempontot ad meg, amiben a kötött rendszert jobbnak találja a szabadnál.⁴¹⁹

- 1.) A kötött textusrendszer garancia arra, hogy az egyház legfőbb tanításai, hitrendszere és etikai követelményei elhangoznak a gyülekezetben.
- 2.) A kötött textusrendszer biztosít a homiléta túlkapásaitól.
- 3.) A kötött textusrendszer garantálja, hogy egy éven belül nem ismétli magát a prédikátor, és folyton változatos lesz.
- 4.) A homiléta nem biztos, hogy jól fel tudja mérni, hogy mire van szüksége a gyülekezetnek.
- 5.) A prédikátor így megkíméli magát a textuskeresés nehézségétől, illetve attól, hogy bizonyos neki tetsző helyeket túl gyakran ismétljen.
- 6.) A kötött rendszer megvédi a prédikátort a nehéz prédikációk esetén (pl. amikor bűnöket ostoroz), nem érheti az a vád, hogy egyeseket „ki akart prédikálni”.
- 7.) Az egyház egyetemességének hitegysége így biztosított.

⁴¹⁸ Fekete K.: A textusválasztás, 161.

⁴¹⁹ Bogár: *Az egyházi évkör*, 100-101.

8.) A kötött textusrendszer, amit a hívek gyermekkoruktól fogva ismernek, egészen más számukra, mint az új, „szokatlan szövegek”.

Ezeket az érveket olvasva azt gondolhatnánk, hogy egyházunkban kevesen vannak, akik egyet tudnak érteni Bogár János gondolataival a kötött textusrendszerekről. Pedig egy nemrégiben, 2012-ben végzett átfogó liturgiai felmérés meglepő eredményeket mutatott ki ezen a téren. Fekete Ágnes doktori értekezésén belül kutatta egyházunk jelenlegi istentiszteleti gyakorlatát. A felmérés 35. kérdése így szólt: „Mi a textusválasztás alapja?” A válaszokat diagrammon, településméret szerint mutatta be a szerző. Ezek szerint:

- Község (150 gyülekezet): 12% lectio continua, 41% Bibliaolvasó Kalauz, 4% téma szerinti sorozatok, 9% a lelkész döntése, 34% Bibliaolvasó Kalauz és sorozatok váltakozva
- Város (63 gyülekezet): 11% lectio continua, 51% Bibliaolvasó Kalauz, 6% téma szerinti sorozatok, 5% a lelkész döntése, 27% Bibliaolvasó Kalauz és sorozatok váltakozva
- Megyei jogú város (23 gyülekezet): 5% lectio continua, 52% Bibliaolvasó Kalauz, 4% lelkész döntése, 39% Bibliaolvasó Kalauz és sorozatok váltakozva
- Budapest (26 gyülekezet): 19% lectio continua, 39% Bibliaolvasó Kalauz, 15% téma szerinti sorozatok, 8% a lelkész döntése, 19% Bibliaolvasó Kalauz és sorozatok váltakozva⁴²⁰

Amint az adatokból kitűnik, a felmérés során megkérdezett lelkészek nagyon kis hányada vallott arról, hogy a szó legszorosabb értelmében szabadon választja a textust, miközben egyértelműen a Bibliaolvasó Kalauz szerinti prédikálási mód bizonyult a legelterjedtebbnek. Bebizonyosodott tehát, hogy szükség van valamilyen rendre; kell valamilyen rend, ami alapján prédikálunk. Fekete Ágnes úgy értékeli mindezt, hogy a Bibliaolvasó Kalauz alapján való prédikálásnak gyakorlati okai vannak: a gyülekezet bibliaolvasó tagjai ezt a rendet követik, így egyfajta közösségösszekapcsoló ereje van neki. Majd hozzáteszi, hogy „a lelkészek szeretnének valamilyen vezérfonalhoz alkalmazkodni. Jobb híján az egyébként egyéni kegyességre szánt Bibliaolvasó Kalauz szerint teszik ezt.”⁴²¹

⁴²⁰ Fekete Ágnes: *Liturgia és idő – a magyar református istentiszteleti gyakorlat egy 1968-as és egy mai felmérés tükrében*. Doktori értekezés, Budapest, 2013, 74.

⁴²¹ Fekete Á.: *Liturgia és idő*, 73.

VII.4. Magyar református lekciónáriumok és textuáriumok

Ha természetesen nincs is nagy hagyománya magyar református vonatkozásban a „valamilyen vezérfonalnak”, azért a lekcio bevezetése óta eltelt időszakban is találunk javaslatokat, direktívákat. Amint korábban említettem, a lekcio bevezető istentiszteleti rendtartások és ágendák nagyjából egyszerre jelentek meg Erdélyben (1929) és Magyarországon (1930). Mind a két rendtartás tartalmazott már nem csak textusgyűjteményt, hanem a frissen bevezetett lekcioolvasáshoz külön lekciónáriumot is.

Az 1929-es erdélyi agenda „Bibliaolvasásra alkalmas részek vasárnapi istentiszteletre” fejezet alatt kezdi tárgyalni a lekcio és textusok rendjét.⁴²² A lekciónárium és a textuárium teljesen szétválasztva, külön oldalakon szerepel, de kiderül a bevezető gondolatokból, hogy a két gyűjteményt lehet használni összevonva, de akár külön is, mégpedig úgy, hogy a kijelölt lekciokból emeli ki valaki a textust, vagy pedig keres a lekciohoz egy igét a Biblia más helyéről.⁴²³

A gyűjtemény délelőtti és délutáni istentiszteletre egyaránt javasol lekcio és textust, melyeket sorszámmal is ellát, azonban egyáltalán nem biztos, hogy az azonos sorszámú lekcio és textus összekapcsolódik, mert így például Advent első vasárnapjára a Jer 2,1-13 lekcio mellé jönne az Ézs 64,1 textusként, ami nem egészen értelmezhető párosítás. Érdekesség, hogy „Ünnepi istentiszteletekre” külön textusgyűjteményt ad. Ünnepi istentisztelet alatt Karácsony, Óév, Újév, Virágvasárnap, Nagypéntek, Húsvét, Áldozócsütörtök, Pünkösöd, Szentháromság vasárnapja szerepel. Ami nagyon különös, hogy így viszont nem közöl ünnepi lekciojavaslatot, ráadásul minden ünnepi textus csupán egyetlen versből áll, pl. Lk 2,10; Mt 2,10; Mt 28,6.

A többi vasárnapra javasol lekcio és textust is. A többi megnevezése (ami tehát nem „ünnepi istentisztelet” ezek szerint): Advent; érdekes módon szerepel Epifána (Epifánia utáni vasárnapokat érti alatta minden bizonnyal), „Passzió”, Húsvét és pünkösöd között, illetve az „ünnepek” közül egyedülként Szentháromság vasárnapjához javasol lekcio teljesen érthetetlen és következtelen módon. Karácsony utáni vasárnapra nem közöl sem textust, sem lekcio.

A lekcio hossza legfeljebb 10-15 vers, a textusok hossza 1-5 vers.

⁴²² Makkai (szerk.): *A mi istentiszteletünk*, 36-38.

⁴²³ Makkai (szerk.): *A mi istentiszteletünk*, 36.

Lekciókat és textusokat kínál az ún. „ünneptelen félévre”⁴²⁴, tehát az egyházi év teljes idejére ad vagy lekiót vagy textus, esetleg mind a kettőt.

Az 1930-as Istentiszteleti Rendtartás szerkesztői a lektionárium és textuárium⁴²⁵ előtti bevezető gondolatokban be akarták biztosítani magukat, hogy semmiféle gyanúba ne keveredhessenek: „A homíliás istentiszteletre szánt bibliai részek viszont az egyházi év menetének megfelelően és annak szem előtt tartásával vannak rendbeszedve; ez azonban távolról sem jelenti azt, mintha itt valami református perikópa-rendszert akarnánk megalkotni, mert a Biblia örök igazságainak szüntelen tudakozására kötelezett református igehirdető lectio- és textus-választása szabad.”⁴²⁶ Jelzik: itt bizony nem perikóparend készült. A bevezetőben később kifejtik, hogy a lekiók és a textusok teljesen szabadon és függetlenül értelmezhetők, egyik sem illeszkedik kifejezetten csak az egyikhez, úgy válogatják össze őket az igehirdetők, ahogyan szeretnék.⁴²⁷

Az ünnepek, ünnepkörök felsorolása Adventtel kezdődik, majd Karácsony, Karácsonyt követő vasárnap, Esztendő utolsó napja, Esztendő első napja, Esztendő első napját követő kb. 16 vasárnap (ebbe beletartozik, beletartozhat minden január 1. és Virágvasárnap között). Folytatódik a lista: Virágvasárnap, Nagypéntek, Húsvét, Húsvét után következő vasárnapok, Áldozó csütörtök, Áldozó csütörtök utáni vasárnap, Pünkösöd.

Az ünneptelen félévet pünkösöd és advent első vasárnapja között számolja, Szentháromság vasárnapja kimarad a felsorolásból. Érdeemes megjegyezni, hogy reformációra felkínál 15 lekiót és 22 textust. Az olvasmányok hosszában nem következetes, a lekiójavaslat egy fejezet hosszúságtól (pl. január 1-re Jel 3) a néhány versig terjedhet (pl. Újév utánra Ef 1,3-6).

A következő népszerű és elterjedt kiadvány az 1980-as Igihirdetők kézikönyve. Itt már a műfaji megnevezés is rövidült, nem lektionárium és textuárium, csupán textuárium található.⁴²⁸ Az egyházi év rendjét valamennyire követő, tehát a vasár-és ünnepnapnak délelőtti homíliás istentiszteletére javasolt olvasmányok, textusok az „II. Üdvtörténeti

⁴²⁴ Az ünneptelen félév elnevezése több szempontból problémás. Részletesen foglalkozik a kérdéssel Pap: *Az egyházi év*, 68-86.

⁴²⁵ Ravasz (szerk.): *Istentiszteleti rendtartás*, 293-300.

⁴²⁶ Ravasz (szerk.): *Istentiszteleti rendtartás*, 293.

⁴²⁷ Ravasz (szerk.): *Istentiszteleti rendtartás*, 293.

⁴²⁸ Adorjáni József (szerk.): *Hirdesd az Igét – Igihirdetők kézikönyve*, Budapest, MRE Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1980, 383-385.

alkalmak” pontban találhatóak. Hozzá kell mindezekhez tenni, hogy az „I. Liturgia” pont alatt köszöntések, előfohászra igék, egyéb verba solemniák és áldások vannak.

Az üdvtörténeti alkalmak alatt az alábbi beosztást, felsorolást találhatjuk: Advent, Karácsony, „Virágvasárnapi bevonulás”, Nagyhét, Nagypéntek, Húsvét, Mennybemenetel ünnepe, Pünkösöd.

A textuárium egyáltalán nem említi Szentháromság ünnepét, sem a Szentháromság utáni időszakot, de az előzőekhez képest reformáció ünnepének kimaradása is újdonságnak számít. Érdekesség, hogy az ünnepkörök rendszere az eddigi olvasmánygyűjteményeknél is rendszertelenebbül jelenik meg. Advent mellett egyáltalán nincsen javaslat karácsony utáni, epifánia utáni, nagyböjti olvasmányokra – semmilyen címszó vagy elnevezés alatt. A nagyböjti időszakból maradt „virágvasárnapi bevonulás”, külön említve nagyhét és nagypéntek, mintha virágvasárnap, nagyhét és nagypéntek elválasztható és külön is értelmezhető lenne.

Önmagában sokat elárulhat ennek a textuáriumnak az elméleti és gyakorlati háttéréről, hogy a „virágvasárnapi bevonulás”, a nagyhét és húsvét összesen 59 textussal rendelkezik, míg a nagypéntek önmagában 92 textust kapott.

A textuárium logikája, valamennyire megfigyelhető rendszere (előszót, indoklást nem kapott ez a rész) szerint minden ünnephez, ünnepkörhöz igyekeztek az újszövetségi textushoz ószövetségi párhuzamot, előképet választani. Sajnos ezeket a párokat nem lehet lekió-textus párként értelmezni, mivel mind a kettő általában csupán 1-2 verset jelöl meg és ki. A textuárium következetlenségét erősíti és támasztja alá, hogy „Lekciók” csak az adventnél vannak külön feltüntetve, sehol máshol.

Az 1985-ös Istentiszteleti Rendtartás, melyben „Lekcionárium és a Textuárium” fejezetben⁴²⁹ találhatóak az olvasmány-javaslatok, logikájában és elrendezésében sok szempontból az 1930-as Rendtartás örökösének tekinthető, már amennyiben 1-1 oszlopban

⁴²⁹ *Istentiszteleti Rendtartás* (1985): 330-358. A lektionárium és textuárium előszavában ez áll: „A teljes Írás gazdag anyagából kíván meríteni a lektionárium és textuárium oly módon, hogy az üdvtörténeti ünnepek mellett tekintettel van azokra az alkalmakra is, amelyek egyházunk rendje szerint évről évre ismétlődő ünnepekké lettek az utóbbi időben. Ezekre az alkalmakra a Bibliaolvasó Kalauz emlékezteti az ige szolgáit, és a gyülekezet tagjait. A Bibliaolvasó Kalauz útmutatását feltételezi, és egészíti ki ez a lektionárium és textuárium. Az üdvtörténeti, és egyéb ünnepi alkalmakon kívül tekintettel van az egyház, illetve a gyülekezeti tagok egyéni életének jelentős eseményeire. Bár a Bibliaolvasó Kalauz évről-évre nyújtja az egyház számára az igével való élés jó rendjét, és ez a rend általános gyakorlattá lett az utóbbi évtizedekben, azonban teljességre való törekvés nélkül ez a textuárium nem mellőzte az évnak azokra a vasárnapjaira sem a perikópa ajánlást, amelyek nincsenek sem üdvtörténeti, sem más ünnepi alkalomhoz kötve. Uo. 331.

lekciók illetve textusok szerepelnek egymás mellett, de itt sem olvasmánypárokban, hanem szabad válogatásra készen, mintegy ötletként, javaslatként.

Az ünnepek, ünnepkörök elnevezései, egyáltalán a Rendtartás által felvázolt nem hivatalos „ünnepkánon” azonban sok változást hozott az előzőekhez képest. A lektionárium és textuárium adventtel kezdődik, azonban az adventi időt két részre bontja: 1.) Ökumenikus és békeszolgálati vasárnap, 2.) További adventi alkalmak.

Ezután következik „Karácsony alkalmai”, Karácsony utáni vasárnap, Év utolsó napja, Év első napja, Egyetemes imahét, Szeretetszolgálati vasárnap, Bibliavasárnap.

Újdonság, hogy jelzi viszont külön Böjt I. vasárnapját, majd Virágvasárnap, Nagypéntek, Húsvét, Konfirmáció vasárnapja.

Nyugdíjas lelkészek, lelkészözvegyek és árvák vasárnapja, Anyák napja – lelkésztoábbképzés vasárnapja, Egyházi ének és zene vasárnapja, Afrika-vasárnap, Áldozócsütörtök, Áldozócsütörtök utáni vasárnap, Gyermeknap – szeretetotthonaink gyermeknapja, Pünkösöd „alkalmi”, Szentháromság vasárnapja, Pedagógusnap, Bethesda testvérközösség vasárnapjára nyugdíjas diakóniai munkások köszöntése alkalmára, Hiroshima vasárnap, Újkenyérért való hálaadás vasárnapja, Segélyezések vasárnapja, Közalapi vasárnap, Reformáció ünnepe.

Mindezek után „Az év első vasárnapjától pünkösdig azokra a vasárnapokra, amelyek nincsenek alkalomhoz kötve a Bibliaolvasó Kalauz szerint”, illetve Pünkösöd utáni második vasárnaptól advent első vasárnapjáig azokra a vasárnapokra, amelyek nincsenek alkalomhoz kötve a Bibliaolvasó kalauz szerint.

A lektionárium és textuárium sajátos szóhasználata, szófordulata, hogy az ünnep, istentisztelet, esetleg vasárnap szavak helyett időnként az „alkalom” szót használja.

Végezetül a 2021-ben megjelent Igehirdetők kézikönyvében lévő „Textusok az egyházi év szerint”⁴³⁰ textuáriumára kell kitérni. Fontos megállapítani, hogy az előzőekhez képest ez már csak textusokat tartalmaz, tehát olvasmányok, lekciónak nincsenek benne.

Maga a gyűjtemény négy évre kínál textusokat, mint a négy évben ugyanazok az ünnepek, ünnepi időszakok szerepelnek. Jellemző rá, hogy elsősorban a nagyobb egységet, ünnepi időszakot próbálja megnevezni, és azon belül helyezi el a kiemelt ünnepnapokat.

Ezek az időszakok: Újévtől; Böjtfőtől; Húsvétől; Ünneptelen félév; Reformációtól; Advent első vasárnapjától.

⁴³⁰ *Igehirdetők kézikönyve*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2021, 587-588.

Rögtön szembetűnő, hogy az „egyházi év” itt újévvel kezdődik, és újévtől tart az adventi időig, karácsonyig. A megjelölt időszakokban valami kevert lectio continua gyakorlatot követ, kivéve az ünneptelen félévben, ott nincsen rendszer. Érdemes megjegyezni, hogy a reformáció ünnepe egy olyan szakaszhatár is, amitől kezdve egészen advent első vasárnapjáig lectio semi-continua sorozatot javasol (1. évben: Róm, 2. évben: Jak, 3. évben: Jer, 4. évben: Zsolt).

Az ünneptelen félévre összesen 16 vasárnapi textust ír elő, ami a „reformáció utáni időszak” 4 textusával együtt is csak 20 textus, 20 vasárnap, ami kevesebb, mint ahány vasárnapot ebben az időszakban minimálisan számolhatunk.

Az időszakok megjelölésén belül az alábbi ünnepnepokat nevezi meg. Virágvasárnap, Nagypéntek, Húsvét, Pünkösd, Szentháromság vasárnapja, Újkenyér, Reformáció, Diakónia vasárnapja, Karácsony.

Karácsony, Húsvét és Pünkösd 1-1 textust kap, tehát ünnep második napjával már nem számol. Mennybemenetel ünnepét nem jelöli.

A dolgozat korábbi fejezeteiben láthattuk, hogy az egyházi év és az olvasmányrendek, prédikációs rendek és módszerek szervesen összetartoznak. Természetesen nem lehet elképzelni egy kötelező, kötött olvasmányrendet és rendszert a Magyarországi Református Egyházban, viszont a szabad textusválasztás elve és módszere mellé egy meglévő rendszernek, az egyházi év rendjének református értelmezését és gyakorlatát sürgősen rehabilitálni kell.⁴³¹

Ma is aktuális Csiky Lajos megállapítása az egyházi évről való felfogásunk és a prédikációs gyakorlatunk összefüggéseiről.

Mi reformátusok egyáltalán nem törődünk az egyházi évvel s az annak lényegében elébünk adott evangéliumi események egymásután következő rendjével. Mi prédikálunk összevissza, egymásra egyáltalán nem tartozó tárgyokról, úgy amint jókedvünk és szeszélyünk hozza magával. Engem pl. senkisé akadályozhat meg abban, hogyha az év első határnapján, amely épen újév első napjára esett, valami alkalmitárgyról prédikálván, mondom semmi sem akadályoz abban, hogy az év második vasárnapján pl. a mértéktelenségről, a harmadikon pl. az igazságszeretetről, a negyediken pl. lelkibátorságról, az ötödiken pl. a keresztyén bátorságról, s a hatodikon, mit tudom én – miről ne prédikáljak, mind olyan tárgyokról, amelyek keresztyéni és teljesen templomi katedrába illő tárgyak lehetnek ugyan, de amelyeket ezen összevisszaságukban semmi magasabb egység össze nem fűz s amelyeknek ezt a sorrendjét

⁴³¹ Vö. Pap: *Az egyházi év*, 36-43.

semmi eszmei összefüggés nem igazolja. Sok református lelkészünk prédikációi a maguk összefüggéstelen voltában a kaleidoskophoz hasonlítanak, de nincsen bennük semmi a teleskopnak amaz erejéből, amely odaviszi a mi szemünket az égnek nagyságos dolgaihoz, hogy igaz lelki gyönyörűséggel s szívbeli áhitattal teljünk el azok csodálatában.⁴³²

Az eredőit tekintve ma is elgondolkodtató aktualitással bír Csiky Lajos egy másik helyen megfogalmazott lesújtó véleménye arról, hogyan értelmezte korának magyar reformátussága az egyházi évet:

A magyar református egyház az abszolút szövegválasztás elve és gyakorlata alapján áll, a bibliaolvasást – igen nagyon helytelenül – mint kultuszformát nem ismeri, a Megváltó életének legfőbb, hitéletünkre első sorban tartozó eseményeinek emlékezetére néhány ünnepet megtart, de különben az egyházi évet csak nagyon külsőlegesen, abban a formában ismeri, hogy annak kezdetét április 24-től, Szentgyörgynapjától [sic!] számítja, mint amelytől adta, - a legújabb időkig, - legtöbb gyülekezetünk az egyházi fizetést a maga lelkészének.⁴³³

Hogy mennyire nem évült el Csiky Lajos megállapítása, jól példázza az 1980-as Igehirdetők kézikönyve, amiben olyan tematikus sorozatot gyűjtöttek össze, ahol az Egyházi év 52 Úrnapjából 47-re javasoltak egy-egy népszerű és gyakori bibliai fogalmat, ami köré lehet fűzni a prédikációt. „Az esztendő fennmaradó öt alkalma szintén az üdvtörténeti ünnepek, illetve szeretetvendégség részére marad szabad.”⁴³⁴

Pap Ferenc megfogalmazása szerint „az egyházi év, az egyházi évhez kapcsolódó hatalmas, kifogyhatatlan és mindig megújuló liturgikus örökség gazdagsága hihetetlen összefüggésekre, üzenetekre vezet el a nyitott szívvel közeledő lelkipásztort és gyülekezetét.”⁴³⁵

⁴³² Csiky Lajos: Az egységes liturgia kérdéséhez, *Theológiai Szaklap*, III. évf., 1905/4., 253.

⁴³³ Csiky Lajos: *Egyházsónoklattan*, 127.

⁴³⁴ Közös munkával összeválogattuk azt a 47 legfontosabb fogalmat, ami gyakran előfordul a Szentírásban és a köznyelvben is, s aminek a Biblia helyes értelmezése szempontjából kulcsfontossága van. [...] A fogalmak betűrendben a következők (s bárki szabadon variálhatja vagy pótolhatja még újabbakkal): alázat, barátság, bátorság, békesség, bizalom, boldogság, család, csoda, csüggedés, erő, élet (halál, örökélet), félelem, gazdagság, hit, hűség, imádság, igazság, irgalom, ítélet, jövő, keresztség, kételkedés, kijelentés, kiválasztás, kísértés, közösség, lélek, megváltás, menny (pokol), munka, növekedés (gyümölcs), öröm, örökökévaló, prédikálás, reménység, Sátán, szabadság, szelídség, szenvedés, szeretet, szent(ség), szolgálat, test, törvény, vigasztalás, világosság (sötétség), világ. Az esztendő fennmaradó öt alkalma szintén az üdvtörténeti ünnepek, illetve szeretetvendégség részére marad szabad. Adorjáni (szerk.): *Igehirdetők kézikönyve*, 382.

⁴³⁵ Pap Ferenc: Textusválasztás és/vagy egyházi év, *Zsoltár* XII, 2005, 35.

VIII. Lekcióválasztás elméletben és gyakorlatban

VIII.1. Az Igazság és Élet lelkipásztori folyóirat lekcíójavaslatai

Amint azt a dolgozat korábbi fejezeteiben láthattuk, a lekcíóval kapcsolatban nem csupán a történeti és elvi kérdések maradtak tisztázatlanok a bevezetése óta, hanem – nem meglepő módon – a gyakorlatban is sokféleképpen jelenik meg a lekcíó az istentiszteleten, viszont mindezt felmérni nagyon nehéz, legtöbbször csak személyes tapasztalataink, esetleg személyes gyakorlatunk alapján foglalunk állást a kérdésben. Bár rengeteg prédikációs kötetünk van, de sajnos a nyomtatásban megjelent prédikációs kötetek közül alig akad néhány, amely tekintettel lenne az istentisztelet teljes kontextusára, ezáltal leginkább csak az alapigét tüntetik fel bennük a szerkesztők.

Az Igazság és Élet lelkipásztori folyóirat 2007 óta jelenik meg (ismét) folyamatosan a Tiszántúli Református Lelkésztovábbképző Intézet gondozásában és kiadásában.⁴³⁶ A folyóirat szerzői a Bibliaolvasó Kalauz vasár- és ünnepnap textusai alapján dolgoznak ki exegetikailag megalapozott, részletes prédikációvázlatokat.⁴³⁷ Ezeket a prédikációvázlatokat a terjedelmük és a kidolgozottságuk szempontjából nyugodtan lehet teljes értékű prédikációnak tekinteni, természetesen attól nem lehet egészében elvonatkoztatni, hogy valamennyi rugalmasságot, szabadságot hagynak többnyire a szerzők a tanulmányokat felhasználó lelkipásztoroknak. A prédikációk mellé a már említett exegetikai, bibliai teológiai megalapozáson túl lekcíó- és énekjavaslatok, kidolgozott vagy vázlatos imádságok, illetve egyéb, az istentisztelethez kapcsolódó információk és segédanyagok kerülnek.

Nem állítom természetesen, hogy az Igazság és Élet lekcíójavaslatai⁴³⁸ és a mai

⁴³⁶ Fazakas Sándor beköszöntő előszavában indokolja a folyóirat ismételt elindítását és főbb célkitűzését: „A lelkésztoábbképző tanfolyamok során fogalmazódott meg a résztvevők részéről az igény olyan kiadvány szerkesztése és megjelentetése iránt, amely a vasárnapi igehirdetésekre való felkészüléshez, továbbá kazuális szolgálatok végzéséhez, gyermek-istentiszteletek vagy ifjúsági bibliaórák megtartásához nyújt elméleti és gyakorlati segítséget. E jogos igény mellett viszont megkerülhetetlen a régi kérdés: milyen rend szerint történjen a textusválasztás? Hogyan és miről prédikáljunk? Mi módon kapcsolódjon a textusválasztás az egyházi év egyes vasárnapjaihoz, ünnepköreihez és azok liturgikus adottságaihoz? Szabad textusválasztás, lectio continua vagy ógyházi perikóparend felel meg leginkább református istentiszteleti gyakorlatunknak, illetve annak a követelménynek, hogy az igehirdetés valóban az Evangélium igazságát tolmácsolja a mai kor embere számára? Fazakas Sándor: Beköszöntő, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, I. évf., 2007/1., 3.

⁴³⁷ A folyóirat ezen felül kazuális igehirdetéseket, ifjúsági- és hittanóra-vázlatokat is tartalmaz. Ezek nem képezik a kutatásom tárgyát.

⁴³⁸ A folyóirat tanulmányait, prédikációit (prédikáció-vázlatait) és lekcíó-javaslatainak statisztikai adatait a 2007-es első évfolyamtól kezdve a 2012-es hatodik évfolyamig bezárólag kutattam és értékeltem. A konkrét lekcíóválasztási példák viszont a 2007-es első évfolyamtól a 2018-as tizenkettedik évfolyamig kerültek bele a dolgozatba.

lelkipásztori gyakorlat közé határozott és egyértelmű egyenlőségjelet lehetne tenni. Viszont igaz lehet, hogy amennyire változatos megoldásokkal találkozhatunk az istentiszteleteken, legalább annyira változatos képet mutatnak a folyóirat javaslatai, valamint a folyóirat tanulmányainak és prédikációinak szerzői teológiai oktatók és/vagy lelkipásztorok.

Továbbá hivatkozom és támaszkodom Kelemen Attila tanulmányára, aki a gyakorlati teológia normatív funkciója kapcsán így fogalmazott: „A gyakorlati teológia az egyház cselekvésére reflektáló tudomány. Annak érdekében, hogy a gyakorlatot valóban értékelni tudja, szükséges az, hogy ez a reflexió egy igazi kritikai funkciót töltsön be. A kritikai reflexió mellett azt a rendeltetést is magában hordozza, hogy egy megújított gyakorlat számára támpontokat és irányító elveket fogalmazzon meg. Az értékelő és irányító funkció betöltése érdekében fontosak azok a normák, elvek, melyek befolyásolják, meghatározzák a működést.”⁴³⁹

A korábban már ismertetett, folytonosan visszatérő és ismételt szakirodalmi megállapítások gyakorlati megvalósulását vizsgáljuk először, majd pedig utána térünk rá az egyedi esetekre, lekciónválasztásokra. Az alábbi kérdések mentén dolgoztam fel az adatokat:

1. Mi a kapcsolat a lekción és a textus között? (Gondolati/tartalmi kapcsolat: a lekción és a textus között tartalmi, teológiai kapcsolat van, viszont nem ugyanaz a bibliai könyv a forrásuk; Kontextuális kapcsolat: a lekción a textus előtt vagy után található közvetlenül a bibliai könyvön belül; Lekción része a textus: habár ez is kontextuális kapcsolatnak minősül, mégis egy nagyon gyakori lekciónválasztási mód, amikor a textust teljesen magába foglalja a lekción. Ilyenkor sok esetben a textus csak egyfajta mottóként szerepel a maga helyén a prédikáción előtt.

2. Mi a kapcsolat a lekción és a prédikáción között? (Utal rá, része valamilyen módon a prédikációnak: a prédikáción utal a lekción egyes gondolatára és/vagy idézi azt; Nem foglalkozik vele: a prédikáción nem foglalkozik a lekciónnal; A lekción a textus: az a sajátos eset, amikor a szerző a kidolgozott exegézis és prédikáción után azt javasolja, hogy ebből egy-két vers legyen a „textus”, így voltaképp az alapige a lekción lesz. Tehát itt nem lehet mondani, hogy a prédikációnban ne jelenne meg a lekción, de mégis más kategória ez, mint amikor egy másik bibliai szakasz a lekción, és úgy van benne szó a prédikációnban.)

3. Mennyire jelenik meg az istentisztelet rendjében, a lekción és textus kiválasztásánál a két Szövetség kapcsolata? (ószövetségi textushoz ószövetségi lekción; ószövetségi textushoz újszövetségi lekción; újszövetségi textushoz ószövetségi lekción; újszövetségi textushoz

⁴³⁹ Kelemen Attila: A gyakorlati teológia leíró és előíró jellege, *Studia Doctorum Theologiae Protestantis* 1, 2010, 131.

újszövetségi lekción)

Lekció és textus kapcsolata

Összes textus (prédikáció)	308
Nincs lekción	64
Gondolati/tartalmi kapcsolat	353
Kontextuális kapcsolat	12
Lekción része a textus	44
Összes lekción	409

A 2007 és 2012 között vizsgált időszakban 308 vizsgált prédikáción közül csak 64 esetben nem volt lekciónjavaslat. Ebből túl sok következtetést nem érdemes levonni. Általában megfigyelhető, hogy ahol nincs lekciónjavaslat, ott a többi liturgiai elem is hiányosabb kidolgozottságú, de van kivétel természetesen. Az így maradt 244 prédikációnhoz viszont 409 lekciónjavaslat érkezett. Ez azt jelenti, hogy több esetben javasoltak a tanulmányok szerzői több lekción is mint csak egyet.

A 409 lekciónból 353 esetben valamilyen teológiai, gondolati, tartalmi kapcsolat van a lekción és a textus között. Be kell ismernem, hogy ennél a pontnál eléggé elnéző voltam, és nem rangsoroltam ezt a kapcsolatot. Voltak olyan helyek, ahol nagyon egyértelmű volt a kapcsolat, mert a prédikációnban utalt rá. Valahol mindez a kapcsolat az exegézisből derült ki, valahol egyértelműen egy perikóparendet használhatott a szerző. A lekción és a textus közti kapcsolatot később a konkrétabb, részletezőbb példákkal kívánom szemléltetni.

Mindösszesen 12 esetben volt kontextuális kapcsolat a lekción és a textus között. Ez alatt azt értem, hogy a lekción közvetlenül a textus előtti vagy utáni szakasz, ami így bővebben megadja a textus kontextusát. Ebben az esetben tehát egy bővebb szakaszt választott a szerző.

Elvben nagyon hasonló ehhez a módszerhez, mégis eltér tőle a végeredmény tekintetében az, amikor a lekción az eredetileg textusként kijelölt szakasz lesz. Ezekben az esetekben a szerző jelzi, hogy mely verset, esetleg néhány verset kell majd újra felolvasni textusként. Itt tehát rövidítés történik, és a lekción válik gyakorlatilag a prédikáción textusává.

Lekción és prédikáción kapcsolata

Nem foglalkozik vele	297
Utal a lekcóra	68
A lekción a textus	44

A legtöbb esetben, szám szerint 297-szer a 409-ből a prédikációban nem jelenik meg a lekciónból markáns üzenet. Itt is fontos hozzátenni, hogy nagyon nehéz volt az egyes esetek mérlegelése, hiszen ahol nem jelezte határozottan a prédikáció szövegében (esetleg a lekciónjavaslat mellett) a szerző, ott mindig valamerre dönteni kellett. A lekción egyébként sok esetben idézet formájában szerepelt a prédikációban, esetleg a lekción egyes részei parafrázálva jelentek meg a prédikációban: hasonlatként, ellentétként, illusztrációként, stb. Fontos megemlítenem, hogy bár a prédikációvázlatok többnyire kidolgozottságukat tekintve teljes értékű prédikációk, de elképzelhető, hogy a szerzőjük nem akart utalni a lekciónra, főleg, hogy sok esetben több lekción is javasoltak, amiből a tanulmányt felhasználó lelkipásztor választ. Itt is a konkrét javaslatok vizsgálata mutat majd teljesebb képet a prédikáció és a lekción kapcsolatáról.

Textus és lekción felvétele

Ószövetségi textus	Ószövetségi lekción	22
	Újszövetségi lekción	39
Újszövetségi textus	Ószövetségi lekción	150
	Újszövetségi lekción	198

A szakirodalmak előszeretettel javasolják, hogy a két Testamentum egyaránt képviseltetve legyen a lekción-textus vonatkozásában és kapcsolatában. Úgy tűnik, hogy ez a javasolt lekciónok függvényében nem mutatkozik meg, hiszen inkább túlsúlyban vannak az újszövetségi lekciónok mindkét esetben.

A következőkben az folyóirat tanulmányaiban közölt részletesebb lekciónjavaslatok közül ismertetünk néhányat rendszerezett formában. Egyrészt a lekciónválasztás különböző módjait

kívánjuk ezzel egyrészt meghatározni, másrészt konkrét, gyakorlati példák által bemutatni. Természetesen, amint látni fogjuk, a lekcíójavaslatok időnként akár több kategóriába is beletartozhatnak, hiszen gyakran a tanulmány szerzője több lekciót is javasol többféle szempont alapján, illetve arra is találni fogunk példát, hogy egy lekcíójavaslat akár több kategóriát is lefed (tehát például egyszerre van tekintettel az egyházi év adott szakaszára és a textus üzenetére is). A kategorizálásnál azonban egy lekcíójavaslat csak egy kategóriába került bele, így minden esetben egyéni mérlegelés kérdése volt, hogy hova kerüljön.

A meghatározott, leggyakrabban használt kategóriák a következők voltak:

1.) *Az egyházi évhez kapcsolódó javaslatok*: Itt olyan lekcíóválasztásokat láthatunk, amelyek figyelemmel vannak az egyházi év adott szakaszára, ünnepkörére, ünnepére. Ezek néhány esetben valamelyik perikóparend által kijelölt olvasmányok, esetleg az adott ünnepnap introitus zsolttára, vagy egyszerűen csak az ünnep homiletikumához, üzenetéhez szorosan kapcsolódó olvasmány. Fontos hozzátenni, hogy ezen lekcíóválasztási módok az Advent első vasárnapjától Szentháromság vasárnapjáig tartó időszakban gyakoribbak, mint a Szentháromság utáni időben. Ennek a kategóriának egy érdekes alpontja az a néhány példa, amikor az egyházi év ünnepkánonjának változása, új „ünnepek”, „ünnepi időszakok” megjelenése hatással van az igehirdetésünkre, istentiszteletünkre. Ez a kategória az *Ünneptorlódás és lekcíóválasztás* elnevezést kapta.

2.) *A lekcio és a textus gondolati, teológiai kapcsolatából fakadó javaslatok*:⁴⁴⁰ Itt olyan lekcíójavaslatok találhatóak elsősorban, amelynek alapja a textus üzenetével való teológiai

⁴⁴⁰ A később felsorolásra és ismertetésre kerülő szemelvényeken túl további példákkal szolgál: Dávid Adél: Isten irritáló emberének imája, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, VII. évf., 2013/1., 74.; Visky S. Béla: Isten szíve-vágya a megtérés és az élet, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, II. évf., 2008/2., 66-69.; Balogh Csaba: Mennyit érek?, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, VII. évf., 2013/3., 368.; Hodossy-Takács Előd: A bizalom keretei, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, VII. évf., 2013/3., 405.; Németh Dávid: Mindkettőnek elengedte, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, VII. évf., 2013/3., 413.; Kádár Ferenc: Jákób útja, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, VIII. évf., 2013/3., 437.; Fazakas Sándor: A szombat, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, VII. évf., 2013/4., 516.; Sipos Brigitta: Krisztus változhatatlansága, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, VII. évf., 2013/4., 639.; Pecsuk Ottó: Az emlékezés csodája, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, VIII. évf., 2014/1., 58.; Lengyelne Püsök Sarolta: Pásztornak lenni és pásztorrá válni, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, VIII. évf., 2014/1., 67.; Hodossy-Takács Előd: Egy elkeseredett próféta a bukásra ítélt városban, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, VIII. évf., 2014/3., 556-557.; Ferencz Árpád: A színtiszta örület!, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, VIII. évf., 2014/4., 608.; Czagány Gábor: A „másik” evangélium csánítása, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, IX. évf., 2015/2., 212.; Czeglédi Péter Pál: Lokális probléma, lokális megoldás, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, IX. évf., 2015/2., 306-307.; Czagány Gábor: A messzelátó imádság, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, XI. évf., 2017/1., 32.; Fodor Ferenc: Jézus megkeresztelése, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, XI. évf., 2017/1., 62.; Hodossy-Takács Előd: Megváltozott élet, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, XI. évf., 2017/1., 91.; Németh Áron: A Szent közelében és küldetésében, *Igazság és Élet. Folyóirat a*

kapcsolat. Ennek a kategóriának van két rövidebb alkategóriája. Az egyik az, amikor a *textus* és a *lekció között kifejezett kontraszt* található, a másik pedig, amikor a lekcioválasztás nagyon erősen és tudatosan épít az *exegetikai, kortörténeti* elemzésre és ismeretekre. Természetesen ezt nem azt jelenti, hogy a többi lekcioválasztás nélkülözi az alapos exegetikai, kortörténeti, teológiai elemzést, csupán ezeknél a javaslatoknál az adott szerző világosabban kifejtette, követhetőbbé tette az exegézis útját a lekcio megtalálásáig.

3.) *Kontextuális választás*: Ide azok a választások tartoznak, ahol a lekcio és a *textus* kontextuális kapcsolatban áll egymással.

4.) *Lekcio és textus felcserélése, rövidítések*: Olyan lekciojavaslatok ezek, melyek (általában a *textus* és/vagy lekcio hosszára való tekintettel a lekcio és a *textus* felcserélését, esetleg lecserélését adja elénk, vagy a *textus/lekció* rövidítését. Fontos megjegyezni, hogy nagyon sokszor a kontextuális választás hasonló elven működik ehhez, „nincs idő sok bibliai szöveg felolvasására”, ezért lekcioként olvassa fel a lelkész a *textus* egy részét.

5.) *Egyebek*: Az előző kategóriákból valamennyire kilógó, azonban mindenképpen megjegyzésre és/vagy a gyakorlat sokféleségének bemutatására érdemes példák ezek.

VIII.1.1. Az egyházi évhez kapcsolódó lekcioválasztások

Steinbach József *Misericordia Domini* vasárnapra a Jn 10,11-16 *textus* mellé három lekcio is javasol, illetve e hátrómból egy felvételét. Az ünnep zsolttár introitusa (Zsolt 33,5b) okán ajánlja a Zsolt 33 felolvasását, akár teljes egészében, akár csak az 1-9. verseket. Továbbá ajánlja a Zsid 13,20kk szakaszt, mivel ez teológiai kapcsolatban áll a *textussal*, hiszen itt arról olvasunk, hogy Krisztus váltságműve részévé akarja tenni a nyáját. Az 1Pt 2,21-25 ennek a *textusnak* egy epistola párja lehet, hiszen olyanok voltunk, mint a tévelygő juhok.⁴⁴¹

Hodossy-Takács Előd *Judica* vasárnapra a Zsid 5,7-9 *textus* mellé a Zsolt 43 lekcio is javasolja. Az ünnep introitus zsolttára a prédikációban is megjelenik, a szerző az egyházi évhez, az adott ünnepnaphoz kapcsolja ezáltal a prédikációt, hiszen rögtön az első mondatot így kezdi: „Szolgáltass nekem igazságot!” sóhajt fel a zsolttáros (43,1), és sóhajt fel

lelkipásztori és nevelői munka számára, XI. évf., 2017/1., 109-110.; Kocsev Miklós: Ellenségből egy gyanús munkatárs?, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, XI. évf., 2017/2., 257.; Barnócki Anita: Egy gyülekezet vál(t)sága, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, XII. évf., 2018/1., 23.; Rácsok Gabriella: A „mintha nem” szabadsága, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, 2018/4., 587.

⁴⁴¹ Steinbach József: Jézus Krisztus, a jó pásztor, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, III. évf., 2009/2., 191.

napjainkban is számtalan ember. Hol van az igazság? [...] A mai vasárnapon Istenünk Igéje arra tanít bennünket, hogy nem vagyunk egyedül gyötrelmeinkkel.”⁴⁴²

Németh Áron Cantate vasárnapra a Kol 3,12-17 textus mellé javasolja a 89. vagy a 107. zsoltár lekciónak. „A 89. zsoltár, mint a Cantate vasárnap névadó zsoltára, jól kiegészíti az újszövetségi textust. Az igehirdetésben érdemes rámutatni a zsoltár ekkleziológiai vonatkozásaira. A 107. zsoltár központi gondolata az Isten népének hálája, amely erősíti a textus refrénszerű visszatérő felhívását a háládatosságra.”⁴⁴³ Jó példa ez a javaslat arra, hogy bár a prédikációban nem idézi a lekción, nem is utal rá (bár megjegyzi, hogy erre van lehetőség és bátorít rá), viszont a textussal és a prédikációval összefüggő, azokkal kapcsolatban álló lekción javasol.

Pap Ferenc Szentháromság ünnepe utáni kilencedik vasárnapra a Jer 1,4-10 textushoz az egyházi év figyelembevételével javasol többféle lekción is. „Lekciónként vehetjük az adott vasárnaphoz kapcsolódó evangéliumi szakaszt: Mt 25,14-30, amely a megbízásban, elhívásban és a sáfárságban való hűségre, a végső elszámoltatásra figyelmeztet, és abban erősít. Szintén e vasárnapokhoz kapcsolódik evangéliumi szakaszként a Lk 16,1-12(13). Lekciónként választhatók még az ó- és újszövetségi elhívás-történetek is. Epistolaként vehető a Fil 3 (esetleg rövidítve vagy válogatott versekkel).” További javaslatokat is tesz: Zsolt 40; 50; 55. Verba solemniaként ajánlja: Lk 12,48; 1Kor 1,9.⁴⁴⁴

Zsengellér József újévi prédikációja alapigéjéhez, a Péld 16,1-9-hez javasolja az ünnepnap két ógyházi perikópáját, a Lk 2,21-et és a Gal 3,23-29-et. Érdekes választás, hiszen mind a kettő szakasz kapcsolódik az egyházi évhez, azonban a prédikáció üzenete nehezen kapcsolódik mindezekhez. Jó példa ez arra, hogy az eredetileg Circumcisio Domini, Jézus körülmetélkedésének ünnepe, Karácsony nyolcada az egyházi év református értelmezésében milyen új tartalmakat kapott (jövőbe tekintés, programadás, hálaadás, gondviselésbe vetett hit, stb.), amelyek a prédikációban is hangsúlyosan megjelennek.⁴⁴⁵

Fodor Ferenc Húsvét első napjára javasolja a Jn 20,11-18 textus mellé a 2Sám 2,1-6 lekción, ami egyébként a perikópa rend ajánlása is. Hozzáteszi, hogy bár nem kötelező, de törekedhetünk, törekedjünk arra, hogy az Újszövetség és az Ószövetség is megjelenjen az

⁴⁴² Hodossy-Takács Előd: Az üdvösségszerző, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, IV. évf., 2010/1., 90.

⁴⁴³ Németh Áron: Hálaadással éneklő gyülekezet, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, IV. évf., 2010/2., 228.

⁴⁴⁴ Pap Ferenc: Az elhívás titka, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, VI. évf., 2012/3., 421.

⁴⁴⁵ Zsengellér József: A jövő Isten kezében, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, VII. évf., 2013/1., 13.

istentiszteleten az olvasmányokban, így a gyülekezetben is tudatosítjuk e kettő egységét. A választása azonban nem automatikus, hiszen a textus és a lekción közöti mély kapcsolatot is kifejti, ezáltal indokolja a választást: „Kifejeződik benne az öröm, ami a húsvétot meghatározza, de megszólal benne az a szép bizonyágtétel is, ami a húsvét lényegét adja, hogy Izráel Istenének a hatalma nagyobb, mint a síre.”⁴⁴⁶

Kocsisné Asztalos Anikó Exaudi vasárnapra a Jn 14,15-19 textushoz az ünnepnap zsolttár introitusát javasolja lekciónként (Zsolt 27). Röviden kitér az ünnepnap helyére az ünnepi időben, és kifejti, hogy az ógyházi perikóparend tematikája harmonizál egymással.⁴⁴⁷

Ferencz Árpád Húsvét utáni második vasárnapra a Zsid 13,20-21 textushoz javasolja az Ez 34,11-16 lekción, mivel az a rólunk gondoskodó Isten teológiai gondolkörét, a vasárnap egyik fontos témáját hangsúlyozza: Isten a jó Pásztor.⁴⁴⁸

Zsengellér József Karácsony első napjára a Titusz 3,3-7 textushoz javasolja a Lk 2,1-14 lekción. Indoklása szerint „A textushoz azért célszerű a „szokásos” karácsonyi történetek közöl a lukácsit választani, mert az angyal evangéliumhirdetésében a lényegi mondat: „Üdvözítő született ma nektek”, összhangban van a textus központi szavával.”⁴⁴⁹

Németh Dávid Virágvasárnapra a Mk 14,3-9 textushoz a Mk 11,1-11 lekción javasolja. Indoklása szerint mivel az aznapra rendelt szakasz nem feltétlenül virágvasárnapi igerész, mégis fontos, hogy a jeruzsálemi bevonulás története elhangozzék. Hozzáteszi, hogy a hozsannázás ellenére ez a nap Jézus szenvedéstörténetének nyitánya.⁴⁵⁰

Balla Péter Advent negyedik vasárnapjára a 2Kor 1,18-22 textushoz a Mt 1,18-25 lekción javasolja, annak tartalmát az egyházi év aktuális vasárnapjával összekapcsolja: „A lekción az igerhirdetésben a karácsonyt megelőző, „adventi” tartalma miatt is utalhatunk: József és Mária jegyessége (1,18), Mária tisztasága (1,19–20), József engedelmissége (1,24–25); és külön kiemelhetjük a lekción „ígéret-beteljesedés” tartalmat hordozó részletét is (1,21–23).⁴⁵¹ A kidolgozott prédikációvázlatban példát is mutat erre az utalásra: „Mindenki, aki hallja és hittel megragadja ezt az evangéliumot, Istentől bűnbocsánatot, kegyelmet, örök életet kap.

⁴⁴⁶ Fodor Ferenc: Mária Magdaléna – a Jézust kereső ember, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, VII. évf., 2013/1., 139.

⁴⁴⁷ Kocsisné Asztalos Anikó: Isten meghallgatja népe kiáltását, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, VII. évf., 2013/2., 244.

⁴⁴⁸ Ferencz Árpád: A békeséget hozó Jó Pásztor, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, VIII. évf., 2014/2., 241.

⁴⁴⁹ Zsengellér József: Karácsonyi krétakör, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, IX. évf., 2015/4., 632.

⁴⁵⁰ Németh Dávid: Leitura és diakonia, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, XI. évf., 2017/2., 182.

⁴⁵¹ Balla Péter: Isten ígéreteinek beteljesedése Krisztusban, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, XI. évf., 2017/4., 703-704.

Jézus neve is erre a bűnbocsánatra, szabadításra utal lekciónk szerint (Mt 1,21). [...] Már az ősatyáknak is adott ígéreteket, sok ószövetségi próféta által is – lekciónk is megemlíti egyet: Ézs 7,14, „Immánuel”; „Velünk az Isten” – ez is Jézusban teljesebben (Mt 1,23; Jézus azt ígérte az evangélium végén is, hogy minden napon velünk marad: Mt 28,20 – Jézusban Isten mindenkor velünk van).”⁴⁵²

Pap Ferenc Virágvasárnap ünnepére az Ézs 50,4-9 textushoz javasolja a Mt 21,1-11 vagy Jn 12,12-33 lekciónkat. Mind a két szakasz megjelenik a prédikációban, a Mt 21,1-11 az ézsaiási prófécia a Jeruzsálembé bevonuló Jézusra vonatkoztatja (ez többször visszatérő gondolat, párhuzam a prédikációban), míg a Jn 12,12-33 szó szerinti idézetben is megjelenik: „A Virágvasárnap csak akkor a teljes félreértések és a félresikerült dolgok, valamint a véletlenek összjátékának ünnepe, ha nem az evangélium szerint és nem tanítványként olvassuk és hallgatjuk az elbeszélést: „Tanítványai először nem értették mindezt, de miután Jézus megdicsőült, visszaemlékeztek arra, hogy az történt vele, ami meg volt írva róla.” (Jn 12,16).”⁴⁵³

VIII.1.1.a. Ünneptorlódás és lekciónválasztás

Egy nagyon érdekes és tanulságos eset Kodácsy Tamás ajánlása, aki az egyházi év utolsó vasárnapjára, Örökkévalóság vasárnapjára a 2Pt 3,3-7 textushoz egy olyan lekciónkat javasol, ami az újabb keletű „Teremtés hete” teremtésvédelmi alkalomsorozathoz (is) kapcsolódik, ez a Zsolt 90. Maga a tanulmány szerzője is kifejti, hogy az alapvetően eszkatologikus textus nem feltétlenül kapcsolódik a Teremtés hetéhez, viszont nem is áll távol tőle az ökológiai krízis témája miatt. Tehát a szerző az Örökkévalóság vasárnapját és a Teremtés hetét, a teremtésvédelmet összekapcsolja.⁴⁵⁴

⁴⁵² Balla Péter: Isten ígéreteinek beteljesedése Krisztusban, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, XI. évf., 2017/4., 702.

⁴⁵³ Pap Ferenc: Az Úr Szolgája jött, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, XII. évf., 2018/1., 130-134.

⁴⁵⁴ Kodácsy Tamás: Krisztus a Mindenség Ura, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, VIII. évf., 2014/4., 625-627. Saját maga így foglalja össze a két téma kapcsolódását: „Az egyházi év végén, az Örökkévalóság vasárnapján Krisztust ünnepeljük, aki a mindenség Ura. A mindenségen értve mindent, ami teremtett, ami létezik, mindent, ami élő és élettelen. Kikerülhetetlenül megtapasztaltuk az elveszettséget, épp csak mögöttünk van a halottak napja, szembesültünk saját végességünkkel. Íme, most nyílik egy ablak, amelyben minden visszafordíthatatlan és idői megmarad ugyan a maga végességében, de része lesz a végtelennek, mert a kegyetlen idői csak darabja a kegyelmes örökkévalónak. Az egyházi év utolsó vasárnapján egy nagy levegővel kirepülünk a mindenségbe, a mindenség Ura megengedi, hogy összecsomagoljuk és végre töredékesnek lássuk a hétköznapiságot, a keserűséget, a miérteket, és a vegyszeres mosatlant, ami rohad a belső szobánk padlóján. A mindenség Ura ismeri a csomagunkat és sorsunkat, így e perdülettel jövő vasárnap már arra készülünk, hogy jöjjön el közénk, és tegyen már valamit e batyuval.” Uo. 627.

Kocsev Miklós Epifánia utáni második vasárnapra Jn 6,16-21 textushoz a Zsolt 40 lekiót javasolja. Ahogyan maga fogalmazza meg, az ökumenikus imahetet a lekióválasztásnál is érdemes lehet szem előtt tartani.⁴⁵⁵

Homiletikai szempontból mindenképpen érdekes Kovács Krisztián megoldása, aki Pünkösöd első napjára az 1Móz 4,1-16 textushoz az ApCsel 2,1-13-at javasolja lekiónak, viszont kiegészítő, mintegy „második textusként” felveszi az ApCsel 2,37b-t. Az egész abból fakad, hogy mivel a Pünkösöd első napja abban az évben egybeesett a Magyar Református Egység Napjával, így a Bibliaolvasó Kalauz lectio continuája ezt a szakaszt hozta. Az igehirdető a prédikációban a „Mit tettél?” és a „Mit tegyünk?” kérdések mentén prédikál.⁴⁵⁶

VIII.1.2. A lekió és a textus gondolati, teológiai kapcsolatából következő javaslatok

Kun Mária Szentháromság ünnepe utáni 20. vasárnapra a Mk 2,23-28 (Kalásztépés szombat) textus mellé két lekiót is javasol. Az egyik az 1Sám 21, 1-9 (Dávid a nóbi szentélybe menekül), míg a másik a 2Móz 20,1-19 (A Tízparancsolat). Az első esetben a prédikációban utal a lekióra többször is. A kapcsolat a két igeszakasz között adja magát, hiszen a Jézus maga is Dávid példáját hozza. A második esetben a prédikáción belül a kapcsolat nem ennyire direkt, viszont a szombatnap törvénye többször is témaként előkerül a prédikációban, így a Dekalógus felolvasása is gondolati/tartalmi kapcsolatban áll a textussal.⁴⁵⁷

Pataki András Dávid Szentháromság ünnepe utáni huszadik vasárnapra az 1Kor 7,29-31 textushoz tematikus lekiójavaslatokat ad. A „Zsolt 95,1-11 vagy az azt idéző Zsid 3,7-4,1 (a kairoz jelentőségét hangsúlyozandó); a Mt 6,19-21.24-34 (Krisztus követésének és a mindennapi élet szükségleteinek feszültsége), a Jn 17,6-19 (Jézus tanítványai és a világ kapcsolata) vagy a 2Kor 4,7-18 (döntés az ideig valók és az örökkévalók között).”⁴⁵⁸

⁴⁵⁵ Kocsev Miklós: Viharos időkben sok minden történhez, *Igazság és Élet. Folyóirat a lekipásztori és nevelői munka számára*, IX. évf., 2015/1., 27.

⁴⁵⁶ Kovács Krisztián: A felelősség születésnapja, *Igazság és Élet. Folyóirat a lekipásztori és nevelői munka számára*, IX. évf., 2015/2., 254-261.

⁴⁵⁷ Kun Mária: Az emberlét feladata is célja, hogy jót tegyen, *Igazság és Élet. Folyóirat a lekipásztori és nevelői munka számára*, I. évf., 2007/2., 28-29.

⁴⁵⁸ Pataki András Dávid: Elvesztett idő vagy ajándék-idő?, *Igazság és Élet. Folyóirat a lekipásztori és nevelői munka számára*, VI. évf., 2012/4. 591.

Adorjáni Zoltán Advent első vasárnapjára a Zsid 10,(19-22)23-25 textushoz javasolja a Zsolt 51 bűnbánati zsoltárt. Bár a prédikációban konkrét utalás nem történik a zsoltárra, a prédikáció fő üzenetével (bűnvallás, bűnbocsánat) teológiai kapcsolatban áll a lekciónak.⁴⁵⁹

Pecsuk Ottó nagyon körültekintő módon járt el, amikor Invocavit vasárnapra a Jak 1,12-18 textushoz kétféle lekciónak is javasolt attól függően, hogy a prédikációvázlatot milyen irányba dolgozza tovább az igehirdető. „Ha a lelkipásztor a kísértés, „szenvedés, megpróbáltatás” aspektusára helyezi a hangsúlyt, akkor Jób 5. Ha a megkísértés aspektust szeretné előtérbe helyezni, ajánlott az 1Móz 3,1-13.⁴⁶⁰

Kókai Nagy Viktor Szentháromság ünnepe utáni tizennegyedik vasárnapra az 1Thessz 5,14-24 textushoz több lekciónak is javasol. A választás(ok) itt is a prédikációval való gondolati, tartalmi kapcsolat miatt alakultak ki: Mt 5,38-48; Zsolt 10; Zsolt 119,71-81; 1Thessz 4; 1Jn 1. A prédikációvázlatban a Mt 5 többször is megjelenik, míg az 1Thessz 4 a textus tágabb kontextusát, előzményét adja, azonban az szerző utal rá a prédikációban.⁴⁶¹

Pótor Áron Epifánia utáni harmadik vasárnapra javasolja a Jn 4,46-54 textus mellé a Jn 17,1-8 lekciónak. A lekciónak, Jézus főpapi imája végigvonul a prédikáció több részén, a szerző a központi, hangsúlyos teológiai gondolatokat keresi a lekciónban mintegy megerősítésként, alátámasztásként (befogadás, örök élet).⁴⁶²

Fodor Ferenc Epifánia utáni első vasárnapra a Mt 3,13-17 textus mellé három lekciónak is javasol. Mindegyik lekciónak javaslat átgondolt, részletes indoklást közöl a szerző. A Zsolt 23 lekciónak a textussal mély teológiai, irodalmi, művészettörténeti kapcsolódási pontjai is vannak (korai keresztyén művészet; Amarna levelek): Jézus megkeresztelkedése és a Jó Pásztor motívum összekapcsolódnak. Lehetséges még a Lk 15,11-32, mivel Jézus a megkeresztelkedése által közösséget vállalt a bűnös emberrel, azokkal, akik mélységeket jártak be. Továbbá fel lehet venni lekciónak az 1Móz 3,20-24-et is: az Édenkertből való kiűzés során a büntetésben is kegyelmes Isten látható. Krisztusban Isten megnyitja az ember számára a bepecsételtet.⁴⁶³

⁴⁵⁹ Adorjáni Zoltán: Felfelé tekintő háznép, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, I. évf., 2007/2., 75-77.

⁴⁶⁰ Pecsuk Ottó: A kísértésről..., *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, II. évf., 2008/1., 51.

⁴⁶¹ Kókai Nagy Viktor: Gyülekezet akkor és ma, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, II. évf., 2008/3., 53-55.

⁴⁶² Pótor Áron: Találkozás – befogadás, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, V. évf., 2011/1., 32-35.

⁴⁶³ Fodor Ferenc: Jézus keresztelkedése, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, III. évf., 2009/1., 28-29.

Kustár Zoltán Cantate vasárnapra a Mt 11,25-30 textus mellé több lekiót ajánl, attól függően, hogy a prédikációvázlatnak mely pontjait kívánja hangsúlyosabbá tenni a lelkész. A Jn 14,1-11 vagy a Péld 8-9 akkor választandó, ha Istennek Krisztusban adott kijelentését, az Ézs 40,27-31 pedig akkor, ha a Krisztusban nyert könnyű iga gondolatát szeretné hangsúlyozni az igehirdető. Mind a két tartalmi pontot köti össze a Mt 11,16-24. A cikk szerzője megemlíti, hogy aznapra az ógyházi epistolai perikópa a Kol 3,12-17, viszont ez szerinte kevésbé kapcsolódik a textushoz és a prédikációhoz.⁴⁶⁴ Érdekes megjegyzés, és aláhúzza az igehirdetői szabadság fontosságát, hogy nem feltétlenül szükséges egy konkrét perikóparendhez ragaszkodni mind a textus, mind pedig a lekió vonatkozásában egyszerre.

Nagyon érdekes Hodossy-Takács Előd javaslata, aki Szentháromság ünnepe utáni ötödik vasárnapra a Lk 5,1-11 textushoz nem ajánl konkrét igehellyel is megnevezett lekiót, csupán a textus és a prédikáció összefüggései, tartalmi elemei mentén azt javasolja, hogy olyan csodaelbeszélést is választhatunk, amiben Isten az emberek érdekében avatkozik be. Példaként említi általánosságban az Illés-történet „több momentumát”, de akár egy szabadításról szóló zsoltár is lehet választani, példaként hozza a Zsolt 105,1-5-öt.⁴⁶⁵

Kocsis Attila a Szentháromság ünnepe utáni tizedik vasárnapra a Lk 19,41-48 textus mellé a Róm 10,4-13 lekiót javasolja. A prédikációban összeköti a textust és a lekiót, utal a Róm 10,9-10-re („Jézus az Úr”).⁴⁶⁶

Fodor Ferenc Szentháromság ünnepe utáni 12. vasárnapra a Mk 7,31-37 textus mellé javasol három lekiót is, mind a három gondolati, tartalmi összefüggésben áll a textussal és a prédikációval. „Lekcióként javasoljuk az 1Móz 3,20-24 verseit, a paradicsomból való kiűzetés leírását. A bűn következménye, hogy olykor hordozni vagyunk kénytelenek annak terhét. Az Édenen kívüli állapot velejárója, hogy a betegség és halál kötelékei vesznek körül bennünket. Visszaút az ember számára lehetetlen, a bejárat lezáratott. Mégis van benne valami kegyelemszerű, hogy mielőtt az emberpárt Isten kiűzte volna a kertből, előbb felöltöztette őket.” A tanulmány szerzője részletesen indokolja a lekióválasztásait, ezáltal könnyebben megérthető a választás miéértje. Javasolja továbbá a Zsolt 71-et, ahol a beteg ember imádsága és élethelyzete kapcsolódik a textushoz. A Zsolt 147 is választható, a

⁴⁶⁴ Kustár Zoltán: A kegyelem titkai, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, III. évf., 2009/2., 207.

⁴⁶⁵ Hodossy-Takács Előd: Halászból halász, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, III. évf., 2009/3., 333-334.

⁴⁶⁶ Kocsis Attila: Jézus népszerűségének oka, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, III. évf., 2009/3. 369-371.

kapcsolódási pont az, hogy a zsoltáros az Úr tetteiről participiumban beszél, az egyén az Úr tetteinek részesévé válik (mintegy jelenidőben).⁴⁶⁷

Hodossy-Takács Előd Misericordias Domini vasárnapra a Jn 21,15-19 textushoz elsősorban olyan lekiót javasol, ahol az Isten iránti engedelmesség gondolata megjelenik. Példaként Dávid egy-egy imádságát hozza (2Sám 22; Zsolt 11), mert ezekben előttünk van az Istennek önmagát alávető ember. Még több ötletet hoz, és a konkrét példa helyett azt javasolja, hogy minden olyan történet számításba jöhet, amelyre a Zsid 11 hivatkozik a hit hőseinek felsorolásánál. Ez egyrészt azért is jó a tanulmány szerzője szerint, mert így az újszövetségi kapcsolódási pont is eleve adott a levél miatt. Érdekes, hogy a Bibliaolvasó Kalauz aznapra kijelölt igéjét is lehet választani (hangsúlyozza, hogy ez különleges egybeesés): ApCsel 4,13-22. Választását azzal indokolja, hogy lekió 20. versében olvasható hitvallás lényegében a követésről szól. Hozzáteszi, hogy kifogás lehet ez ellen a lekió ellen az, hogy szerencsésebb a teljes Szentírást figyelembe venni a textus- és lekióválasztásnál.⁴⁶⁸

Bartha Ádám a Szentháromság ünnepe utáni 14. vasárnapra a Lk 17,11-19 textus mellé hálaadó zsoltárt javasol, „ahol kifejezésre jut az ember hálaérzete az Isten munkájának, életében való megtapasztalása során. Példaként javaslom a 103. és a 107. zsoltárt.”⁴⁶⁹ Bár a prédikációban a javasolt zsoltárokat nem idézi és nem is utal rájuk, a hálaadás mint központi gondolat és téma végigmegy a prédikáción.

Ferencz Árpád Szentháromság vasárnapja utáni tizennyolcadik vasárnapra javasolja a Mk 12,28-34 textus mellé az 5Móz 6,1-15 vagy Zsolt 1 vagy 1Kor13 lekiót.⁴⁷⁰ Bár a választást nem indokolja, a választás miéértje egyértelműen a közös teológiai gondolat körben keresendő (szeretet kettős parancsa, „Söma”, szeretet himnusza).

Szabó Csaba Szentháromság ünnepe utáni huszadik vasárnapra a Mk 10,1-12 textus mellé háromféle igeszakaszt is javasol. A háromból kettő gondolati, tartalmi kapcsolatban áll a textussal: az 1Kor 7,10 és Ef 5,31-33. A Mk 10,9 a harmadik, ez a textus része lényegében. A szerző javaslata szerint a lekió és a textus felcserélhető egymással. Amennyiben az eredetileg textusnak megadott és kidolgozott Mk 10,1-12 lesz a lekió, úgy abban az esetben

⁴⁶⁷ Fodor Ferenc: A süketnéma meggyógyítása, *Igazság és Élet. Folyóirat a lekipásztori és nevelői munka számára*, III. évf., 2009/3., 391.

⁴⁶⁸ Hodossy-Takács Előd: „Uram, te mindent tudsz...”, *Igazság és Élet. Folyóirat a lekipásztori és nevelői munka számára*, VII. évf., 2013/2., 212-213.

⁴⁶⁹ Bartha Ádám: A nagy felismerés – megajándékozott válasza, *Igazság és Élet. Folyóirat a lekipásztori és nevelői munka számára*, III. évf., 2009/3., 408.

⁴⁷⁰ Ferencz Árpád: Jézus a nagy leegyszerűsítő?, *Igazság és Élet. Folyóirat a lekipásztori és nevelői munka számára*, III. évf., 2009/4., 481.

javasolja ezt a három szakaszt textusként. Az 1Kor 7,10 és az Ef 5,31kk egyaránt megjelenik a prédikációban utalás szintjén.⁴⁷¹

Fodor Ferenc Quasimodogeniti vasárnapra az 1Pt 1,3-9 textushoz részletesebb lekcíjavaslatot ad közre. Először is kifejti, hogy ha figyelünk arra, hogy a textus és lekcio választásakor ó- és újszövetségi szakaszt is felvesszünk, akkor ezzel „az Ó- és Újszövetség egységét kommunikáljuk a gyülekezetnek szavak nélkül”. Hozzáteszi, hogy mindez nem kötelező érvényű. Lekciónak a Zsolt 116,1-9-et javasolja, mivel ebben hasonló gondolatok fogalmazódnak meg mint az 1Pt 1-ben, illetve „a zsoltár tartalmát tekintve szépen harmonizál a textussal”.⁴⁷²

Pángyánszky Ágnes Szentháromság ünnepe utáni második vasárnapra az Ef 2,17-22 textushoz a textus és a prédikáció központi gondolata alapján javasol lekcioakat. A tanulmányban röviden összefoglalja a lekcíjavaslatok tartalmát, hogy világos legyen a kapcsolódási pont mindegyik esetben. A prédikáció központi gondolata a különbözőségekből is megmutatkozó békesség, egység. A lekcioválasztásban is kitűnik mindez. „Jer 33,6-9. Jeremiás az Istentől jövő bűnbánatról prófétál, a nép sorsának jóra fordulásáról és arról, hogy Isten meggyógyítja a népet és elhozza az igazi békét. Mikeás 4,1-5. Mikeás próféciája a béke eljövendő korszakát hirdeti meg a népek számára. A harcok befejezése után békés korszak köszönt az emberekre, ha Isten útján járnak. Jn 14,25-31. Jézus örök jelenlétéről biztosítja tanítványait és megígéri azt a békességet, amit egyedül az Isten adhat az embereknek.”⁴⁷³

Koncz-Vágási Katalin Szentháromság ünnepe utáni harmadik vasárnapra az 1Tim 1,12-17 textushoz javasolja az 5Móz 6,20-24 lekcioát. A textus és a prédikáció egyik témája, gondolata az Isten cselekedeteire való hálával teli emlékezés. Ez az emlékezés a prédikáció mindhárom pontjában szerepel. A lekcioválasztást (az Isten szabadítására való emlékezés) ez a gondolatkör indokolja és legitimálja.⁴⁷⁴ A prédikációban többször visszatérő gondolat ez, mely megteremti a koherens kapcsolatot a lekcioval.

Kustár Zoltán Szentháromság ünnepe utáni hatodik vasárnapra a Róm 6,3-11 textus mellé javasolja az ApCsel 2,37-47 lekcioát. A választását indokolja is: „... jó választás lehet az

⁴⁷¹ Szabó Csaba: Amit tehát Isten egybekötött, ember el ne válassza! *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, III. évf., 2009/4., 496.

⁴⁷² Fodor Ferenc: Élő reménységre újjászületni, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, IV. évf., 2010/2., 203.

⁴⁷³ Pángyánszky Ágnes: Megbékélt különbözőség, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, IV. évf., 2010/2., 280.

⁴⁷⁴ Koncz-Vágási Katalin: Hálaadó emlékezés, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, IV. évf., 2010/2., 285-289.

ApCsel 2,37-47, amely az első gyülekezet példáját állítja a hallgatóság elé: megszentelődött, a gyülekezetben megélt, szeretetre épülő életet.”⁴⁷⁵

Ferencz Árpád Advent második vasárnapjára a Mt 24,1-14 textushoz a Jel 21,1-7-et javasolja lekciónak választani. Megjegyzésként hozzáfűzi, hogy az eszkatológikus győzelem gondolata a kapcsolódási pont. Erre az esetre az istentisztelet elejére egy „beköszöntő bibliai igét”, igei vótumot is javasol, a Dán 12,3-at, „amely bár nem különösebben adventi ige, de a vasárnap propriumához, a dicsőségesen visszatérő Krisztusra és ennek következményeire nézően alkalmasnak látszik az istentisztelet egészének különösen is kiemelteszkatológikus távlatát hangsúlyozni.”⁴⁷⁶

Egy sokféle textussal és teológiai tartalommal harmonizáló lekcioválasztási mód lehet az, amit láthatunk Bekő István Márton Szentháromság ünnepe utáni tizennegyedik vasárnapi prédikációja kapcsán, ahol a Mk 1,40-45 textushoz a vonatkozó ószövetségi tisztasági törvényt olvassa fel a 3Móz 14-ből. Javasolja még a Róm 8, 31-39-et is, hiszen a prédikáció egyik központi gondolata, hogy még a lepra sem állhatott Jézus és az ember közé, úgy a Róm 8 alapján semmi sem választhat el minket Isten szeretetétől.⁴⁷⁷

Szabó András Misericordias Domini vasárnapra az 1Pt 5,1-4 textushoz a Jn 10,11-16 lekciónak javasolja. A pásztor/Pásztor/Jó Pásztor teológiai gondolatköre végigvonul a prédikációban, a prédikátor aktívan épít a lekcióna.⁴⁷⁸

Lengyelne Püsök Sarola Szentháromság ünnepe utáni hetedik vasárnapra a Fil 2,1-4 textushoz két lekciónak is javasol ugyanazon teológiai szempont alapján. A „névszerzés” teológiai gondolata fontos része a textusnak, valamint a prédikációban is hangsúlyosan jelenik meg. Ennélfogva „Anániás és Szafira története (ApCsel 5,1-11), amely a versengés, a becsvágy elrettentő példája. Az álnok házaspár „nevet akar szerezni” magának, és még azzal is kérkedik, amit nem adott. Esetleg felolvasható a névszerzés ószövetségi megfelelője is, a Babel tornyának története (1Móz 11), amelyben a gonosz hírnév végett egyesítették erejüket, példát adva arra is, hogy mi a koinonia ellentéte, az efféle érdekszövetség”.⁴⁷⁹

⁴⁷⁵ Kustár Zoltán: Isten kegyelméből új életet kezdeni, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, IV. évf., 2010/3., 390.

⁴⁷⁶ Ferencz Árpád: De ez még nem a vég..., *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, IV. évf., 2010/4., 616-617.

⁴⁷⁷ Bekő István Márton: Akarom, tisztulj meg!, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, V. évf., 2011/3., 515.

⁴⁷⁸ Szabó András: Gyülekezetvezetés szemmagasságból – A pásztori karizma, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, VI. évf., 2012/2., 203-206.

⁴⁷⁹ Lengyelne Püsök Sarolta: Ha Krisztus, akkor szabadon szolgálók örvendező közössége, VI. évf., 2012/3., 405-406.

Czagány Gábor Estomihi vasárnapra a 2Tim 3,14-17 textushoz javasolja lekciónak Józsué könyvének elejét, a Józsué 1,1-9 vagy Józsué 1,6-9 szakaszokat. A kapcsolódási pont, hogy ott is a Biblia, a Tóra tanulmányozására buzdít az Ige. Ennek a gondolatnak mentén fel lehet venni lekciónak a Zsolt 119-et is.⁴⁸⁰

Rácsok Gabriella Szentháromság ünnepe utáni tizenhatodik vasárnapra a Péld 23,17-18; 24,1-2.19-20 textushoz javasolja a Zsolt 73-at. A prédikációban megjelenik a zsoltár egy részlete: „Olyan fordulat ez, mint amilyen Jézus példázatában a tékozló fiú is keresztülment: nem tudjuk, hogy mi és hogyan történt, csak ennyit olvasunk: „ekkor magába szállt” (Lk 15,17). Ekkor válik azzá, aki valójában: az atya szeretett gyermeke. Ekkor érti meg, hogy az atya az, akinél lenni szeretne: „Nincs senkim rajtad kívül a mennyben, a földön sem gyönyörködöm másban. Ha elenyészik is testem és szívem, szívemnek kösziklája és örökségem te maradsz, Istenem, örökké!” (Zsolt 73,25–26).” Fontos megjegyezni, hogy már az exegetikai részben előjön a kapcsolat a textus és a prédikáció között.⁴⁸¹

Hodossy-Takács Előd Szentháromság ünnepe utáni első vasárnapra az ApCsel 19,23-40 textushoz ajánlja az Ézs 44,9-20 lekciónak. Azzal indokolja mindezt, hogy a lekciónak a textus 26. versével áll kapcsolatban. A 26. versben Pál ellenfele azt mondja, hogy Pál szerint „amiket emberkéz alkot, azok nem istenek.” Az Ézsaiás 44,9-20 a bálványszobrok készítőiről szól. Hozzáfűzi még, hogy mivel mind a textus, mind a lekciónak hosszú, a gyülekezet ülve hallgassa ezeket.⁴⁸²

Barnóczki Anita Szentháromság ünnepe utáni második vasárnapra az ApCsel 21,27-40 textushoz többféle lekciónak is javasol, és mindegyiket meg is indokolja. A Zsolt 56 szerinte „segíthet képszerűen megérteni Pál üldözött voltát, valamint az Istenhez tartozó választottak elutasíttóságának történelmi tapasztalatát”. A Zsolt 62 nagyon hasonló üzenetet hordoz: „sokan fognak össze és törnek Isten embere életére”. A Zsolt 64-ben „részletes képeket találunk azok viselkedéséről, akik Isten embere életére törnek, nagyon sok a hasonlóság a Pál ellen támadók viselkedésével (1–7.v.)”. A Zsolt 86-ban „Pál Istenbe vetett bizodalmanak megvilágítására jól hivatkozható a zsoltár a prédikációban, személyes élményként segít

⁴⁸⁰ Czagány Gábor: Istentől lehelt igazság, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, VIII. évf., 2014/1., 72.

⁴⁸¹ Rácsok Gabriella: Ne irigyeld a bűnösöket!, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, XI. évf., 2017/4., 582-587.

⁴⁸² Hodossy-Takács Előd: A veszélyes evangélium, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, XI. évf., 2017/2., 321.

bemutatni a kijelölt perikópa eseményeit.” A Mt 23,1-7.13-15.29-35 pedig a textus eseményeinek tágabb kontextusát segít megérteni Pál ellenfelei oldaláról.⁴⁸³

VIII.1.2.a. Textus és lekcio között kontraszt van

A textus és a lekcio egymás mellett kifejezhet valamilyen ellentétet is, kontrasztosan mutathatja meg az egyik a másikat. Ahogyan Bernátné Somogyi Márta Szentháromság ünnepe utáni tizennyolcadik vasárnapra a Mk 10,17-27 textus mellé a Jak 2,1-13 textust javasolja. A gazdagság és a szegénység motívuma és gondolatköre többször is megjelenik a prédikációban, pl. „Gazdag szegény vagy szegény gazdag vagy?”.⁴⁸⁴

Szintén a Jak 2,1-13 textushoz javasol Fekete Károly Szentháromság ünnepe utáni tizennyolcadik vasárnapra ellentéteket, kontrasztokat tartalmazó ígéket. Indoklása szerint „az irgalmatlan személyválogatást ábrázolja „A gonosz szolga” példázata: Mt 18,23-35. A másokhoz irgalommal odafordulás Krisztusban megmutatkozó áldásaira hívja fel a figyelmet a 2Kor 8,9-15.⁴⁸⁵

Jó példa lehet erre továbbá Hodossy-Takács Előd javaslata. Ő Szentháromság ünnepe utáni huszonharmadik vasárnapra a Jób 14,1-6 textushoz javasolja a Mt 6,25-34 lekción. Az indoklása szerint „olyan evangéliumi szakasz, melyben Isten gondviselése kerül előtérbe (pl. Mt 6,25-34). Ezzel szépen ellensúlyozható az a negatív hang, amit első hallásra a textus áraszt – egyúttal az íghirdető támpontot kap ahhoz, hogy az emberi élet megszabott keretének pozitív ígétét kidomborítsa.”⁴⁸⁶

Fekete Károly Virágvasárnapra a Jn 17,1-8 textushoz a Lk 19,28-48 lekción javasolja. A lekciónválasztást így indokolja:

A textus és a lekcio együttlátása számos egymásnak feszülő ellentétpárt ad ki, amelyeket szembeállítva vagy csoportosítva prédikációvá formálhatunk. Úgy tűnik, hogy a virágvasárnapi cselekvéssor a színe a dolgoknak, pedig nem. A főpapi ima Krisztusának gondolatai felől elemelve a helyzetet: csupán a fonákja a dolgoknak. Ezért fontos meglátnunk a filmre kívánczó, látványos látszatot hozó virágvasárnapi történések mögött a csendes, bensőséges, őszinte valóságot. Jézus engedelmissége hatalmasabb, mint az emberi karrier-kínálat vagy a

⁴⁸³ Barnóczki Anita: Életmentő bilincsek, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, XI. évf., 2017/2., 330.

⁴⁸⁴ Bernátné Somogyi Márta: Az üdvösség nyomában, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, V. évf., 2011/4., 579-582.

⁴⁸⁵ Fekete Károly: A keresztyén élet személyválogatás nélküli élet, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, VI. évf., 2012/4., 568.

⁴⁸⁶ Hodossy-Takács Előd: Jób különleges imádsága, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, VI. évf., 2012/4., 628.

gyűlöletbeszéd és nagyobb, mint a bekövetkező kín, szenvedés és megalázottság. A Fiú öntudatosságával emelkedik az események fölé, és marad benne az eseményekbe mindvégig, nem futamodva meg semmitől.⁴⁸⁷

Fodor Ferenc a Szentháromság ünnepe utáni tizenegyedik vasárnapra a 2Sám 12,1-10.13-15a textushoz javasolja a Jn 8,1-11 lekción. A választást a tanulmány szerzője maga indokolja: „Ez esetben az igehirdetésben, amikor a végén a krisztológiai üzenet megfogalmazására kerül sor, röviden lehet utalni a lekción is, nem szembeállítván ezzel az Ószövetség üzenetét az Újszövetséggel. Ha nem ezt a lekción választjuk, alkalmas ekként felolvasni az 1Jn 1. fejezetét is.”⁴⁸⁸

VIII.1.2.b. A lekciónválasztás és az exegetikai, kortörténeti alapok

Kiváló példa az exegézis és a lekciónválasztás kapcsolatára Lovas András tanulmánya és prédikációja, aki óévi prédikáció Jn 8,30-36 textushoz javasolja az 1Móz 21, 1-21 lekción, „amely a textus bibliai kontextusát segít megérteni”.⁴⁸⁹ A lekción igehelye már az exegetikai előtanulmány során megjelenik, hiszen a szerző Bolyki János János-kommentárjára hivatkozva kapcsolja össze a textus 33-36. verseit az Ábrahám-Izsák-Izmael tradícióval.⁴⁹⁰

Hodossy-Takács Előd Szentháromság ünnepe utáni tizedik vasárnapra a Róm 11,25-32 textushoz javasolja Dán 2,24-30 lekción vagy egy ósatya történetet, attól függően, hogy az Isten titkát (Dániel) vagy az Isten elhívását (ósatya) szeretnénk hangsúlyossá tenni. Hozzáteszi, hogy „akárhogyan járunk is el, perikópánk beágyazottsága okán mindenképp ószövetségi Igét javaslok választani; csak így tudjuk érzékeltetni az ígéretek folyamatosságát.”⁴⁹¹ A tanulmány szerzője az exegetikai résztől kezdve a prédikáción át egészen a lekciónjavaslatig folyamatosan összekapcsolja a két igeszakaszt. A kapcsolódási pont a két szakasz között a titok. Az exegézis során már kifejti a két szakasz közti párhuzamokat.⁴⁹² A prédikációnvázlatban zárójelként jelzi, hol lehet utalni a lekciónra:

⁴⁸⁷ Fekete Károly: A visszafordíthatatlanság ünnepe – avagy látszat és valóság a passió kapujában, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, I. évf., 2007/1., 10.

⁴⁸⁸ Fodor Ferenc: Dávid és Betsabé, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, II. évf., 2008/3., 41.

⁴⁸⁹ Lovas András: A Fiú szabadsága, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, VI. évf., 2012/4., 715.

⁴⁹⁰ Lovas András: A Fiú szabadsága, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, VI. évf., 2012/4., 709-710.

⁴⁹¹ Hodossy-Takács Előd: Isten egyik nagy titka, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, IV. évf., 2010/3., 423.

⁴⁹² Hodossy-Takács Előd: Isten egyik nagy titka, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, IV. évf., 2010/3., 415.

„amennyiben az általam javasolt a) lekcióna esik a választás, ezen a ponton szükséges Dániel személyének, az ő Istenhez közel álló voltának, a megértett titoknak bemutatása. [...] amennyiben az általam javasolt b) lekcióna esik az igehirdető választása, ezen a ponton ajánlott a kiválasztott ősatya-történeten keresztül bemutatni Isten hívását, szabad választását.”⁴⁹³ A két javaslatot a prédikáció két különböző pontjához írja.

Kustár György Szentháromság ünnepe utáni huszonegyedik vasárnapra az Ef 6,10-17 textus mellé javasolja a Mt 4,1-11-et és a 2Krón 20,1-30-at lekciónaként. A tanulmány írója a Mt 4,1-11-et abban esetben ajánlja, ha a textusból a 17. verset szeretnénk jobban kiemelni. Meg kell jegyezni, hogy a Mt 4,1-11 párhuzam a tanulmány exegetikai részénél is megjelenik már. Viszont azt javasolja, hogy ha a megállást vagy a bátor helytállást szeretnénk hangsúlyossá tenni, akkor ez párhuzamba vonható Jósáfát arámokkal folytatott háborújával. Továbbá hozzáteszi mintegy ötletként, hogy a textus lehetővé teszi, hogy egy sorozatot tartsunk belőle.⁴⁹⁴

Dienes Dénes Epifánia utáni harmadik vasárnapra a Mt 11,1-6 textus mellé javasolja az Ézs 61,1-11 lekciónat vagy bármelyik szakaszt, amiről az Ézsaiás könyve kapcsán írt az igetanulmányban, exegézisben. Tehát a Jézus válasza mögött lévő ézsaiási messiási ígéretek biztosítják a kapcsolódási pontot a textus és a lekción között.⁴⁹⁵

Pap Ferenc Cantate vasárnapra a Kol 3,18-4,1 textushoz bevezetéstani ismeretek és összefüggések mentén javasolja a Filemon levelet, hogy a gyülekezet jobban megérthesse a helyzetet és a kontextust. Emellett ajánlja még az 5Móz 10,12-22 lekciónat is.⁴⁹⁶

Németh Áron Advent első vasárnapjára a Róm 13,8-12(13-14) textushoz a prédikáció üzenete, fókuszpontja alapján javasol lekciónat. A lekciónok nagyrésze szerepel a prédikációvázlat előtanulmányában, tehát íme még egy példa, hogy az exegetikai munka során felvetődő összefüggések mentén is lehet lekciónat választani.⁴⁹⁷

Pap Ferenc Reménység vasárnapjára az Ez 23,1-21 textushoz javasolja a Lk 15,11-32 vagy Ef 2,11-22 lekciónkat. A lekciónválasztás az exegézis során feltárt mély teológia összefüggések alapján történt, ahogyan erre utal ő maga is: „A perikópa megvilágításához,

⁴⁹³ Hodossy-Takács Előd: Isten egyik nagy titka, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, IV. évf., 2010/3., 421.

⁴⁹⁴ Kustár György: Nem béke, hanem harc a hit, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, IV. évf., 2010/4., 571.

⁴⁹⁵ Dienes Dénes: Van-e más megoldás?, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, VIII. évf., 2014/1., 38.

⁴⁹⁶ Pap Ferenc: „Az Úr Krisztusnak szolgáljatok!”, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, IX. évf., 2015/2., 234.

⁴⁹⁷ Németh Áron: Képtelenségeink tanulságai, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, IX. évf., 2015/4., 591.

szemléltetéséhez kiválóan alkalmasak az exegetikai részben és teológiai összefüggések között említett bibliai példák (Kain és Ábel; Jákób és Ézsau; a két testvér példázata a Lk 15,11–32-ből; az oroszlánkölykökről szóló példabeszéd az Ez 19-ből).⁴⁹⁸ Az általa megnevezett helyen ezt írja: „Szükséges figyelembe venni motívumbeli és teológiai párhuzamként a „két testvér” típusú történeteket, pl. Kain és Ábel, Ézsau és Jákób, akik testvérkapcsolataikon túl valamiképpen csoportokat, népeket jelképeznek, ill. ezek ősatyjának és megtestesítőjének számítanak. Az Oholá–Oholíba történeti allegória szembevető újszövetségi párhuzama a Lk 15,11–32-ben olvasható két fiú példázata, ami eredeti értelmét tekintve szintén történeti allegória két csoport (zsidók–keresztyének) vonatkozásában. A „nagyobbik fiú” sorsa nyitva maradt a jézusi példázatban. Ezékielnél egy anya lányairól, Lukácsnál egy ember két fiáról olvasunk.”⁴⁹⁹

VIII.1.3. Kontextuális választás: a lekciónak a textus kontextusa

Fazakas Sándor Húsvét első napjára tekintettel a Jn 20,11-18 textushoz javasolja a textus kontextusát, közvetlen előzményét felolvasni, indoklása szerint: „... Húsvét első napján nemcsak aktív keresztyének vesznek részt az istentiszteleten, érdemes a lekciónak során a megelőző szakaszt, Jn 20, 1-10 verseit felolvasni. Ez teológiai szempontból is indokolt, az összefüggések feltárása érdekében.”⁵⁰⁰

Húsvét másodnapján Székely József az előző igeszakasz folytatásához, az 1Kor 15,12-20 textushoz javasolja az 1Kor 15,1-11-et, tehát az előző napi alapigét. A választás nem öncélú ismétlés vagy ötlettelenség, mivel utal a textus előzményére, tehát az előző napi textusra a prédikációban.⁵⁰¹

Hanula Gergely Oculi vasárnapra a Mk 12,41-44 textus mellé többféle lekciónak is javasol. A Zsolt 25 az ünnep introitus zsoltára („ha nem ezt választjuk, akkor a kezdőének legyen ez, megőrizve az ünnep jellegét”). Vagy javasolja a textus tágabb kontextusát, a Mk 12,35-44-

⁴⁹⁸ Pap Ferenc: Urunk és ítélőnk, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, XI. évf., 2017/4., 658.

⁴⁹⁹ Pap Ferenc: Urunk és ítélőnk, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára* XI. évf., 2017/4., 655.

⁵⁰⁰ Fazakas Sándor: Fájdalomtól a küldetésig, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*. I. évf., 2007/1., 22. oldal

⁵⁰¹ Székely József: Az útnak itt nincs vége!, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, IV. évf., 2010/2., 187-188.

et. Megemlíti továbbá, hogy ha nem ezt a lekción választjuk, akkor „a bevezetésben parafrázálva össze kell foglalni”.⁵⁰²

Székely József Szentháromság ünnepe utáni ötödik vasárnapra javasolja a Lk 14,25-33 textus mellé a Lk 14,15-24-et. A választás „klasszikusnak” mondható, az igeszakasz közvetlen kontextusa, előzménye a lekción. Azonban a szerző megindokolja a választását.

Két okból ajánlom, hogy az istentiszteleten elhangozzék a nagy vacsora példázata. Egyfelől azért, mert ez a példázat előzi meg az alapigét, és így a közvetlen szöveggörnyezetet is bevonva, érthetőbbé válik a Jézus követésének a kérdése. Másfelől a mai igehallgatók gondolatvilágából kiindulva, szükségesnek tartom hangsúlyozni, hogy nem az emberi döntéssel kezdődik a Jézus követése, hanem az Isteni meghívással. Ugyanakkor a hallgatók felől megközelítve az alapige üzenetét, lehetséges, hogy sokak számára a tanítványság szigorú feltételei riasztóan hatnak és eleve elutasítást váltanak ki. Ha arra gondolunk, hogy fiatalok is jelen vannak az istentiszteleten akkor semmiképpen sem elegendő csupán csak a lemondásról és a tanítványság szigorú feltételeiről beszélni. Valamiképpen meg kell jelenjen az istentiszteleten és az igehirdetésben az Isten mindent megelőző hívogató, befogadó szeretete is. Ugyanakkor azt is hangsúlyozni kell, hogy a Jézus követése nem csupán egy életen át tartó lemondást és szenvedést jelent, hanem a vele és az egymással való közösség áldásainak a megtapasztalásából táplálkozó reménykedő életet is. Ennek a kihangsúlyozásában segítségünkre lehet a Jn 15, ahol a 14. versben Jézus barátainak nevezi a tanítványokat.⁵⁰³

Látható tehát, hogy bizonyos helyzetekben indokolt lehet a kontextus felolvasása, azonban mindez felveti annak a kérdését, hogy nem lehet-e egyszerűen csak a prédikációban összefoglalni a kontextust, utalni rá, vagy esetleg egy hosszabb textust felvenni és felolvasni a prédikáció előtt.

Czeglédi Péter Pál Reformáció ünnepére az Ézs 62,6-7.10-12 textushoz javasolja egyrészt a teljes Ézs 62 felolvasását, mert így be lehet mutatni a textus kontextusát. Azonban nagyon érdekes, hogy ebben az esetben azt javasolja, hogy a prédikációban hangsúlyosan jelenjen meg a szövetség teológia és Isten választott népének a gondolata. Tehát ha a lekción a kontextus, akkor annak akár a prédikáció mondanivalóját befolyásoló hatása is lehet, mivel nyilvánvalóan annál jobban lehet építeni a kontextus teológiai tartalmára. Azonban hozzáteszi, hogy a tanulmányban közölt prédikációvázlathoz ő maga az Ézs 56-59 fejezetekből választana lekción, mivel azok jobban alátámasztják az üzenetet. Az

⁵⁰² Hanula Gergely: A sas szemével, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, V. évf., 2011/1., 92.

⁵⁰³ Székely József: Keresztkérdés, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, VII. évf., 2013/2., 311.

újszövetségi lekcíójavaslat is inkább az általánosabb elveket fogalmazza meg: olyan szakaszt lehet választani, ahol az éberség és az éberségre való buzdítás előtérbe kerül.⁵⁰⁴

Lovas András Advent negyedik vasárnapjára a Lk 1,46-55 (Magnificat) textushoz javasolja egyrészt a textus tágabb kontextusát, a Lk 1,26-45-öt, amennyiben részletesebben szeretnénk a narratív keretet elmondani. Ezen kívül javasolja az Ézs 11,1-10 szakaszt, ami szintén a Messiás uralkodására mutat előre, akárcsak a Magnificat.⁵⁰⁵

Pálfy József Sexagesimae vasárnapra a Jn 9,13-17 textushoz az egész fejezetet javasolja lekciónak, indoklása szerint: „Nem lehet megspórolni a teljes történet felolvasását, ezért lekciónak az egész fejezetet javaslom.”⁵⁰⁶

Szerdi András Misericordias Domini vasárnapra a Gal 4,8-11 textushoz a tágabb kontextust javasolja, és mindezt azzal indokolja, hogy ez a teljesebb szakasz segít jobban átérzeni és megérteni Pál mondanivalóját és pásztori szemléletét. Ezen kívül javasolja még: Lk 15,1-7, Lk 24,13-35, Zsolt 23 vagy Zsolt 89, Ez 34,1-16.⁵⁰⁷

Rácsok Gabriella Rogate vasárnapra az 1Thessz 3,9-13 textushoz javasolja, hogy „segítsünk az igehallgatóknak belehelyezkedni a történésekbe”, ezért választja a textus kontextusát, az 1Thessz 2,17-3,13-at vagy az 1Thessz 3,1-13 lekciónak.⁵⁰⁸

Czeglédi Péter Pál Szentháromság ünnepe utáni tizennyolcadik vasárnapra a Mk 12,28-34 textushoz annak szinoptikus párhuzamos helyeit javasolja lekciónak, Mt 22,34-40-et és a Lk 10,25-28-at. Javasolja, hogy mind a kettőt érdemes felvenni az általa közölt vázlatához, de ha nagyon választani kéne, akkor a mátéi változatot javasolja. A prédikáció épít a szövegek közötti különbségekre.⁵⁰⁹ Bár nem tekinthető mindez klasszikus értelemben vett kontextuális lekciónak, a párhuzamos szinoptikus helyek közüli lekciónak mégis ehhez áll a legközelebb.

Bekő István Márton Reminiscere vasárnapra a Mk 7,1-23 textussal kapcsolatban megjegyzi: „A Mk 7,1–23 versek egységet képeznek. Az igehirdetés alapigéjeként hosszú lenne a teljes egységet felolvasni. A 7,14–23 versek igénylik az előzményeket. Javaslat: a

⁵⁰⁴ Czeglédi Péter Pál: *Semper reformanda, Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, VII. évf., 2013/4., 538.

⁵⁰⁵ Lovas András: *Magnificat, Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, VIII. évf., 2014/4., 653.

⁵⁰⁶ Pálfy József: *A rendbe visszakerült ember, Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, IX. évf., 2015/1., 62.

⁵⁰⁷ Szerdi András: „Attól félek, hogy hiába fáradoztam értetek”, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, IX. évf., 2015/2., 218.

⁵⁰⁸ Rácsok Gabriella: *Mire tanít az apostol imádsága?, Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, IX. évf., 2015/2., 242.

⁵⁰⁹ Czeglédi Péter Pál: „Én Istenem, jó Istenem...”, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, IX. évf., 2015/4., 518.

bibliaolvasás rendjén kerüljön felolvasásra a 7,1–13 egység, majd textusként a 14–23 versek.”⁵¹⁰

VIII.1.4. Lekció és textus felcserélése; lekción és textus rövidítése

Balogh Csaba Szenháromság ünnepe utáni kilencedik vasárnapra kétféle megoldást, lekciónváltási módot is javasol a Mt 25,14-30 textushoz. Az egyik megoldás az, hogy a textust tulajdonképpen lekciónként felolvassuk az istentisztelet első részében, így viszont a prédikáció előtt a 29. verset lehet újra felolvasni. A másik javaslata, jobban mondva javaslatai: 1Móz 49,1-28; Róm 12,1-8; 1Kor 12,1-11.⁵¹¹ Érdekesség, hogy mind a három szakasz a cikk 2. pontjában, az exegetikai részben tűnik fel, tehát az alapos exegézis során előkerülő bibliai szakaszok a lekciónváltásra is serkentően hatnak.

A lekción és a textus csökkentése, megvágása ellen szól Pap Ferenc, amikor a Karácsony utáni második vasárnapra az 1Jn 5,11-13 textus mellé három ézsaiási szakaszt, fejezetet is javasol. „Az újszövetségi textus mellé érdemes ószövetségi lekciónt felvenni. Jelen sorok írója nem támogatja azt a gyakorlatot, hogy az „időspórolás” vagy más indokok végett a lekción egy verse vagy részlete, esetleg össze nem függő válogatott részei legyenek egyúttal az igehirdetés alapigéi is.” Lekciónként az Ézs 43-at vagy Ézs 44-et javasolja, vízkeresztre való tekintettel pedig az Ézs 60-at.⁵¹²

Hodossy-Takács Előd Húsvét másodnapjára az 1Kor 5,6b-8 textus kapcsán ezeket írja: „e sorok írója általában kerülendőnek tartja azt a módszert, amikor az igehirdető egyszerűen a választott textus bővített verzióját olvassa fel lekciónként. A kijelölt textus azonban kiragadott szakaszként nem leszűkíti, hanem gyakorlatilag eltorzítja a fejezet mondanivalóját, ami lényegében a gyülekezetben felbukkant bűn kérdésével foglalkozik. Nyilván nem kell moralizálásba fordulni húsvét ünnepén, viszont a textus kontextusát mégis fontos megjeleníteni. Ezért javasolt, hogy a lekción 1Kor 5 legyen. Amennyiben az igehirdető ezt el akarja kerülni, az igehirdetés 2. pontja fényében jó megoldás lehet 2Móz 12 válogatott verseinek a felolvasása is. Ez azért aggályos, mert a korinthusi keresztyének feltehetőleg nem ismerték a páska részletes szabályozását.” Íme, ismét egy példa, hogy bizonyos

⁵¹⁰ Bekő István Márton: Mit használ keresztyénségem, ha nem a szerint élek?, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, XI. évf., 2017/1., 100.

⁵¹¹ Balogh Csaba: A hűség kockázata, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, III. évf., 2009/3., 366.

⁵¹² Pap Ferenc: Tanúvallomás minden időben, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, IV. évf., 2010/1., 13.

esetekben lehet helye és létjogosultsága a textus és lekcio kontextuális kapcsolatának, tehát maga a lekcioválasztás sohasem lehet automatikus, ösztöni.⁵¹³

Árvavölgyi Béla Szentháromság ünnepe utáni 22. vasárnapra az Ez 20,1-31 textus kapcsán megjegyzi, hogy mivel ennek a textusnak olyan hosszú a terjedelme, ezért érdemes megfontolni, hogy inkább lekcioként olvassuk fel, majd javasol erre az esetre új textusokat: Mk 4,21-23; Jn 12,47-48; Róm 7,21-25; 1Pt 3,10-12.⁵¹⁴

VIII.1.5. Egyéb javaslatok, megjegyzések a lekcioval kapcsolatban

Ferencz Árpád érdekes megállapítást tesz a nagypénteki prédikáció (textus: Mt 27,33-54) lekciojával (Zsolt 22) kapcsolatosan: a lekcio Hajdók János-féle fordítását javasolja.⁵¹⁵

Fekete Károly Húsvét első napjára az 1Kor 15,1-11 mellé javasolja egyszerre az Ézs 26,19-et és a Lk 24,13-35-öt lekcioként. Indoklása nagyon érdekes: „Ha a textus előtt ez a két lekcio is elhangzik, akkor a teljes Szentírás nagy iratcsoportjait is megszólaltattuk, ami mindenképpen kívánatos!” A Lk 24,13kk a prédikációban is megjelenik: a páli textus és a lukácsi lekcio a feltámadás kétféle hagyományát írja le, erre lehet utalni a prédikációban is a lekcio által.⁵¹⁶ Mivel a református főistentiszteleten hivatalosan és eredetileg a textus előtt csak egy olvasmányra van lehetőség (lekcio), így az ószövetségi igeszakasz rövidebb is mint egy megszokott olvasmány.

Bóna Zoltán Pünkösöd másodnapjára az 1Kor 12,4-11 textushoz több lekciojavaslatot is tesz. A prédikációvázlatban fejti ki, hogy melyik lekcio miért alkalmas, mindezt annak függvényében, hogy milyen prédikációs műfajt alkalmazunk. A tanulmány szerzője ezeket írásmagyarázatos igehirdetésnek, tematikus igehirdetésnek és sorozatos igehirdetésnek nevezi. Az írásmagyarázatos igehirdetés esetén az 1Móz 1 teremtéstörténete lehet a lekcio. A kapcsolódási pont a kettő között a teremtés (teremtéstörténet) és a Szentlélek megszentelő munkája. Ebbe a tematikus textus-lekcio kapcsolódásban a Jn 1,1-18 is lehet lekcio. A tematikus megközelítésen az eredetileg textusként kapott és kidolgozott 1Kor 12,4-11-et lekcioként veszi fel (felveti, hogy bővebben, akár az 1. verstől lehet olvasni), majd textusnak

⁵¹³ Hodossy-Takács Előd: Pál apostol és a takarítás, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, VIII. évf., 2014/2., 221.

⁵¹⁴ Árvavölgyi Béla: Legyen közünk egymáshoz Istennel!, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, XI. évf., 2017/4., 648.

⁵¹⁵ Ferencz Árpád: Bizony, Isten fia volt!, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, I. évf., 2007/1., 21.

⁵¹⁶ Fekete Károly: Átértékelődésre ösztönző feltámadáshit, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, IV. évf., 2010/2., 178-179.

a 7. verset javasolja, és annak a versnek az üzenetére fókuszál. A sorozatos igehirdetés alatt érti, hogy az 1Kor 12,8-11 versekben olvasható karizmákat el lehet osztani a Húsvét és Pünkösd közti hat vasárnapra (4-6.; 7.; 8.; 9.; 10a; 10b-11. versek). A lekción minden alkalommal lehet az 1Kor 12,1-11. Ezen felül még további lekciónkat javasol, melyek szintén gondolati, tartalmi kapcsolatban állnak a textussal: 1Kor 13, Gal 5,16-26.⁵¹⁷

Kozma Zsolt Invocavit vasárnapra az 1Móz 3,1-19(20-24) textushoz egyszerre két lekciónkat is javasol. „Lekción: Róm 7,14-25 és 5,12-21 (ebben a sorrendben!)”. Látható tehát, hogy mind a két lekción (pontosabban egy lekción két különböző helyről) a Római levélből van, azonban a levélben későbbi szakaszt veszi előbbre, ami biztosan nem túl gyakori lekciónolvasási mód. A kapcsolódási pont a bűneset és annak következménye. A Róm 5 a prédikációban direkter módon is megjelenik. „A szentírón kerül a halál szót, mert csak arról akar beszélni, hogy a kínlás addig tart, amíg az ember porrá lesz. Az apostol azonban arról tesz bizonyoságot, hogy amiképpen a bűn és a halál egy ember által jött be a világba, úgy az egy Krisztus igazsága a mi életünk megigazulásává lett (Róm 5,12.18).⁵¹⁸

Veres János Rogate vasárnapra a Mt 6,5-7.14-15 textus központi üzenetéhez (imádság) keres lekciónkat. A munkája exegetikai részében foglalkozik az imádság ó- és újszövetségi vonatkozásaival, amin belül felsorol néhány imádságot, ami jézusi példázatokban jelenik meg. Ezek közül választja végül a Lk 18,9-14-et, a farizeus és vámszedő példázatát. A prédikációvázlatban nem tér ki erre a példázatra (más igehelyekre viszont hivatkozik), de megemlíti, javasolja, hogy a példázatot lekciónként hangjátékszerű módon olvastatná fel három emberrel: narrátor, farizeus, vámszedő.⁵¹⁹

Kaszó Gyula a Szentháromság ünnepe utáni tizenegyedik vasárnapra a Zsid 9,15-28 textushoz többféle javaslatot is tesz. Egyrészt ajánlja az egész perikópát vagy annak egy szakaszát, ebben az esetben tehát a textus és a lekción szinte ugyanaz lehet. Ezen kívül a textus ószövetségi vonatkozásait is ajánlja lekciónként: 2Móz 24, 3Móz 16, Ézs 53. Ezen kívül a lekción- és textusversek bemondására, kihirdetésére, felolvasására és hallgatására egy érdekes meglátását is kifejti: „a magam részéről kritikusan szemlélem azt az egyházi gyakorlatunkban tükröződő visszasságot, hogy míg az énekverseket – amelyek általában az énektáblán is szerepelnek – a meglehetősen „szájbarágósan”, többnyire kezdősorukkal

⁵¹⁷ Bóna Zoltán: „... hogy használjon vele”, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, IV. évf., 2010/2., 256-259.

⁵¹⁸ Kozma Zsolt: Nem ellenállhatatlan, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, V. évf., 2011/1., 78-79.

⁵¹⁹ Veres János: Gyönyörködj az Úrban és megadja szíved kéréseit, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, VII. évf., 2013/2. 230-232.

mondjuk be a gyülekezeti tagoknak, akik előtt ott az énekeskönyv, a Lekció, és a Textus esetében naivan azt előfeltételezzük, hogy a jelenlevők az igeszakaszokat minden kiírás nélkül és egyszeri hallásra nemcsak megértik, hanem annyira szívükbe és emlékezetükbe is vésik, hogy igehirdetésünk közben szabadon utal(hat)unk vissza az egyes részekre.”⁵²⁰

VIII.2. Az Igazság és Élet folyóirat lekcíójavaslatai a prédikációkban

Az alábbiakban arra láthatunk az eddigieknél sokkal szemléletesebb példákat, hogy a lekciónak hogyan jelenik meg a prédikációban.⁵²¹ Természetesen az eddigi lekcíójavaslatok és szemelvények is tartalmaztak rövidebb vagy hosszabb részleteket a prédikációkból, azonban a következő lekcíójavaslatok hangsúlyosabban határozzák meg a prédikáció üzenetét, vagy maga a leírt prédikáció hosszabban foglalkozik a lekciónal. Ez indokolja, hogy nem az eddigi kategóriák valamelyikében szerepelnek ezek a példák, hanem külön, bemutatva a prédikáció és a lekciónak kapcsolatának sokféle gyakorlati megoldását. David Plüss tanulmányának egyik fogalma nagyon szemléletesen írja le ezt a kapcsolatot. Ő azt mondja, hogy a lekciónak és a textusok olyan módon is kapcsolatban állhatnak egymással, hogy a lekciónak a prédikáció (nyers fordításban) „*második textusaként*”, „*altextusaként*”, „*szubtextusaként*” működik. (*Subtext der Predigt*).⁵²²

Pótor János a Szentháromság ünnepe utáni 23. vasárnapra a Lk 18,1-8 (A hamis bírónak) textus mellé javasolja a Mt 25,31-46 (Az utolsó ítéletről) lekciónak. A prédikációban utal a lekciónak: „Amikor eljön az Emberfia, keresi a hitet a földön. Vajon talál-e? Csak azt a könyörgést veszi komolyan Isten, amit az ember is elég komolyan vesz, kész állhatatosan könyörögni a teljesülésig”. A két igeszakasz közötti tartalmi, teológiai kapcsolatot az Emberfia eljövételének gondolata biztosítja.⁵²³

⁵²⁰ Kaszó Gyula: Az új szövetség áldása, és Jézus egyszeri áldozatának három hozadéka, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, VIII. évf., 2014/3., 467.

⁵²¹ Az ismertetett példák, szemelvényeken túl további példák, ötletek: Nagy Alpár Csaba: Miért kellett ama keserű pohár?, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, VIII. évf., 2014/2., 186.; Szűcs Ferenc: Örvendező búcsúzás, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, IX. évf., 2015/2., 247-248.; Adorjáni Zoltán: Az egyház létformája: misszió, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, IX. évf., 2015/3., 364-368.; Kádár Ferenc: Az Úr küldő szava, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, IX. évf., 2015/3.; Kovács Gergő: A Mestert követve, a Mester szolgálatában, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, IX. évf., 2015/3., 412.; Iszlai Endre: Kitaszító sokaság – befogadó egyház?, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, IX. évf., 2015/4., 522-524.

⁵²² David Plüss: Predigtgottesdienst, 214.

⁵²³ Pótor János: A kitaró imádság, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, I. évf., 2007/2., 57-59.

Kókai Nagy Viktor Exaudi vasárnapra a Róm 8,26-30 textushoz két lekción is javasol. A javaslatát külön nem indokolja, de világos, hogy a textus és a prédikáció összefüggésében ajánlja a lekciónkat, hiszen mind az 1Móz 8, mind pedig a Mk 14,32-42 szerepel valamilyen mértékben tartalmilag az igehirdetésben. Az 1Móz 8 a bűnessel összefüggésben, míg a Mk 14,32-42-ről így ír: „Ha valaki figyelmesen elolvassa Jézus imáját a Gecsemáné kertjében (vö. Mk 14,32-42 par.), akkor nem gondolhatja komolyan, hogy csak örömet és gondtalanságot jelent keresztyén rendeltetésünk.” Ez gondolat a prédikáció második pontjához kapcsolódik.⁵²⁴

Lenkeyné Semsey Klára Szentháromság ünnepe utáni hatodik vasárnapra az 1Pt 2,2-10 textushoz javasolja a Mt 16,13-20 lekción. A prédikációban a textus üdvtörténeti, egyháztörténeti vonatkozásait vizsgálva mondja, hogy „...Péter apostol nem csak pünkösdi igehirdetésével hirdette meg (ApCsel 2,14-41), hanem a Lélek által Krisztusról szóló hitvallásával is. A Krisztusról szóló hitvallásához fűzi az Úr azt az ígéretet, hogy a róla szóló hitvallás alapján Ő építi az egyházát, amelyen a pokol kapui sem vesznek diadalt (Mt 16,16-18)”.⁵²⁵

Egeresi László Sándor Szentháromság ünnepe utáni 23. vasárnapra az 1Móz 18,20-33 textus mellé egy egészen rövid lekción javasol, az 1Tim 2,5-öt, melyet a prédikációban is idéz. Ez az újszövetségi igevers az ószövetségi textust kiegészíti, a prédikáció központi, legfőbb fontos üzenetére, a közbenjárásra, közbenjáróra utal. Az egyik applikációban jelenik meg a lekción: „A legnagyobb különbség Sodoma lakói és közöttünk nem a bűneink mértéke, hanem az, hogy mi tudhatunk, tudunk arról, hogy valaki képviseli ügyünket Isten előtt. Nekünk is van egy nem kért, csak kapott közbenjárónk, „aki ül az Atyaisten jobbán”. Nem Ábrahám, nem egy angyal, hanem maga „az ember Jézus Krisztus, az egyetlen közbejáró Isten és emberek között” (1Tim 2,5)...”⁵²⁶

Kozma Zsolt reformáció ünnepére a Fil 2,12-23 textushoz javasolja felvenni az 1Móz 22,1-14 és Fil 2,1-11 lekciónkat. A prédikációban az üdvösségről beszél, ennek kapcsán hozza az 1Móz 22-ből példaként Ábrahám hitét: „Ezt nyerte meg, élte át Ábrahám, amikor Istentől visszakapta fiát a Mórija hegyén, amikor elmúlt félelme, hogy meg kell őt ölnie.” Érdekes, hogy a cikk szerzője kettő lekción felolvasását is javasolja, melyeket javaslata

⁵²⁴ Kókai Nagy Viktor: Sójajtás-kiválasztás-megigazítás, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, II. évf., 2008/2., 38-39.

⁵²⁵ Lenkeyné Semsey Klára: „Épüljtek lelki házzá...”, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, II. évf., 2008/2., 86-88.

⁵²⁶ Egeresi László Sándor: Nem kért közbenjáró, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, II. évf., 2008/4., 27.

szerint „egy fiú és egy lány, vagy egy presbiter és egy fiatal olvassa az úrasztalától.” A Fil 2,1-11 esetében a lekciónak a textus közvetlen kontextusa, előzménye.⁵²⁷

Kókai Nagy Viktor Oculi vasárnapra a Lk 9,57-62 textus mellé az 1Móz 22 lekciónak javasolja. A prédikációban párhuzamba állítja a Krisztus-követést Ábrahám hitével. „Nyilvánvaló a szándék: ha minderre hajlandó vagy, valóban képes vagy megtenni, akkor követhetsz csak engem. Vajon Ábrahám megállhatott volna a hitben, ha nem lett volna kész valóban végrehajtani Isten utasításait, feláldozni Izsákot (1Móz 22)?”⁵²⁸

Székely József nagypénteki prédikációjában a Jn 19,16b-30 textus mellé veszi fel a Fil 2,5-11-et, mivel a nagypénteki eseményekben Jézus engedelmességéről beszél. „A kereszttét szótlánul cipelő Jézus láttán idekíváncsozik az, amit a Fil 2,5-8-ban olvashatunk:...” Ezután idézi is a megjelölt helyet.⁵²⁹

Fazakas Sándor mennybemenetel ünnepére a Lk 24,(44-49)50-53 textus mellé a Jel 5-öt választja lekciónak. A prédikációban utal is a lekciónak. „A mennybemenetellel megtörtént az, amit a Jelenések könyve 5. fejezete oly meggyőzően szemünk elé tár: a megöletett Bárány átvette a hatalmat, s immár a folytatás nem kétséges. Ez az, amit ebben a pillanatban a tanítványok megértettek, ezért tértek vissza örömmel.”⁵³⁰

Kókai Nagy Viktor Újkenyér ünnepére a 2Kor 9,6-15 textus mellé javasolja Mt 6,25-34-et. A prédikációban utal a lekciónak: „Isten valóban képes lenne nélkülünk is (lásd Mt 6,25-34) megfelelő mértékben elosztani javait.”⁵³¹

Győri István Advent első vasárnapjára a Róm 13,8-14 textus mellé egyrészt javasolja a Fil 2,1-11 szakaszt lekciónak, melyre utal is a prédikációban: „Nem elég levetni azt, ami rossz, ami nem fér össze a szeretettel, hanem fel is kell öltözni. A felébredéshez hozzátartozik a felöltözés. Krisztus felöltözése a vele való teljes közösséget, az ő lelkületének elfogadását jelenti. „Az az indulat indulat legyen bennetek, ami Jézus Krisztusban is megvolt.” A másik lekciónak javaslata ezzel szemben az a megoldás, hogy a teljes Róm 13,8-14 legyen a lekciónak, ebben az esetben pedig a 11. vers legyen kiemelve textusként.”⁵³²

⁵²⁷ Kozma Zsolt: A kereszténység nem kötelesség, hanem lekötelezettség, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, II. évf., 2008/4., 31-33.

⁵²⁸ Kókai Nagy Viktor: Jézus követése, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, III. évf., 2009/1. 83.

⁵²⁹ Székely József: Elvégeztetett!, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, III. évf., 2009/2., 157.

⁵³⁰ Fazakas Sándor: Különös búcsúzás, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, III. évf., 2009/2., 220-221.

⁵³¹ Kókai Nagy Viktor: Adakozz, ne aggaldmaskodj!, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, IV. évf., 2010/3., 438-439.

⁵³² Győri István: Itt van már az óra!, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, III. évf., 2009/4., 537.

Zsengellér József Karácsony másodnapján a Zsid 1,1-3 textus mellé veszi fel az 1Móz 12,1-3 lekción, melyre utal és többször is épít rá a prédikációban is: az Ábrahámnak tett ígéret Krisztusban teljesedett be. Egy rövid példa erre: „Ábrahám ígéretét, az őt régen megszólító isteni üzenetet mennyire elfelejtette mindenki! Saját népe, de még a kereszténység java része is. A Zsidókhoz írt levél nem véletlenül hangsúlyozza több helyen is Ábrahámnak és hitének fontosságát!”⁵³³

Balog Margit Estomihi vasárnapra az 1Kor 13 textus mellé javasolja a Jn 13,1-17 lekción. A kapcsolódási pont a két szakasz között a szeretet, melyre a prédikációban is utal, beemeli a lekción a prédikáció második pontjában: „A szeretet a végső szó Isten és ember és a világ történetében. Ezt bizonyítja Jézus sorsa, „aki mindvégig szerette az övét” (Jn 13,1), egészen a kereszthalálig.”⁵³⁴

Kókai-Nagy Viktor Szenháromság ünnepe utáni negyedik vasárnapra a Róm 14,(9)10-13 textushoz kétféle lekción javasol. Az egyik a Róm 2,1-16, a másik pedig a Mt 7,1-5. A Róm 2,1-16 a textus levélen belüli tágabb kontextusa, míg a Mt 7,1-5-re utalás történik a prédikációvázlatban. „A közösség szerepének fontossága egyértelmű, de úgy vélhetjük, hogy éppen meg gondolatlanságunk, nagyképűségünk miatt további biztosíték építettett a rendszerbe, ez pedig az ítéletet gyakorló ítélete (Róm 14,12; továbbá Mt 7,1-5).”⁵³⁵

Bodó Sára Szentháromság ünnepe utáni tizenötödik vasárnapra javasolja az 1Pt 5,6-11 textus mellé lekciónként a Zsolt 55-öt és a Fil 2,5-11-et. Mind a kettő tartalmi kapcsolatban áll a prédikációval, illetve a lekciónválasztástól függetlenül mind a kettőre találunk utalást a prédikációban. „Isten tudja, hogy mit és miért kér tőlünk. Még önmagunk megalázásában is példát adott elénk. Gondoljunk Jézus Krisztusra, aki „megalázta magát, és engedelmeskedett mindhalálig, mégpedig a kereszthalálig.” Vagy a másik esetben: „Akinak túl nagy és nehéz az élet-gondja, az előbb-utóbb kételkedni kezd magában: „képes vagyok én még egyáltalán úrrá lenni ezen a helyzeten? Képes vagyok kilábalni? Túlélni? Megküzdeni? S már veszélybe is került a jövő. Az ige tanácsa már a zsoltárban is megszólalt: „Vesd az Úrra terhedet, és ő gondot visel rád!” (Zsolt 55,23).”⁵³⁶

⁵³³ Zsengellér József: A Fiú által szolt hozzánk, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, III. évf., 2009/4., 571.

⁵³⁴ Balog Margit: A szeretet mindent kibír, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, IV. évf., 2010/1., 59-61.

⁵³⁵ Kókai-Nagy Viktor: Az ember ítélete Isten ítéletének tükrében, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, IV. évf., 2010/2., 295-296.

⁵³⁶ Bodó Sára: Isten a jövőnk!, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, IV. évf., 2010/3., 463-467.

Dienes Dénes Advent első vasárnapjára a Jer 23,1-8 textushoz a Jn 10,1-15 lekción javasolja. A kapcsolat a kettő között a Pásztor képe, teológiai motívuma. A prédikációban utal is a lekción: „Isten ígérete a maga teljességében Jézus Krisztusban lett valósággá. [...] Ő a Jó Pásztor, aki megkeresi az elveszettet.”⁵³⁷

Kocsis Áron Sexagesimae vasárnapra a Mk 4,26-49 textus mellé az 1Kor 3,6-23 lekción javasolja. Az 1Kor 3,7-re utal a prédikációban. „Nem rajtunk áll vagy bukik a produktivitása, hanem Isten kegyelme az, amely kibontja országának dicsőségét. Ahogyan Pál is írja: „az sem számít, aki ültet, az sem, aki öntöz, hanem csak Isten, aki a növekedést adja”.⁵³⁸ A kapcsolódási pont a két szakasz között a növekedés gondolata.

Fekete Károly Quinquagesima/Estomihi vasárnapra a Lk 10,38-42 textus mellé két olyan lekción is javasol, melyekre utal a prédikációban: Zsolt 1 és Lk 6,47-49. A Lk 6, 47-49 Mária cselekedetét támasztja alá egy másik jézusi mondással: „Ő mondta a kősziklára épített ház képére mutatva a Lk 6,47-48-ban: „Aki hozzám jön, hallja beszédeimet, és azok szerint cselekszik: megmutatom nektek, kihez hasonló...” A Zsolt 1 a prédikáció legvégén szerepel befejező gondolatként: „Az örökkévalóság távlatában nincs más cselekvési lehetőség, mint a Krisztusra figyelés, hogy ebből gyümölcsöző élet és életmegoldás szülessen (ld. Zsolt 1,2-3).”⁵³⁹

Czövek Tamás Judica vasárnapra az 1Móz 22,1-14.19 textushoz három prédikációt (illetve azok vázlatait) dolgozott ki. Nagyon érdekes, hogy mind a három prédikációhoz más-más lekción ajánl, attól függően, hogy mi a prédikáció üzenet. Az első prédikáció címe: Isten terve veszélyben, ehhez a Zsolt 82 a javaslat. A második prédikáció címe: Halál és élet: a A szuverén Isten és a hit engedelmissége..., melyhez az 1Sám 2,1-10 a javaslat. A harmadik prédikáció címe: Krisztus követése, melyhez a Mk 8,27-38 a textus. Ez utóbbi esetben a kapcsolódási pont az, ahogyan 1) Ábrahám lemond a fia életéről és 2) Jézus lemond a saját életéről. Az igehirdető utal és épít a lekción: „Márk evangéliumában Jeruzsálem felé menet Jézus háromszor szól szenvedéséről, haláláról és feltámadásáról (Mk 8,27-38; 9,30-32; 10,32-34). Az első alkalommal szenvedéséhez egyértelmű módon kapcsolja követését, a

⁵³⁷ Dienes Dénes: Egyetlen esélyünk a Jó Pásztor, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, IV. évf., 2010/4., 606-607.

⁵³⁸ Kocsis Áron: A türelem iskolája – a magától növekedő vetés, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, V. évf., 2011/1., 65-66.

⁵³⁹ Fekete Károly: Az igazán elvehetetlen jó rész távlata, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, V. évf., 2011/1., 71-72.

tanítványság árát. Ahogy Jézus halála és feltámadása elválaszthatatlanul összekapcsolódik, úgy kapcsolódik Jézus szenvedéséhez az, hogyan kell mesterünket követnünk.”⁵⁴⁰

Kocsev Miklós Laetare vasárnapra a Jn 6,47-51 textushoz a „német perikóparend” alapján javasolja a lekcioválasztást. Ószövetségi igének az Ézs 64,7-10, epistolaként pedig a 2Kor 1,3-7 az ajánlása. Azonban mindezeket túl is mutat, hiszen megemlíti, hogy ha nem lennének megfelelőek ezek a perikópák, akkor lehet a 2Móz 16 (ez a tanulmány szerzője szerint „klasszikusnak mondható”) válogatott versekkel vagy az Ef 2,4-10. Tudatosság van az ajánlásban, hiszen ebben az esetben is figyel rá, hogy az evangéliumi szakasz mellé ószövetségi és epistolai perikópa is szerepeljen a javaslatok között. Nagyon fontos a tanácsa a végén: „Minden esetben fontos megtalálni, és a gyülekezet számára is világosság tenni azokat az összefüggéseket, amelyek alapján valamelyik részt lekciónak választjuk.”⁵⁴¹ Tehát itt a prédikációban konkrétan nem jelenik meg a lekciónak, de a tanács mindenképpen erre bátoríthat.

Szőke Attila Szilárd Szentháromság vasárnapjára a 4Móz 6,22-27 textushoz javasolja lekciónak a Lk 24,50-53, Lk 1,5-22, 1Móz 25,29-34 szakaszok valamelyikét. A lekcioválasztások a textus és a prédikáció központi üzenetével, gondolatával (áldás) összhangban vannak. Konkrétabban a Lk 1,5-22 jelenik meg a prédikációban annál a pontnál, ahol arról van szó, hogy Isten adja az áldást: „Nem fontos hát, hogy az áldást ki adja és milyen körülmények között? (Példa: Zakariás főpap esetében mindenki az ő áldását várta.) A jeruzsálemi templomi kultusz a papok személyéhez kötötte az áldás adását (23. vers). És hogy több legyen ez tényleg jókívánságnál, fokozták ünnepélyességét, különleges voltát. El kell azonban válasszuk a pap, a lelkipásztor személyétől az áldást.” A többi lekción sem véletlen, nem csak egyszerűen konkordancia alapján választotta ezeket, hanem már az exegetikai kifejtésben is szerepelnek a textus kapcsolódási pontjainként.⁵⁴²

Börzsönyi József Szentháromság ünnepe utáni második vasárnapra az Ézs 55,1-5 textushoz javasolja a Lk 14,15-24-et lekciónak. A döntését nem indokolja, viszont a prédikációban megjelenik a lekción, az utolsó pontban. Az idézett példában kirajzolódik, hogy a textus és a lekción kapcsolódhat egymással ilyen módon is, hogy az ószövetségi és újszövetségi szakasz közti hasonlóságokat és különbözőségeket mutatja meg:

⁵⁴⁰ Czövek Tamás: A próba, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, V. évf., 2011/2., 201-207.

⁵⁴¹ Kocsev Miklós: Provokáció – értetlenség – eltávolodás – feszültség, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, VII. évf., 2013/1., 84.

⁵⁴² Szőke Attila Szilárd: Ároni áldás, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, VII. évf., 2013/2. 265-272.

Amikor Jézus az egyik farizeus házában vendége, példázatot mond a nagy vacsoráról (Lk 14,16–24), több mozzanatot felhasznál abból, amit Ézsaiás próféciájában találunk. Az elkészített vendégségre, ünnepi lakomára elhangzik a hívás. A meghívottak kimentés kérése a példázat sajátos része, aminek nincsen párhuzama a próféciában. Az viszont ismét hasonlóság, hogy mégis mindenki meghívást kap, minden méltósága nélkül részt vehet az elkészített vendégségen. A példázat összefüggésében ez azonban annak megértetésére szolgál, hogy a farizeus vendéglátása miben helytelen, és milyennek kellene lenni. Azt figyelhetjük meg, hogy Jézus hogyan viszi tovább és használja fel a prófécia elemeit egy másik helyzetben, tanításának szemléltetésére. Maga az alapgondolat azonban, Isten szeretetteljes és érdemtelen vendégfogadása és meghívása ugyanaz.⁵⁴³

Szarka Miklós Szentháromság ünnepe utáni nyolcadik vasárnapra a Fil 4,1-9 textushoz javasolja a Zsolt 30,1-13 lekción. Bár a lekciónjavaslatnál nem tér ki ennek okaira, illetve a prédikációban sem tűnik fel egyértelműen a lekción, a prédikációs bevezetéséhez szánt instrukciónál ezt olvassuk: „villantsunk fel olyan rövid, de életszerű illusztrációkat, melyek segítségével a gyülekezet tagjai számára asszociációs bázisokat építünk ki a bevezetéshez. Így motiválttá válnak arra, hogy az egész igehirdetésre figyeljenek – hiszen az ő életükről van szó. Ilyen illusztráció a bevezetéshez: A várandós kismamák sok kétség között élnek át a terhességi állapot 40 hetét. Az első 2–3 hónap különösen nehéz. A szülés előtti hetek, órák, a vajúdás nehéz, fájdalmas órák, majd ezután legtöbbször adódik az öröm (ha a lelkipásztor tudja, hogy a gyülekezetben volt már halvaszülés, vagy post-natális trauma akkor evvel az illusztrációval vigyázni kell!) Ez az illusztráció azonban biblikus is: Jn 16,21. Vagy: vannak „nehéz” estéink, amikor ránk nehezedik egy egész nap terhe, eredménytelensége, de ezt reggelre Isten elveszi. Ennek a biblikuma: Zsolt 30,6.”⁵⁴⁴ Tehát a lekciónak felolvasott zsoltár a prédikáció elején kap újra említést.

Németh Áron Reménység vasárnapján a Jer 31,18-30 textushoz két lekción is javasol. Az egyik a textussal gondolati, teológiai kapcsolatban álló Lk 15,11-24. Javasolja továbbá a JerSir 3 válogatott verseit, ami szintén kapcsolatban áll a textussal, ráadásul a vázlatban többször is hivatkozik, utal rá: „A pohár tehát Istennél is be tud telni, de mindig megtalálja a módját, hogy tiszta vizet önthessen bele. Isten és ember közös történetében nem egyszer történt meg, hogy Isten (egyébként rendkívül hosszú) türelme elfogyott, a büntetést maradéktalanul végrehajtotta, de a lényéhez tartozó kegyelemnek is mindig utat engedett

⁵⁴³ Börzsönyi József: Tanúim lesztek, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, VII. évf., 2013/2., 282.

⁵⁴⁴ Szarka Miklós: A Krisztusban örvendező élet: gyümölcsstermő élet, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, VIII. évf., 2014/3., 435-436.

(vö. JerSir 3,22.33).” Majd később: „Jeremiás az elkerülhetetlen ítélet meghirdetése után ezzel a vigasztaló üzenettel állhat elő: Isten hosszútűrésének vége egyben az ő végtelen irgalmának kezdete. Ezen a határmezsgyén, a bűnbánat és bűnbocsánat fordulópontján születhet meg az emberi reménység (vö. JerSir 3,18.21–25).”⁵⁴⁵

Kókai Nagy Viktor Szentháromság ünnepe utáni tizenhatodik vasárnapra a Mk 14,53-65 textushoz a Mt 2,1-6 lekción javasolja. Itt a döntése teljes egészében homiletikai indíttatású. A prédikációban (vázlatban) ugyanis a két igeszakaszt egyszerre fejt ki, párhuzamot von a főpap és (Nagy) Heródes között: mindkét hatalmasság Jézus életére tör; mindkettőt személyes érdekek vezérlik; mindketten nyilvánosan vallják meg Isten Fiát; mindketten akaratuk ellenére válnak hitvallóvá; mindketten azt gondolják, hogy sikerült elérni a céljukat. Ezután rátér a különbségekre is.⁵⁴⁶ Ennek a prédikációnak az üzenetét is egyértelműen meghatározza a lekción, mintha egy „második textus” lenne.

VIII. 3. Elméleti és gyakorlati következtetések

Az Igazság és Élet folyóiratból vett lekciónválasztási és lekciónhasználati példák értékeléséhez és a következtetések levonásához a Generális Konvent Liturgiai Bizottságának állásfoglalását és ajánlását használom. A Liturgiai Bizottság munkájának egy fontos szakaszát a 2010-ben kiadott rövid állásfoglalás summázta, ami Reformátusok a kegyelem trónusánál⁵⁴⁷ címmel jelent meg, és amire a dolgozatban korábban hivatkoztam is már. Azonban nagyon fontos, hogy a Bizottság tagjai néhány évvel korábban, 2008-ban egy megelőző tanulmányt is kiadtak, amely a *Confessio* folyóiratban jelent meg „Az eddig elkészült és a GK Liturgiai Bizottsága által megtárgyalt teológiai alapelvek a készülő példatárhoz, istentiszteletünk megújulásához” címmel.⁵⁴⁸

Ebben a tanulmányban a későbbi, 2010-es kiadványhoz képest sokkal részletesebben tárgyalják a lekción kérdéskörét. Az itt megfogalmazott elméleti és gyakorlati alapelvekre szeretnék reflektálni a folyóiratból vett sokféle elméleti és gyakorlati megoldás ismeretében.

⁵⁴⁵ Németh Áron: Vég és (új) kezdet határán, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, VIII. évf., 2014/4., 615-617.

⁵⁴⁶ Kókai Nagy Viktor: Hitvallás hit nélkül?, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, IX. évf., 2015/3., 459.

⁵⁴⁷ Fekete Károly (szerk.): Reformátusok a kegyelem trónusánál, Budapest, Kálvin Kiadó, 2010.

⁵⁴⁸ Bódiss Tamás – Fekete Károly – Görözdi Zsolt – Kelemen Attila – Szűcs Ferenc: Az eddig elkészült és a GK Liturgiai Bizottsága által megtárgyalt teológiai alapelvek a készülő példatárhoz, istentiszteletünk megújulásához, *Confessio* XXXV, 2008/2, 32-34.

A tanulmány először is lefekteti a lekcio legfontosabb alapelveit.

A vasárnap délelőtti istentisztelet fontos liturgiái eleme a lekcio, amikor hosszabb bibliai idézetet hall a gyülekezet. Ez is arra emlékeztet bennünket, hogy Isten megszólalása, hozzánk fordulása nélkül nincs istentisztelet. Isten szól, hogy mi felelhessünk imádságban, énekben, hálaáldozatban és engedelmes életfolytatásban Neki. Ez a szimbolikus jelentősége a lekciónak, de van egy praktikus vonása is. Kapcsolatban kell állnia a prédikáció textusával, hogy annak megértését, kibontását előkészítse.⁵⁴⁹

A megfogalmazásban a lekcio bevezetése körüli és az azóta eltelt időszak többféle alapelve és megközelítése egyesül. A lekcio szimbolikus jelentőségének, Isten hozzánk fordulásának, hozzánk szólásának hangsúlyossá tétele egyértelműen az 1929-es erdélyi Ágenda és Ravasz László 1927-es Ágenda-tervezetének hatását tükrözik, tehát, amint ezt korábban kifejtettük és forrásokkal igazoltuk, nagy valószínűség szerint ezeket az alapelveket Ravasz László fektette le (vagy legalábbis importálta, honosította meg) a magyar református liturgiái gondolkodásba. A másik elv a lekcio praktikus oldala, vonása, ami pedig már inkább az azóta eltelt időszak magyar homiletikáinak megállapítását tükrözik és inkább egy elterjedt gyakorlatra utalnak vissza. Természetesen a lekcio előkészítő és bevezető tanulmányok, ágendák, rendtartások is mind szóltak a lekcio és textus kiemelt kapcsolatáról, de a lekcio prédikációt érintő hatásairól már nem vagy alig. A tanulmány szerzői tehát egyszerre hivatkoznak a lekcio eredeti elvi, elméleti alapjaira, ami mindig a lekcio önállóságát emeli ki⁵⁵⁰, és hivatkoznak a lekcio textushoz és (főleg) prédikációhoz kötöttségére is. Fontos ezt a kettőt egyszerre látni és érvényre juttatni, hiszen a lekcio szerepét és feladatát a magyar református istentiszteleten ez a két tényező határozza meg: a lekcio szimbolikus-liturgiái és praktikus-homiletikai funkciója.

A fentebb ismertetett példák alapján azt lehet mondani, hogy a legnagyobb (és leggyakoribb) probléma az, amikor a lekcio szimbolikus-liturgiái szerepe sérül. Istentiszteletünk korábban tárgyalt hangsúlyainak eltolódása miatt minden a prédikáció határoz meg. Sokszor előforduló eset az, amikor a lekcio egyben a textus is, vagy

⁵⁴⁹ Bódiss – Fekete – Görözdí – Kelemen – Szűcs: Uo., 32.

⁵⁵⁰ Később a tanulmányban a szerzők részletezik ezt az aspektust: „Az istentisztelet elején felolvasott bibliai szakasz valóban emlékeztet arra, hogy istentiszteletünket csak az Isten Igéje teszi lehetővé; Isten Igéjében szólít meg minket, és így akarja, hogy feleljünk szavára. Az istentiszteleten nem az emberi bölcsesség hitető beszéde hangzik. A lectio előre felhívja a figyelmet a prédikációban és a látható Ige kiszolgáltatásában végbemenő történések értelmére: Isten incarnatio-jelenlétére, amely az Ige és a Szent Lélek által valósul meg számunkra. Egyfelől van tehát a lectio tényében egy ilyen „szimbolikusnak” mondható vonás is, és nem jutunk ellentétbe az istentisztelet bibliai igazságával, ha ezt elismerjük. Másfelől azonban a lectio a textussal is kapcsolatban állhat, sőt lehetőleg kell is, hogy kapcsolatban álljon.” Bódiss – Fekete – Görözdí – Kelemen – Szűcs: Uo., 33.

pontosabban fogalmazva a textus a lekción egy rövid részlete. Ilyenkor a prédikátor lényegében a lekciónról prédikál, a rövidített „textus” felolvasása a prédikáció előtt gyakran csak formalitás.

Egy másik gyakori eset, amikor a textushoz olyan lekción választunk, ami a textus kontextusa, tehát vagy az előzménye (ez a gyakoribb) vagy az utána lévő szakasz, esetleg az adott bibliai könyvön belül egy másik fejezetből vett olvasmány. Sok példát láthattunk erre is. Az igehirdető praktikus megokolása ilyenkor szinte minden esetben az, hogy „a gyülekezet jobban értse a textus kontextusát”.

Nem lehet teljesen elvetni ezt a módszert se, hiszen rengeteg példát láthattunk arra, hogy a lekciónjavaslatoknál a tanulmányok szerzői lehetséges opcióként ezt is felvetették a sok másik (több szempontból jobban átgondolt) lekciónjavaslat mellett. Mindenképpen tudomásul kell venni, hogy van igény arra a lekciónra, ami a textus kontextusát tartalmazza.

Azonban mind ennél, mind az előző (lekción a textus) lekciónválasztási módnál felvetődik egy állandónak mondható szempont, ami külön kérdéseket vet fel. Az ennyire egyértelmű lekciónválasztás sosem származhat a készületlenségből vagy az idővel való spórolni akarás gondolatából. Nagyon gyakori mind a kettő. Természetesen az előbbit senki sem vallaná be, de az utóbbira sok példát láthattunk, hogy a kijelölt hosszú textus legyen inkább a lekción, annak pedig néhány verse a textus. Sokszor a kontextuális lekciónválasztásnál is mérlegelni kéne, hogy nem lehet-e azt a néhány verset, amit lekciónak szántunk, hozzávenni a textushoz, hiszen úgyis legtöbbször ilyen esetben prédikálunk arról is.

A lekciónválasztásnál nem lehet mindent meghatározó tényező az időtartam; 15-20 igevers jól tagolt, értelmes felolvasása legfeljebb 3-4 percet vesz igénybe. Érdekes, hogy előbb jut eszünkbe a bibliai olvasmányon rövidíteni 1-2 percet, mint mondjuk a prédikációt 35 perc helyett 30 perc alatt elmondani, esetleg a hirdetések jobban összefogni. Természetesen a másik végletbe sincs értelme átesni, a lekción nem lehet több fejezetnyi bibliai szöveg, tekintettel kell lenni a hallgatóság. A Generális Konvent Liturgiai Bizottsága 10-20 vers körüli lekción javasol, de elképzelhetőnek tartja az ennél hosszabbat is.⁵⁵¹ Nagyon fontos, hogy a lekción értelmes, egybefüggő szakasz legyen. Ahol folytatódik a bibliai gondolat, ne hagyjuk abba az olvasást. Továbbá, ha lehet, kerüljük az önkényes válogatást, főleg azt, ha valamilyen ige nem illik a gondolatmenetünkbe, akkor egyszerűen kihagyjuk, átgorjuk, és így olvasunk „válogatott verseket”. Ez természetesen nem újkeletű „találmány”, már Mitrovics Gyula is említett ehhez nagyon hasonlót Egyházi szónoklattanának 1878-as

⁵⁵¹ Bódiss – Fekete – Görözdi – Kelemen – Szűcs: Uo., 33.

kiadásában, ahol olyan „szembetűnően erős vonású” igehelyeket nevez meg, melyek – ahogyan fogalmaz – a „kevésbé mivelte érzékkel bíró szónoknak sem fog esni a választása”. Ilyen pl. a 5Móz 10,16; Hós 1,2; Dán 5,28-29; 2Pt 2,22; Jel 3,15-16. Mitrovics azonban még a Lk 15-ben olvasható tékozló fiú fiúról szóló példázat kapcsán is megemlíti, hogy nem tudja használni a szószéken, mert olyan „visszataszító” szavakat tartalmaz, amit nem tud a szószéken elmondani, pl. disznó, béres, moslék.⁵⁵²

A már említett tanulmány néhány általános és speciális szempontot is ad a lekióválasztással kapcsolatban.⁵⁵³ Mindenképpen figyelemreméltó, hogy foglalkozik a lekióválasztás bibliai teológiai, exegetikai alapjaival. A felsorolt lekióválasztási példák közül sok esetben láthattuk, hogy a megfelelő felkészülés, a jól átgondolt mondanivaló milyen sokat segít a lekióválasztásnál. Az Igazság és Élet folyóirat ebben a kutatásban azért is nyújtott nagy segítséget, mert így bizonyos értelemben beleláthattunk a prédikációírás és istentiszteletre készülés „műhelytitkaiba”: milyen munka vezet egy-egy üzenet megfogalmazásáig, milyen szempontok érvényesülhetnek a lekió kiválasztásánál.

Eszerint arra láthattunk nagyon sok példát, hogy a lekiót adó igeszakasz már az igetanulmányozás során előkerült. Tehát a lekióválasztásra is ugyanúgy készülni kell. Természetesen nem kőbe vésett szabály, de a legjobb eset az, hogy ha a lekió az istentiszteletre való felkészülés első fázisában kiválasztásra kerül, így tudatosíthatjuk magunkban végig, hogy a prédikációban szükséges-e hivatkozni a lekióra, és ha igen, akkor hogyan és mit. Igazolódni látszik itt is Engemann egyik fontos megállapítása, mi szerint a prédikáció sikeressége és kudarca nem csak a homiletikai készségeken múlik, hanem azon is, hogy a prédikátor birtokában van-e a megfelelő kortörténeti, exegetikai ismereteknek.⁵⁵⁴

⁵⁵² Mitrovics Gyula: *Egyházi szónoklattan*, 50.

⁵⁵³ „Mindenképpen kerek egész, logikai egység, összefüggő szakasz legyen. A lectionak az alapigével gondolati összefüggésben kell lennie. Hathatósan előkészíti a textus megértését. 10-20 versnél hosszabb lectio felolvasása meggondolandó, ugyanakkor nem kell félnünk a kicsit hosszabb szakasztól sem. Fontos az értelmesen, helyesen (magyarosan) hangsúlyozott felolvasás. A lectio kiválasztására mindig nagy gondot kell fordítanunk. Vigyázni kell, hogy ne legyen sztereotip a kiválasztás módja. Tükrözze az elvet: az Ó- és az Újszövetség együtt az Isten Igéje. Demonstrálja a Szentlélek belső bizonyágtételének íráson belüli jelentőségét. Egyik ige erősíti a másik üzenetét. (ÓSZ-i előtörténetek, párhuzamosságok, előképek, ÚSZ-i következmények, továbbfejlődés, párhuzam, idézetek háttére stb.) A lectio-választásnak bibliaismereti és biblia teológiai fantáziával kell történnie. Lehet a textus bővebb kontextusa (ez a legáltalánosabb mód...). Lehet egy olyan szakasz, amely szoros kapcsolatban van a textus üzenetével. A kulcsfogalom, a téma más előfordulási helye, definitív megközelítés, ellenpontosítás vagy ráerősítés. Ellenkező előjelű és kimenetelű történet. Képekben gazdag textushoz elvontabb, filozofikusabb lekió, illetve definíció-jellegű, parainetikus intést tartalmazó textushoz azt magyarázó-illusztráló képekben, történésben gazdagabb lekiót választunk. Lehetséges két lekiót is választani, de ilyenkor fokozottan kell figyelni a lekió hosszúságára.” Bódiss – Fekete – Görözdí – Kelemen – Szücs: Uo., 33.

⁵⁵⁴ Wilfried Engemann: *Einführung in die Homiletik (2. Auflage)*, Tübingen und Basel, A. Francke Verlag, 2011, 89.

A felsorakoztatott példák között volt szó szerinti idézés, parafrázis-szerű utalás, tartalmi összefoglalás, vagy éppen a lekción egy-egy teológiai gondolatának összevetése a textus gondolatával. Nagyon jó, hogy ha a lekipásztor saját magában tudatosítja, hogy miért döntött az adott lekción mellett. A jól megválasztott lekción érteni és értékelni fogja a gyülekezetet.

Azonban ebben a lekciónválasztási módban is lehet veszély, itt is érvényes elvként fogalmazhatjuk meg, hogy nem szabad az automatizmusok csapdájába esni. Hiszen a készülés során általában több kapcsolódó bibliai hely is előkerül, így nagyon könnyű a lekción a készülés legvégén kiválasztani a sokféle választási lehetőség közül. Arról nem is beszélve, hogy az istentiszteletre való felkészüléshez hozzátartozik az énekekre, imádságokra, egyéb igei vótumokra való felkészülés, melyekkel szintén összhangban kell lennie a lekciónak.

A Liturgiai Bizottság megfogalmazása szerint „üdv történeti ünnepeken külön figyelni kell az adott ünnep elhanyagolhatatlan olvasmányaira, eredettörténetének klasszikus leírására”.⁵⁵⁵ Számos példát láthattunk, ahol az ünnep textusához az igehirdető az adott ünnep „klasszikus” olvasmányát javasolta. Különösen megfigyelhető volt ez a 2014-2018 közötti prédikációknál, amikor az Igazság és Élet folyóirat a perikóparendről váltott a Bibliaolvasó Kalauz lectio continua elvére, és bár valami kapcsolódása mindig volt az adott ünnepi igeszakaszhoz az ünnephez, de szükségessé vált, hogy az ünnep története is elhangozzék. Arra is láthattunk példát, hogy ilyen esetben a lekción és a textus együtt adja az igehirdetés üzenetét.

Gyakran szoktunk beszélni az igehirdető és az igehirdetés megfáradásáról. Steinbach József úgy fogalmazta ezt meg, hogy „vasárnapról vasárnapra kell egy textus, valamit

⁵⁵⁵ Bódiss – Fekete – Görözdí – Kelemen – Szűcs: Uo., 34. Majd tovább folytatódik néhány gyakorlati megállapítással: „Ha másokkal olvastatjuk: komoly felkészítés szükséges. Csakis olyan személyek olvassák a lekción, akiket a gyülekezet erre alkalmasnak talál és felhatalmaz. Dramatizált felolvasás is lehetséges, ha az igényesen, kidolgozottan történik. Természetesen minden túlzó teatralitástól tartózkodni kell. Megjegyezzük még, hogy nálunk a gyülekezet a lectio alkalmával és a textus felolvasásakor általában állni szokott (Neh 8,5), de nem követünk el hibát, ha - főleg az öregekre és betegekre tekintettel - a lectiot vagy a hosszabb textusokat, előre történő kijelentés után, az ülő gyülekezet előtt olvassuk fel. A lekipásztor mindenképpen jelezze, hogy mit akar!

Lekción felvezetése és lezárása: „Hallgassátok meg Testvéreim Istennek szent Igéjét, amint az meg van írva...-ben, a következőképpen:” vagy: „Halljátok az Igét!, amelyet felolvasok a...” Lekción lezárása: „A kegyelem Istene tegye áldottá az ő Igéjét, hogy Krisztus beszéde lakozzék bennünk, és teremjünk sok gyümölcsöt az ő dicsőségére. Imádkozzunk!” „Isten tegye áldottá az ő igéjének olvasását, meghallását és befogadását, jöjjetek, imádkozzunk!” Vagy: „Boldogok, akik hallják és megtartják Isten Igéjét. Feleljünk az Úr szavára imádsággal.” Bódiss – Fekete – Görözdí – Kelemen – Szűcs: Uo., 34.

mondani kell, azt végig kell gondolni, elő kell adni, felelősek vagyunk az egész istentiszteletért, kisebb helyeken gyakran vezetni kell az éneket is. Ez a komplex feladat egy idő után „leszívja” a lekipásztor erejét.”⁵⁵⁶ Az igehirdetés felelősségének és megújulásának terhét és szükségességét mindenkor érezzük, de talán különösen is igaz ez az ünnepi időszakok megterheltségére, amikor évről-évre ugyanazokról a textusokról kell prédikálni ugyanannak a gyülekezetnek. Gyakran vetődik fel ilyenkor a megújulás igénye. A lekcíójavaslatok között nagyon sok olyan volt, ahol a textushoz kiválasztott lekciónak más oldalát világították meg a textusnak. Ha az ünnepi textusaink mellé megfelelő ünnepi lekciónkat választunk, és ezt a két igeszakaszt összevetve prédikálunk, mindig újabb gondolatokkal és újabb tartalmakkal telik meg az igehirdetői szolgálatunk. Mert ahogyan Hafenschér Károly fogalmazza homiletikai monográfiájának végén, summásan: „Az igehirdetés teher és öröm. A gondját-baját megspórolni nem szabad, nem is érdemes. Nehéz ösvényen vezetni fel szószólókat a megbízó Mindenható arra a csúcsra, amelyen átélhetik, hogy a gondolataik által, szájukon keresztül az Isten maga szól. [...] Éppen ezért nem csak teher – a készülés, a megszólalás és a felelősség terhe –, hanem öröm és élmény, hiszen életformáló pillanatok él át, és maga is életformálónak válhat.”⁵⁵⁷ Természetesen ez a megállapítás, hogy a lekciónak gazdagítja a prédikációs gyakorlatot, nem csak a kiemelt ünnepnapokhoz kapcsolódó prédikációkra lehet igaz.

A lekciónak kiválasztásánál óvakodni kell az elhamarkodott döntéstől. Nem mindig a legegységesebb lekciónválasztás a legjobb. Különbséget tehetünk aközött a lekciónválasztás között, amikor az igeszakaszok valamely mély teológiai üzenete között találtunk párhuzamot, és aközött, amikor konkordancia-szerűen csak rákerestünk egy-egy jellemző szóra, kifejezésre, névre. Természetesen nincsen azzal semmi probléma, ha egy újszövetségi textusnak felolvassuk lekciónként az ószövetségi előképét, vagy például egy ószövetségi próféciának az újszövetségi beteljesedését.

Folyamatosan visszatérő gondolat az a célkitűzés és alapvetés, hogy a lekciónak katechetikai funkciói vannak. Ez egy visszatérő és folyamatosan előkerülő gondolat már a lekción bevezetése óta. Még az 1968-as liturgiai felmérésben is többen említették, hivatkoztak erre a „praktikus” funkcióra. Ez egyfelől igaz lehet, hiszen több igeszakaszt hallgat így a

⁵⁵⁶ Steinbach József: Az igehirdető megfáradása, az igehirdetés megfáradása, in Szabó Lajos (szerk.): *Homiletika ökumenikus palettán. Együttgondolkodó előadások az igehirdetésről*, Budapest, Luther Kiadó, 2013.

⁵⁵⁷ Hafenschér: *Beszélő Isten*, 447.

gyülekezet, előkerülhetnek olyan szakaszok is, amelyekről ritkábban prédikálnánk textusként, valamint a bibliaismeretet valóban fejlesztheti, ha két különböző helyről választott igeszakasz valamilyen módon összekapcsolódik a magyarázatban.

Azonban nem szabad elfelejteni a reformátori örökséget, hogy a reformáció helvét iránya éppen katechetikai szempontok miatt (is) szakított a régi olvasmányrenddel, és vallotta azt, hogy minden felolvasott igét egyből meg is kell magyarázni. Nem lehet a lekióolvasással elintézettnak tekinteni a gyülekezeti (felnött) katechézist.

A lekió gyakorlatához olyan szempontok is figyelembe jöhetnek, minthogy ki olvassa a lekiót. Természetesen nem lehet kifogásunk azellen, hogy ha egy arra alkalmas és felkészített gyülekezeti tag olvassa fel. Viszont a hangsúly az alkalmasságon és a felkészültségen van. Nem mindenki képes mikrofonba érthetően beszélni, nem mindenki képes sok ember előtt beszélni. Fontos lépés, hogy a lektort fel kell készíteni. Ő nem rendelkezik azokkal a liturgiai ismeretekkel, amivel egy lekipásztor. A lektornak meg kell tanulnia, hogy kell egy bibliai olvasmányt bejelenteni, lezárni, milyen formulákat lehet használni. A legjobb, ha ezeket előre leírja és felolvassa. A lektorral egyeztetni kell a használt bibliafordítást is. Egyáltalán nem biztos az, hogy tisztában van vele, hogy milyen fordításokat lehet használni az istentiszteleten. Továbbá érdekes kérdéseket vethet fel, ha a gyülekezetben a lekiót kivetítik. Mi a funkciója a vetítésnek, van-e funkciója egyáltalán? Minden ilyen esetben nagyon fontos, hogy a kivetített bibliai szöveg ugyanazt a fordítást kövesse, amit a felolvasott szöveg. Nagyon zavaró, ha csak 1-2 szó eltérés is van a kettő között. Ezenkívül beszélni kell a lektorral az istentisztelethez méltó öltözetről. Nagyon visszataszító, mint amikor nyári turistaöltözetben, szandálban, mezítláb, rövidnadrágban, kigombolt ingben olvas a felolvasó. Továbbá arra is figyelni kell, hogy a lektor a lekióolvasás előtt ott legyen már a szolgálat helyénél, ne a hátsó padokból sétáljon előre, miközben a gyülekezet mindezt kínosan, csendben végigköveti.

Nagyon fontos, hogy a lektornak az olvasmány ige helyét időben meg kell mondani, hogy készülni tudjon. Említésre méltó Nico Szaimetat oldenburgi evangélikus lelkész írása a lektori szolgálatról elsősorban lektoroknak. A szerző végigköveti a lektor vasárnapi feladatait az otthonától a templomig, az istentisztelet végéig. Ebben olyan hétköznapi, triviálisnak tűnő instrukciókat is megfogalmaz, hogy a lektor pihenje ki magát, otthon is még aznap olvassa el az olvasmányt legalább kétszer, a templomba időben érkezzen meg, hogy

ki tudja próbálni, működik-e a mikrofon, illetve hogyan sétáljon ki, hogyan sétáljon vissza a helyére a felolvasás után, stb.⁵⁵⁸

David Plüss fontosnak tartja megállapítani, hogy az értelmezés, prédikáció nélküli olvasmány, bibliaolvasás az istentiszteleten hagyományosan nem volt része a református főistentiszteletnek. Azonban hozzát teszi, hogy az olvasás, felolvasás egyben értelmezést is jelent. Aki olvas, az értelmez. A gyülekezet nagyon jól fogja érteni mindig, hogy a felolvasó számára mely részek maradtak nehezen érthetők, vagy éppen melyeket értette meg. Ennélfogva a felolvasást meg kell előznie a szöveg exegetikai, teológiai és retorikai vizsgálatának. Az önkéntes lektoroknak ezért szakmai útmutatásra és támogatásra van szükségük.⁵⁵⁹

Alexander Deeg és Helmut Schwier az istentiszteleti bibliaolvasásról kiadott hosszabb tanulmányukban kitérnek az istentiszteleti bibliaolvasás gyülekezeti tagokat, tehát az igehallgatókat érintő empirikus oldalára is. Egy empirikus kutatásra támaszkodva írják, hogy a gyülekezeti tagok számára bár fontos az igehallgatás, de gyakran nehézséget okoz a koncentráció, és a felolvasott szakaszok közül legtöbbször arra emlékeznek a legjobban, amelyik a prédikáció alapigéje is volt.⁵⁶⁰ Felvetődik a kérdés, hogy a hangos felolvasás már nem idejét múlt-e? Ugyanis a társadalmunkban már egyre kevésbé van jelen ez a műfaj, az emberek tudnak olvasni, nem lehetne-e megkérni a gyülekezeti tagokat, hogy mindenki olvassa el a bibliai szakaszokat csendben a padokban? A szerzők három ellenérvet fogalmaznak meg: 1.) Teológiai értelemben a bibliai igé a felolvasás által nyer hangalakot, hangformát, így lesz az olvasmány a lutheri és reformátori teológia fényében is valóban *viva vox evangelii*. 2.) Antropológiai szempontból a hangos olvasás közelebb hozza a felolvasott gondolatokat, hiszen azáltal, hogy egy ember olvassa fel számunkra, a szavak komplexitása ilyen formán emberivé, érthetőbbé válik, és ez is egyfajta speciális megtestesülése az igének. 3.) Továbbá rámutatnak a szerzők, hogy a hangos felolvasás érdekes módon ma egy trend, pl. a különböző hangoskönyvek növekvő népszerűsége és piaci forgalma is ezt támasztja alá.⁵⁶¹

Egyre gyakrabban vetődik fel, hogy az istentiszteleten lehet-e, szabad-e nem a Bibliából, hanem például tabletről olvasni az igé szavát. Német evangélikus irodalomban egy érdekes

⁵⁵⁸ Nico Szaimetat: Praxistipps für das Lesen im Gottesdienst, in Alexander Deeg – Helmut Schwier (szerk.): *Lesungen im Gottesdienst. Theologie und Praxis der liturgischen Schrift-lesungen*, Gütersloh, Gütersloher Verlagshaus, 2020. 112-114.

⁵⁵⁹ David Plüss: *Predigtgottesdienst*, 214.

⁵⁶⁰ Deeg – Schwier: *Lesungen im Gottesdienst*, 26.

⁵⁶¹ Deeg – Schwier: *Lesungen im Gottesdienst*, 27-28.

vita pro és kontra érvei sorakoznak. Arnd Schomerus a tablet mellett érvel, aki bár tiszteli és megbecsüli saját bevallása szerint a nyomtatott Bibliát (és általában a nyomtatott könyveket), de praktikus okokból nem zárkózik el a tablet istentiszteleti használatától. Érvelésében a tabletet a technikai fejlődés hasonló eredményének tartja, mint például a könyvtekercs és a könyv közötti különbséget: „Mindegy, hogy Könyv vagy tablet – az Isten Igéjét olvasom.”⁵⁶²

Ezzel szemben Alexander Deeg egyértelműen elutasítja a tablet használatát. Érvelésében már a (zsebből előhúzott, összegyűrt) papírlapról való felolvasást is helyteleníti, azonban fő érvként a Biblia (mint kanonikus gyűjtemény és kiadvány) önmagában is szimbolikus jelentéstöbbletére hivatkozik. A Biblia (vagy akár egy lecionárium) jelképezi az egyházi hagyományt, tovább mutat önmagánál és a felolvasás pusztá tényénél, üzenetértéke van, ahogy fogalmazza: „Nem az én Bibliám, nem az én tabletem, hanem az Egyház Könyve, amiből olvasok.”⁵⁶³

A Liturgiai Bizottság annak idején megengedően nyilatkozott a több lekciónal kapcsolatban, az azóta kiadott új énekeskönyv (RÉ 2021) ajánlásai, javaslatai szerint is lehet választani olyan istentiszteleti rendet, ahol két lekción van.⁵⁶⁴ Nagyon beszédes, hogy a javasolt rendben „Lekció 1” és „Lekció 2” szerepel, egyelőre komolyabb elképzelés ezek szerint nincs ezekkel kapcsolatban, hogy esetleg valami rendet, direktívát, alternatívát kínáljanak hozzá. Így az is elképzelhető még, hogy a jelenlegi népszerű gyakorlatból kiindulva „Lekció 1” a fejezet eleje, „Lekció 2” a fejezet közepe, „Textus” pedig a fejezet vége legyen (vagy mindez fordítva, tetszőleges sorrendben). A szabad textusválasztás mellé két szabad lekciónválasztás már jóval nagyobb kihívás elé állíthatja a rendszeres igehirdetőket, valamilyen elvi alapozásra, javaslatokra itt mindenképpen szükség lesz. Meg kell jegyezni, hogy eddig nem sok gyülekezetéről tudunk, ahol két lekciónat olvasnak az istentiszteleten.

Gerecsei Zsolt ácsi lekipásztor 2016-ban a nagybőjti időszakban „kipróbálta” az új liturgiát a gyülekezetében. Rövid reflexiójában, mely a Hét Határ regionális terjesztésű református hitéleti lapban jelent meg, kitért a lekción, illetve lekciónok kérdésére is: „Új és talán kicsit „sok” volt a bibliai szakaszok használata: a bűnvalló rész után egy ószövetségi, majd egy újszövetségi „olvasmány”, ezek után még a szokásos lekción, majd az alapige.

⁵⁶² Deeg – Schwier: *Lesungen im Gottesdienst*, 87-89.

⁵⁶³ Deeg – Schwier: *Lesungen im Gottesdienst*, 90-91.

⁵⁶⁴ *Református Énekeskönyv* (RÉ21): 900-901. „A” rend: Fohász, Lekción, Imádság, Gyülekezeti ének, Textus, Prédikáción, Gyülekezeti ének; „B” rend: Fohász, Lekción 1, Gyülekezeti ének/kórusmű/zenei tétel, Lekción 2, Imádság, Gyülekezeti ének, Textus, Prédikáción, Gyülekezeti ének

Egyetértettem a gyülekezet tagjaival: ennyi bibliai ige olvasása után nem is tudták, mi hangzott el... (Ezért később a lekción már elhagytam, szerepét az olvasmányok töltötték be).” Később sok egyéb meglátás után hozzáfűzi: „Másik vélemény az volt többek szerint, hogy ha szó szerint megtartjuk ezt az új rendet, akkor hosszabbá válik az istentisztelet. Ha ezt nem akarjuk, az igehirdetésen kell rövidíteni, ez pedig a liturgia túlsúlyához vezetne.”⁵⁶⁵ Fontos megjegyezni a válasz kapcsán, hogy a szóban forgó böjti liturgiai javaslat nem tartalmazott négy bibliai olvasmányt, csupán hármat: ószövetségi lekción, újszövetségi lekción, textus.⁵⁶⁶ Jó példa arra ez a véleménycikk, hogy miként keveredik az olvasmány és a lekción fogalma, illetve a reflexión jól tükrözi a sokszor hangoztatott és hallott református álláspontot: „túl sok a Biblia”, illetve a prédikáción nem lehet/szabad rövidíteni.

A lekciónról és a lekciónválasztásról megfogalmazott állításai a Generális Konvent Liturgiai Bizottságának tehát a gyakorlatban is megállják a helyüket, sőt, a vizsgált lekciónjavaslatok azt mutatják, hogy a kellő felkészültséggel és odafigyeléssel lehetséges szabadon az ünnephez, ünnepkörhöz és a textushoz illő lekciónt választani. Ebben segíthet az alapos műhelymunka a készülés során, de természetesen lehet ihletet meríteni olvasmányrendekből, perikóparendekből is.

Mindenképpen tanulságos lehet, hogy Hanns Kerner felhívja a figyelmet egy 2007-es bajorországi egyházi felmérésre, amelyben a megkérdezettek közül (akik között lelkészek is voltak) senki sem jelölte be az istentiszteleti olvasmányokat számára különösen fontos liturgiai alkotóelemként.⁵⁶⁷

Hanns Kerner az alábbi megállapításokat, javaslatokat teszi annak érdekében, hogy az istentiszteleti bibliaolvasás méltó módon történjen a gyülekezetekben:

⁵⁶⁵ Gerecsei Zsolt: Új liturgia, *Hét Határ*, XX. évf., 2016/5., 1. Online megtekinthető: http://www.refdunantul.hu/data/attachments/2016/05/01/2016_m%C3%A1jusi_%C3%BAjs%C3%A1g.pdf (Letöltve: 2023.08.18.)

⁵⁶⁶ A Generális Konvent Liturgiai Bizottságának javaslata a böjti istentiszteletek rendjére vonatkozóan gyülekezeti tagok számára (kézbe adandó): http://egyhazzene.reformatus.hu/data/attachments/2017/02/25/070125/B%C3%B6jti_it_2017_gy%C3%BCleketnek.pdf (Letöltve: 2023.08.18.) Valamint a szolgálattevőknek szánt, részletesebb változat: http://egyhazzene.reformatus.hu/data/attachments/2017/02/25/070602/B%C3%B6jti_lit_2017_szolg%C3%A1l%C3%B3knak.pdf (Letöltve: 2023.08.18.)

⁵⁶⁷ Hanns Kerner: Die gottesdienstliche Lesung zwischen Ideal und Wirklichkeit, in Peter Bubmann – Alexander Deeg (szerk.), *Der Sonntagsgottesdienst – Ein Gang durch die Liturgie*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2018, 136.

- A lektor méltóságteljesen és tisztelettel közeledjen az olvasmányokhoz. Készüljön a szolgálatra. A felkészületlenség nem megengedett. Figyeljen a szolgálat egészére, mely csak akkor ér véget, ha a lektor visszaült a helyére.
- A szövegeket a Bibliából olvassa fel a lektor, ne papírlapról, lefűzött, gyűrűs irattartóból vagy elektronikus eszközzel.
- Fontos, hogy a gyülekezet számára érthető legyen a kapcsolódás az olvasmányok szövegei és az egyéb szóbeli vagy énekelt elemek, tételek között.
- A bibliai szöveg bejelentésekor legyen meg a szemkontaktus a gyülekezettel, a lektor ne nézze folyamatosan a könyvet.
- Ne vonja el a felolvasó és a gyülekezet figyelmét más személy (például a lelkész, aki a felolvasás során végig kint marad az oltár mellett).
- Kerüljük a nem természetes vagy nagyon dramatizált felolvasást.
- A lektornak meg kell tanulnia hangosan felolvasni. Ez sok gyakorlást igényel. A helyes hangerő, moduláció és légzés elengedhetetlen feltétele a hangos felolvasásnak.
- A lektor számára váljon személyessé a bibliai szöveg.⁵⁶⁸

⁵⁶⁸ Hanns Kerner: Die gottesdienstliche Lesung, 142-143.

IX. Befejezés

A dolgozat témája és célja

A lekió a magyar református istentiszteleti gyakorlatban című doktori értekezés a magyar református istentiszteleti lekióolvasás kérdésével foglalkozik. Az önálló lekióolvasás, ágendáink tanúsága szerint, csupán az 1930-ben kiadott és 1931. január 1-jével hatályba lépett *Istentiszteleti Rendtartás* óta előírt alkotóeleme a vásár- és ünnepnap (fő)istentiszteleteinknek. Fontos megemlíteni emellett, hogy Erdélyben pedig az 1930-as Rendtartással párhuzamosan készülő *A mi istentiszteletünk* című, 1929-es erdélyi ágendáskönyv vezette be a lekióolvasást.

A lekióolvasás 1931-es bevezetése óta eltelt időszakban a magyar református gyakorlati teológiai irodalom nem foglalkozott a kérdéssel a maga teljességében és mélységében. Dolgozatomban célul tűztem ki, hogy a lekióolvasás, istentiszteleti bibliaolvasás történeti, elvi és gyakorlati kérdéseivel egyaránt foglalkozom.

A dolgozat módszerei

A dolgozat a téma összetettsége miatt és terjedelmi okokból elsősorban a nyugati liturgiacsaládok főistentiszteleti olvasmányrendjeivel foglalkozik. Így tehát a keleti rítusok olvasmányrendjei és a mellékistentiszteleti formák, imaórák olvasmányrendjei csak említés szintjén szerepelnek, hiszen a dolgozat a magyar református lekióolvasásra fókuszál, így a téma szempontjából releváns források és gyakorlatok feldolgozása, ismertetése volt a cél.

A dolgozat elkészítése során végeztem szakirodalmi megállapításokon alapuló történeti kutatást (elsősorban IV. és V.1. fejezetek), levéltári kutatást (VI. fejezet), illetve analitikus, empirikus kutatást (VIII. fejezet) is, mivel fontosnak tartottam, hogy a szakirodalmak elvi megállapításai megfelelő történeti és gyakorlati kontextusba kerüljenek.

Az egyes fejezetek összefoglalása és eredményei

Az istentiszteleti bibliaolvasási hagyományok kialakulása és rögzülése (IV. fejezet)

A fejezet az istentiszteleti bibliaolvasás történeti eredőivel foglalkozik. A kultuszi háttérű bibliaolvasás már az Ószövetségben megjelenik, a Deuteronómium (5Móz 31,9-13) és a fogság utáni történetírás (Neh 8) egyaránt erről számol be. Kezdetben elsősorban a Tórából olvastak, majd az intertestamentális korban, IV. Antiokhosz Epiphánész, illetve a Makkabeusok idejében megjelentek olvasmányként a prófétai könyvek is.

A keresztyén istentiszteletnek már a kezdetektől fogva része volt a Szent Íratok felolvasása (pl. 1Tim 4,13; Jel 1,3). Az első keresztyének istentiszteleti bibliaolvasására bizonyára hatott a zsidóság zsinagógái bibliaolvasása, de a legújabb szakirodalmak rámutatnak arra, hogy ez nem kizárólagos forrás és minta volt. Ugyanis egyrészt az 1. századi zsinagógái olvasási szokásokról és rendekről kevés korabeli feljegyzésünk van, másrészt míg a zsidóság számára a Tóra felolvasása volt a hangsúlyosabb, addig a keresztyének kezdetben a prófétai irodalmat olvasták annak krisztológiai vonatkozásai és értelmezése miatt.

Az első századokban kialakultak a különböző bibliaolvasási módszerek és hagyományok. Elsőként a *lectio continua* és *lectio continua selecta* (ez utóbbi a német szakirodalomban gyakran *Bahnlesung*), tehát a bibliai könyvek folyamatos olvasása, majd pedig megjelentek és rögzültek az ünnepkörökhöz, ünnepekhez rendelt olvasmányok, a perikópák. Ezekből a kötött olvasmányokból lettek a kötött prédikációs textusok, melyek gyűjteményes formában, úgynevezett perikóparendként hagyományozódtak. Liturgikus tájegységként eltérő perikóparendek alakultak ki.

Nagy Károly liturgiareformja nyomán egy evangéliumi és egy epistolai olvasmányrendet összevontak, kötelező érvényűvé tették és szerkesztettek hozzá egy prédikációs gyűjteményt, mely *Homiliarium* címen jelent meg. Ekkor egy új irodalmi műfaj született, melyre postilla vagy postillás kötet néven hivatkozunk (a latin „*post illa verba*” – „ezen igék után” kifejezés alapján). A *Homiliarium* című postilla lényegében Nagy Károly rendelete szerint egy lelkipásztori segédkönyv volt, mely a perikóparend vasár- és ünnepnap szakszakaihoz kínált prédikációkat ókori és kora-középkori szerzőktől. Így rögzültek az úgynevezett „ógyházi perikópák”, melyeket a mai napig több egyházi közösség is használ.

A reformáció kezdetén Luther Márton megtartotta az ógyházi perikópák rendjét, míg a reformáció helvét iránya, így Zwingli és Kálvin elvetették azt, helyette a *lectio continua* vagy *lectio continua selecta* ókori gyakorlatához nyúltak vissza. A kétféle bibliaolvasási hagyomány követése mögött egyrészt a reformáció két legfőbb irányának eltérő istentiszteleti háttere, kontextusa áll. Luther számára a miseliturgia volt a mérvadó minta és hivatkozási pont a reformált istentiszteleti rend kialakításakor (vö. *Formula missae*,

Deutsche Messe), míg Zwingli és Kálvin számára a dél-német liturgikus tájegység területén már a középkor idején kialakult és azóta gyakorolt *pronaus* nevű prédikációs istentiszteleti forma szolgált mintaként. Zwingli és Kálvin lényegében ezt a prédikációs istentiszteleti formát vettek alapul a főistentisztelet rendjének meghatározásakor, melyben egy bibliai olvasmány szerepelt alapigeként (ma így mondanánk: textusként). Emellett a svájci reformátorok a folyamatos olvasást alkalmasabbnak tartották a Biblia mélyebb megismerésének szempontjából, mint a válogatott és évről évre ismétlődő perikópákat. Fontos hozzátenni mindezekhez, hogy Luther is gyakorolta a *lectio continuát*, illetve Kálvin is használt az ünnepi időkre és ünnepnapokra ünnepi textusokat, amikor megszakította a folyamatos olvasást.

Fontos megemlíteni Luther postillás köteteit, melyek által reformátori tanait is tudta terjeszteni, és amelyeket lelkipásztori segédkönyvnek szánt.

Az istentiszteleti bibliaolvasás magyar református vonatkozásai (VI. fejezet)

Forrásaink arra mutatnak, hogy a magyar református istentiszteleten a 16. századtól egészen a 18. századig a rendes és bevett prédikálási mód a perikópák alapján való prédikálás volt, mely sok esetben összefüggött egy-egy postillás kötet szószéken való használatával.

A postillázás és a perikóparend használata összefüggött az istentisztelet rendjével és a használatban lévő énekeskönyvekkel. A graduáléneklés és az egyházi év rendjét követő olvasmányos rend ugyanis egymást támogatta, azonban a graduálok fokozatos háttérbe szorulásával és eltűnésével a 18. századra a perikóparend is lassan kikopott majd teljesen eltűnt a református gyakorlatból. A *perikópák* és a *lectio continua* közötti harc végül a szabad textusválasztás javára dőlt el.

A meglévő adataink alapján jelenleg azt mondhatjuk, hogy bár a perikópák alapján való prédikálás a 18. századig jelen volt a református gyakorlatban, azonban az önálló lekióolvasás minden bizonnyal ebben az időszakban sem volt elterjedt. A szabad textusválasztás előretörése és térnyerése után a 19. században vetődik fel először (még csak szórványosan) a gondolat, hogy szükség lenne az önálló istentiszteleti bibliaolvasásra.

Mindez a 20. század első harmadában már egyre nagyobb mértékben fogalmazódott meg. Az eddigi ismereteink szerint a lekió bevezetésének első írásos nyoma és egyben elvi indoklása Ravasz Lászlónak egy 1916-ban megjelent írásában található, melyet *Az Út* folyóiratban publikált. Az önálló lekióolvasás mindezek után Erdélyben és Magyarországon is bevezetésre került a 20. század első harmadának végén. Munkámban

felhívtam a figyelmet arra, hogy az 1929-es erdélyi agenda előtanulmánya alapjaiban megegyezik Ravasz László 1916-os cikkének a lekciora vonatkozó teológiai alapvetéseivel, azonban az 1930-as *Istentiszteleti Rendtartás* már mindezeket nem hozza.

A fejezetben foglalkozom a lekcio bevezetése után eltelt időszak (főként) magyar református liturgiai és homiletikai irodalmának a témához kapcsolódó megállapításaival. Kimutattam, hogy a lekciora kapcsolatos szakirodalmi megállapítások legtöbb esetben csak a gyakorlat felől elindulva adnak valamiféle támpontot. A történeti kérdésekben, a lekcio eredőivel kapcsolatban rengeteg a pontatlanság. Az elvi megalapozás hiányos, a gyakorlati útmutatás ellenben kaotikus. Nincs konszenzus több kérdést illetően. Mi a lekcio szerepe, feladata? Mi alapján válasszunk lekciora? Egyáltalán szükség van-e a lekciora?

A lekciora kapcsolatban az egyik legnagyobb probléma, hogy egyrészt évszázadokig nem volt része a református istentiszteletnek, amikor viszont ismét része lett, már a szabad textusválasztás egyházává váltunk, így mindezekhez társult a szabad lekciora választás problémája és kérdésköre is.

A lekcio kérdésköre az 1968-as liturgiai felmérés tükrében (VI. fejezet)

Az 1968-as liturgiai felmérés a lekcio bevezetése után 37 évvel történt. A felméréssel korábban Fekete Ágnes foglalkozott doktori értekezésében (Fekete Ágnes: *Liturgia és idő*, Doktori értekezés, 2013) elsősorban a beérkezett válaszok statisztikai mutatói terén, azonban a felmérés részletes kiértékelése még nem történt meg.

A fejezetben igyekeztem feltárni a felmérés egyháztörténeti előzményeit és okait, amennyire ez lehetséges volt. Továbbá a felmérés lekciora vonatkozó kérdésével (4. kérdés) és az arra beérkező lelkipásztori válaszokkal részletesebben foglalkoztam.

Bár a beérkező válaszok közül több igazán tanulságos volt, rámutattam arra, hogy a lekciora vonatkozó kérdés megfogalmazása és a válaszok irányított volta nagyon sok sematikus, kiértékelhetetlen választ eredményezett. Mindezt még tovább fokozta és nehezítette a felmérés átgondolatlan időzítése és a rossz közegyházi hangulat a lelkészek részéről.

Azonban az már 1968-ban is egy kézzelfogható eredménynek számított, hogy a lekcio 1931-es bevezetése óta eltelt időben a lelkészi kar többnyire elfogadta és természetesnek vette az önálló lekciora olvasást, leváltani, eltörölni csak nagyon kevesen akarták. Mivel a felmérés hivatalos kiértékelésével (a rendelkezésre álló adataink alapján) nem foglalkozott

senki, így mindezek érdekes egyház- és liturgiátörténeti forrásként szolgálhatnak, de kézzelfogható eredményt akkor és azóta sem hoztak.

A lekcio és a textus kapcsolata az istentisztelettel és az egyházi évvel (VII. fejezet)

A lekcio és a textus, ahogyan azt a korábbi fejezetekben igazoltam, mind történeti, mind pedig elvi síkon elválaszthatatlan egymástól. A fejezetben foglalkozom az igehirdetés és prédikáció kapcsolatával, mely fogalmak a magyar református szakirodalomban gyakran szinonimaként jelentkeznek, azonban mégis van a kettő között különbség: az igehirdetés egy tágabb, gazdagabb kifejezés, a prédikáció konkrétan utal a szószéki beszédre. A magyar nyelvű gyakorlati teológiai művek sajnos sok esetben arról tanúskodnak, hogy a magyar református értelmezése az istentiszteletnek felborult, elbillent a prédikáció oldalára, mintha a többi liturgiai alkotóelem csak a prédikációra nézve nyerne értelmet és létjogosultságot. A kérdést némileg árnyalom azzal, hogy a nemzetközi protestáns gyakorlati teológiai irodalom hasonló problémákat észlel és vet fel. Úgy látszik, hogy általános tendencia, hogy az „ige egyházai” inkább az igehirdetés vagy szószéki prédikáció egyházaiként működnek és tekintenek a saját szolgálatukra.

A fejezetben továbbá foglalkozom a textusválasztási módokkal, melyek egyszersmind hatással vannak a lekcioválasztásra is. A fejezetben tárgyalt textusválasztási módokat a szakirodalmak alapján határoztam meg: perikóparend; *lectio continua*; lelkész által meghatározott sorozat (igehirdetési terv); Bibliaolvasó kalauz; szabad textusválasztás. Fontos látni azt, hogy a jelenlegi magyar református gyakorlatban mindegyik textus- és olvasmányválasztási módot a szabad textusválasztás lehetősége mellett választhatjuk, tehát nincsen kötelező érvényű rend erre vonatkozóan, már az is egyfajta szabad döntése a lelkésznek, hogy melyik módot választja. Elképzelhető az is, hogy a lekcio és a textus két különböző módon kerül kiválasztásra.

A fejezet elkészítése során fontosnak tartottam a hazai és nemzetközi ökumenikus kapcsolódásokat, hiszen a világ keresztyénségének legnagyobb része olvasmányrendeket használ. Így röviden ismertetem a leggyakoribb olvasmányrendek (OLM, RCL, német evangélikus olvasmányrendek) belső logikáját és felépítését.

Az egyházi év meghatározza az olvasmányokat, de fordítva is igaz: az olvasmányok meghatározzák az egyházi évet, annak menetét, témáit, teológiai fókusz- és csúcspontjait. A magyar református gyakorlatban az olvasmányok és az egyházi év terén egyértelmű

hiányosságokat mutattam ki, amikor a lekcio bevezetése óta eltelt idoszak textuariumait es lekcioniariumait vizsgaltam.

Lekciovalasztas elméletben es gyakorlatban (VIII. fejezet)

A fejezetben elsosorban az *Igazság es Élet* lelkipasztori folyoiratban megjelent lekciojavaslatokat ertekeltem. Előbb a legfőbb lekciovalasztasi módok gyakorisagát vizsgaltam, majd pedig példákat, elvi es/vagy gyakorlati indoklásokat kerestem arra vonatkozóan, hogy a lelkipasztor mi alapján választ lekcioát, illetve a lekcio milyen kapcsolatban áll a prédikációval vagy az egyházi évvel.

Bár az *Igazság es Élet* folyoiratban hivatalosan „prédikációvázlatok” jelennek meg, azonban ezek a „vázlatok” szinte minden esetben kidolgozott prédikációként is megállják a helyüket. Valamint hozzá kell tenni, hogy ilyen jellegű kutatást ekkora merítéssel más forrásból nem lehetett volna véghez vinni, hiszen a nyomtatásban megjelent prédikációs kötetekben általában nem tüntetik fel a lekcioát.

Az eredményeket a Generális Konvent Liturgiai Bizottságának egy 2008-ban a *Confessió*ban megjelent tanulmányával, állásfoglalásával vettem össze. Tulajdonképpen ez a tanulmány adja a lekciojavaslatok rendezésének es rendszerezésének alapját. Arra voltam kíváncsi, hogy a mai napig a legrészletesebbnek mondható hivatalos egyházi, konventi bizottság által megfogalmazott elméleti állásfoglalás mennyire áll közel a gyakorlathoz.

A vizsgálat során arra a következtetésre jutottam, hogy a lekciovalasztás gyakorlata több ponton igazolja a Liturgiai Bizottság megállapításait (pl. exegézis es lekcio kapcsolata, Ószövetség es Újszövetség egyensúlya a textus es lekcio kiválasztásánál, egyházi év es lekcio kapcsolata, stb.).

A lekciojavaslatok vizsgálata során meghatároztam es megvizsgáltam a leggyakoribb lekciovalasztasi módokat: 1.) lekcio az egyházi évhez igazodik; 2.) lekcio a textushoz kapcsolódik gondolati, teológiai síkon; 3.) lekcio a textus kontextusa; 4.) ha hosszú a textus, előfordul, hogy lekcioként olvassák fel, majd abból egy verset választanak textusként (mottó jellegű textus); 5.) gyakori a lekcio es a textus felcserélése is.

A lekcio a prédikációra nézve sok esetben „második textusként” működik, megvilágíthatja, értelmezheti, kiegészítheti a textus üzenetét, ezen felül kontrasztban is állhat a textussal.

Összegző gondolatok

A Biblia olvasása, hangos felolvasása elválaszthatatlan a keresztyén istentisztelettől. A Bibliának, az Isten írott Igéjének önálló és megkérdőjelezhetetlen létjogosultsága van az istentiszteletünkön. Ezt alátámasztottam történeti forrásokkal, teológiai, elvi alapvetésekkel és gyakorlati megfigyelésekkel egyaránt. A lekióolvasás számtalan alakot, módozatot, formát ölt(het) a magyar református istentiszteleten.

Az önálló lekióolvasás bevezetése óta eltelt időszakban ez az istentiszteleti alkotóelem sokféle értelmezést és gyakorlati szerepet kapott, ennek következtében a lekió sok esetben teljesen elveszítette eredeti értelmét és jelentését, melyet a magyar liturgiai gondolkodás számára Ravasz László fogalmazott meg: *Isten szól először az istentiszteleten.*

A lekióolvasás történeti, elvi és gyakorlati összefüggéseinek feltárásával, bízom benne, közelebb kerülhetünk egy egységesebb, rendezettebb gyakorlathoz.

Tézisek

1.) **Bibliaolvasás nélkül nincs istentisztelet.** A Biblia/Szent Iratok hangos felolvasása már a kezdetektől kiemelten fontos része a keresztyén istentiszteletnek.

2.) **1931-es bevezetésekor a lekió egy sajátos liturgiai kontextusba tért vissza.** A szabad textusválasztás mellé „érkezett” a szabad lekióválasztás. Az önálló bibliaolvasás mint forma tért vissza, de az eredeti tartalom (az olvasmányrendek által biztosított keret) elveszett.

3.) **Ravasz László már 1916-ban megfogalmazta a lekió bevezetésének teológiai alapjait és létjogosultságát, azonban ez a megfogalmazás kikopott és feledésbe merült az évek során.** Sőt, az 1931-ben hatályba lépett Istentiszteleti Rendtartás nem is hivatkozik rá, így eleve lehetetlen volt, hogy a lelkeszi kar nagyobb része megismerje a háttérét.

4.) **A jelenlegi református gyakorlatra nézve nem lehet és nem is szabad ráerőltetni egyetlen olvasmányrendet sem,** de a nyugati református egyházaknál is megfigyelhető gyakorlat alapján többféle direktívát fel kell ajánlani.

5.) **A lekcioválasztás egyszerre liturgiai és homiletikai kérdés.** A lekcio kapcsolódik az istentisztelethez, az énekekhez, imádságokhoz, igei vótumokhoz és egy egyéb alkotóelemekhez, valamint a prédikáció üzenetét is meghatározhatja.

Summary

My doctoral dissertation deals with the issue of lection-reading in the Hungarian Reformed worship, especially focused on the Sunday service. The independent reading of the Bible has been a prescribed component of our Sunday and holiday (main) services only since the 20th century, when liturgical books introduced it in Transylvania in 1929 and in Hungary in 1931.

In the period since the introduction of lection-reading, the Hungarian Reformed practical theological literature has not dealt with the issue in its completeness and depth. In my thesis I intend to deal with the historical, theoretical and practical issues of lection-reading during the Reformed worship.

Bible reading with a cultic background appears in the Old Testament, both in Deuteronomy (Deut 31:9-13) and in the post-exile historical narrative (Neh 8). Initially, the Torah was read primarily, but in the intertestamental period, during the Maccabees, they started to read the prophetic books in the worship as well.

The reading of the Holy Scriptures was part of the Christian worship from the very beginning (e.g. 1 Tim 4:13; Rev 1:3). The Bible reading of the first Christians in the worship was certainly influenced by the Bible reading of the synagogue, but recent literature shows that this was not the exclusive source and pattern. For, on the one hand, we have few contemporary records of the reading habits and practices in the synagogues in the 1st century, and, on the other hand, while for the Jews the reading of the Torah was more important, Christians initially read prophetic literature for its Christological implications and interpretation.

In the first centuries, we can see the development of different Bible reading methods and traditions. First of all, *lectio continua* and *lectio continua selecta* (the latter is often called *Bahnlesung* in German theological literature), i.e. the continuous reading of the Biblical

books, and then the pericopes, the readings assigned to festive cycles and feasts, appeared and became fixed. From these fixed readings came the fixed sermon texts, which were handed down in a collected form, the so-called pericope-order. Different pericope-orders were developed for each liturgical region.

Following the liturgical reform of Charlemagne, a Gospel and an Epistle-reading were merged, made binding and edited in a collection of sermons, which was published under the title Homiliarium. The Homiliarium was essentially a pastoral aid, as Charlemagne decreed, offering sermons for the Sunday and feast-day passages from ancient and early-medieval authors. This Homiliarium was the first so-called postil book, which is a genre of a sermon-compilation on the lectionary.

At the beginning of the Reformation, Martin Luther retained the early church pericopes, while others, such as Zwingli and Calvin, rejected it, returning instead to the ancient practice of *lectio continua* or *lectio continua selecta*. The reason for following two different Bible reading traditions is, on the one hand, the different worship backgrounds and contexts of the two main directions of the Reformation. It is important to add that Luther also practised *lectio continua*, and Calvin also used festive texts for feast times and feast days when he interrupted the continuous reading. It is important to mention Luther's postils, through which he was able to disseminate the doctrines of the Reformation and which he intended as a pastoral aid.

Our sources indicate that in the Hungarian Reformed worship from the 16th century until the 18th century the normal and established way of preaching was preaching from pericopes, which in many cases was connected with the use of a postil-volume on the pulpit.

The use of postils and pericope-order was related to the order of worship and the liturgical hymnbooks (Graduals) in use. The disappearance of the Graduals in the 18th century meant that the use of the pericope-order slowly faded out and disappeared from the Reformed practice. The „battle” between pericopes and *lectio continua* was finally decided in favour of a third party: the free choice of the sermon text.

The Hungarian Reformed liturgical and homiletical literature on the subject in the period after the introduction of the lection reading shows some inaccuracy in the historical issues concerning the origins of the lection reading. The theoretical basis is incomplete, while the

practical guidance is chaotic. There is no consensus on several issues. What is the role and function of lection reading? On what basis should we choose a lection? Do we even need an independent lection?

The 1968 liturgical survey in the Reformed Church in Hungary took place 37 years after the introduction of the lectionary. Ágnes Fekete previously dealt with the survey in her doctoral thesis (Ágnes Fekete: *Liturgy and Time*, Doctoral thesis, 2013), mainly in the field of statistical indicators of the responses received, but a detailed evaluation of the survey has not yet been carried out.

In this chapter I tried to explore the church-historical antecedents and reasons for the survey as far as possible. Furthermore, I dealt in more details with the survey question on lection (Question No. 4) and the pastoral responses to it.

While several of the responses received were truly illuminating, I pointed out that the circumstances of the survey resulted in a very large number of schematic, not valuable responses. Since no official evaluation of the survey has been carried out, it may serve as an interesting source of church and liturgical history, but it did not produce any tangible results then or since.

Lection and text, as I have shown in the previous chapters, are inseparable, both historically and theoretically. I dealt with the relationship between preaching and text. There seems to be a general tendency for Churches of the Word ‘to function and be seen as churches of preaching’, which is a misunderstanding of our ministry. In this chapter, I also discussed the text selection methods, which also have an impact on the choice of the lection. I identified the textual choices discussed in the chapter on the basis of the literature: pericope-order; lectio continua; pastor-determined series (preaching plan); Bible reading guide; free choice of texts. I considered it important to make national and international ecumenical connections, since most of the world's Christian Churches use reading orders, lectionaries. Thus, I briefly described the internal logic and structure of the most common lectionaries (OLM, RCL, German Lutheran reading orders). The liturgical year determines the readings, but the reverse is also true: the readings determine the liturgical year, its course, themes, theological focal points and highlights.

In this chapter, I primarily evaluated the lectionary proposals published in the pastoral journal ‘Igazság és Élet’ (‘Truth and Life’). First, I examined the frequency of the main

lectionary choices, and then I looked for examples of lection-choice methods. I compared the results with a study of the Liturgical Committee of the General Convention published in the *Confessio* journal in 2008. I was curious to see how close the theoretical statement to the pastoral practice was. I came to the conclusion that the practice of lectionary selection confirmed the statements of the Liturgical Committee on several points (e.g., the relationship between exegesis and lectionary, the balance between the Old and the New Testament in the selection of text and lectionary, the relationship between liturgical year and lectionary, etc.).

Theses:

- 1) There is no worship without Bible-reading. From the very beginning, the public reading of the Bible/Holy Scriptures has been a very important part of Christian worship.

- 2) With its introduction in 1931, the lectionary returned to a specific liturgical context. Alongside the free choice of texts, the free choice of lection arrived again. Independent Bible-reading returned as a form, but the original content (the framework and meaning provided by the reading order) was lost.

- 3) As early as 1916, László Ravasz formulated the theological basis and justification for the introduction of lectionary, but this formulation and meaning faded away and was forgotten over the years. In fact, it was not even referred to in the official Liturgical Book of the Reformed Church in Hungary published in 1930, introduced in 1931, so it was impossible for the majority of the pastors to know its background.

- 4) Not a single mandatory reading order can or should be imposed on the current Reformed practice, but a variety of directives should be offered based on the practice observed in the Reformed churches in the West. Some sort of order would still be necessary.

- 5) The selection and the application of the lection is a matter of liturgical and homiletical studies. The lection has to be related to the liturgy as a whole, and can or should influence the message of the sermon.

Bibliográfia

- A Geleji-kánonok* (ford. Buzogány Dezső), Budapest, Kálvin Kiadó, 2020.
- A Generális Konvent Liturgiai Bizottságának javaslata a böjti istentiszteletek rendjére vonatkozóan - gyülekezeti tagok számára (kézbe adandó):
http://egyhazzene.reformatus.hu/data/attachments/2017/02/25/070125/B%C3%B6jti_it_2017_gy%C3%BClekezetnek.pdf (Letöltve: 2023.08.18.)
- A Generális Konvent Liturgiai Bizottságának javaslata a böjti istentiszteletek rendjére vonatkozóan - a szolgálattevőknek szánt, részletesebb változat:
http://egyhazzene.reformatus.hu/data/attachments/2017/02/25/070602/B%C3%B6jti_lit_2017_szolg%C3%A1l%C3%B3knak.pdf (Letöltve: 2023.08.18.)
- A Sztármárnémeti Nemzeti Zsinat végzései* (ford. Buzogány Dezső): Budapest, Kálvin Kiadó, 2020.
- ADORJÁNI József (szerk.): *Hirdesd az Igét – Igehirdetők kézikönyve*, Budapest, MRE Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1980.
- ADORJÁNI Zoltán: Felfelé tekintő háznép, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, I. évf., 2007/2., 72-78.
- ADORJÁNI Zoltán: Az egyház létformája: misszió, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, IX. évf., 2015/3., 359-368.
- ALBRECHT, Christoph: *Einführung in die Liturgik*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1989, 48.
- ALIKIN, Valeriy A.: *The Earliest History of the Christian Gathering. Origin, Development and Content of the Christian Gathering in the First to Third Centuries*, Leiden, Brill, 2010.
- ALLEN, Horace T.: Calendar and Lectionary in Reformed Perspective and History, in Lukas Vischer (szerk.): *Christian Worship in Reformed Churches Past and Present*, Grand Rapid – Michigan, Cambridge – U.K., William B. Eerdmans Publishing Company, 2003., 390-414.
- ÁRVAVÖLGYI Béla: Legyen közünk egymáshoz Istennel!, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, XI. évf., 2017/4., 640-649.
- [BACKAMADARASI Kiss Gergely - NAGY István]: *Agenda...*, Győr, 1788.
- BALLA Péter: *Az újszövetségi iratok története*, Budapest, Károli Egyetemi Kiadó, 2008.

- BALLA Péter: Isten ígéreteinek beteljesedése Krisztusban, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, XI. évf., 2017/4., 698-705.
- BALOGH Dávid: Lekció és református istentisztelet, in Czentnár Simon, Nagy József, Nagy Levente (szerk.): *Beszéljétek el dicsőségét, Conferentia Rerum Divinarum 6.*, Budapest, L'Harmattan, 2019, 101-112.
- BALOGH Dávid: Istentiszteleti bibliaolvasás az 5. századig, *KRE-DIt*, 2019/1., <http://www.kre-dit.hu/tanulmanyok/balogh-david-istentiszteleti-bibliaolvasas-az-5-szazadig/> (Letöltve: 2023.08.24.)
- BALOGH Dávid: A főistentiszteleti lekcioolvasás az 1968-as liturgiai felmérés tükrében, in Mikó-Prém Alexandra, Szócs-Muza Blanka, Herbály Eszter (szerk.): *Fiatalkutatók és doktoranduszok XI. nemzetközi teológuskonferenciájának tanulmánykötete*, Budapest, Doktoranduszok Országos Szövetsége (DOSZ), 2022, 107-119.
- BALOGH Csaba: A hűség kockázata, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, III. évf., 2009/3., 357-366.
- BALOGH Csaba: Mennyit érek?, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, VII. évf., 2013/3., 357-369.
- BALOG Margit: A szeretet mindent kibír, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, IV. évf., 2010/1., 57-61.
- BAUDOT, Jules: *The Lectionary. Its Sources and History*, London, Catholic Truth Society, 1910.
- BAUMANN, Michael: Geschichte des reformierten Gottesdienstes in der Deutschschweiz 16. bis 19. Jh., in David Pülss – Katrin Kusmierz – Matthias Zeindler – Ralph Kunz (szerk.) *Gottesdienst in der reformierten Kirche – Einführung und Perspektiven*, Zürich, Theologischer Verlag, 2017, 19-38.
- BARNÓCZKI Anita: Életmentő bilincsek, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, XI. évf., 2017/2., 322-331.
- BARNÓCKI Anita: Egy gyülekezet vál(t)sága, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, XII. évf., 2018/1., 15-25.
- BARTH, Karl: *Homiletika. „Szólj!” – Homiletikai tankönyvek 12.*, 2021.
- BARTHA Ádám: A nagy felismerés – megajándékozott válasza, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, III. évf., 2009/3., 401-409.
- BARTHA Tibor (szerk.): *Istentiszteleti Rendtartás*, Budapest, 1985.
- BEKŐ István Márton: Akarom, tisztulj meg!, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, V. évf., 2011/3., 509-516.

- BEKŐ István Márton: Mit használ keresztyénségem, ha nem a szerint élek?, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, XI. évf., 2017/1., 93-101.
- BENEDEK Sándor: *A Magyarországi Református Egyház istentiszteletének multja*, Órisziget, 1971.
- BENKŐ Tímea: Olvasmányrendek és az egyházi év. A Német Evangélikus Egyház perikóparendje és a római katolikus olvasmányrend (Ordo Lectionum Missæ), *Studia Doctorum Theologiae Protestantis 1*, 2010., 161-178.
- BERNÁTNE Somogyi Márta: Az üdvösség nyomában, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, V. évf., 2011/4., 575-582.
- BIERITZ, Karl-Heinrich: *Das Kirchenjahr – Feste, Gedenk- und Feiertage in Geschichte und Gegenwart*, Berling, Union Verlag, 1988.
- BIERITZ, Karl-Heinrich: *Liturgik*, Berlin, Walter de Gruyter, 2004.
- BISCHOFF, Bernard – LAPIDGE, Michael: *Biblical Commentaries from the Canterbury School of Theodore and Hadrian*, Cambridge, Cambridge University Press, 1994.
- BÓDISS Tamás – FEKETE Károly – GÖRÖZDI Zsolt – KELEMEN Attila – SZÚCS Ferenc: Az eddig elkészült és a GK Liturgiai Bizottsága által megtárgyalt teológiai alapelvek a készülő példatárhoz, istentiszteletünk megújulásához, *Confessio XXXV. évf.*, 2008/2.
- BODÓ Sára: Isten a jövőnk!, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, IV. évf., 2010/3., 460-468.
- BOGÁR János: *Az egyházi évkör kialakulása és hatása az ígehirdetésre. Különös tekintettel a református keresztyén egyház istentiszteletére. Liturgikai tanulmány*, Debrecen, 1932.
- BOHREN, Rudolf: *Az ígehirdetés mint szenvedély. „Szólj!” – Homiletikai tankönyvek 9. kötet*, 2020.
- BÓNA Zoltán: „... hogy használjon velem”, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, IV. évf., 2010/2., 254-260.
- BONHOEFFER, Dietrich: *Homiletika. „Szólj!” – Homiletikai tankönyvek 2. kötet*, 2016
- BOROSS Géza: *Liturgika*, Budapest, 1998.
- BOROSS Géza: *Homiletika. „Szólj!” – Homiletikai tankönyvek 1.*, Velence, 2015.
- BÖRZSÖNYI József: Tanúim lesztek, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, VII. évf., 2013/2., 278-283.
- BRAULIK, Georg: „Bibliaolvasás Isten népével” – a Deuteronomium szerint, in Dejcsics Konrád (szerk.): *Ószövetség és liturgia*, Pannonhalma, Bencés Kiadó, 2012.

- BROWN, Michelle P.: *The Lindisfarne Gospel. Society, Spirituality and the Scribe*, Toronto, University Press, 2013.
- BUKOWSKI, Peter (szerk.): *Reformierte Liturgie*, Wuppertal, Neukircher Verlag, 1999.
- BULLINGER Henrik (ford. Buzogány Dezső): *A Második Helvét Hitvallás*, Kálvin Kiadó, Budapest, 2017.
- CHRIST, Franz: Das fortlaufende Predigen biblischer Bücher, in Ralph Kunz – Andreas Marti – David Plüss (szerk.): *Reformierte Liturgik – kontrovers*, Zürich, Theologischer Verlag, Zürich, 2011, 369-377.
- CHRIST, Franz: Replik auf das Plädoyer von Ralph Kunz, in Ralph Kunz – Andreas Marti – David Plüss (szerk.): *Reformierte Liturgik – kontrovers*, Zürich, Theologischer Verlag, Zürich, 2011, 385-387.
- CZAGÁNY Gábor: Istentől lehelt igazság, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, VIII. évf., 2014/1., 68-73.
- CZAGÁNY Gábor: A „másik” evangélium csánítása, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, IX. évf., 2015/2., 208-212.
- CZAGÁNY Gábor: A messzelátó imádság, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, XI. évf., 2017/1., 26-32.
- CZEGLÉDI Péter Pál: Semper reformanda, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, VII. évf., 2013/4., 532-539.
- CZEGLÉDI Péter Pál: Lokális probléma, lokális megoldás, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, IX. évf., 2015/2., 300-307.
- CZEGLÉDI Péter Pál: „Én Istenem, jó Istenem...”, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, IX. évf., 2015/4., 513-519.
- CZEGLÉDY Sándor: *Liturgika-jegyzet*, Debrecen, 1978.
- CZEGLÉDY Sándor: *A homiletika vázlata*, Debrecen, 1971.
- CZÖVEK Tamás: A próba, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, V. évf., 2011/2., 197-207.
- CSEPREGI Zoltán – HORVÁTH Orsolya: Szerkesztői előszó, in Csepregi Zoltán – Horváth Orsolya (szerk.): *Luther válogatott művei 6., Prédikációk*, Budapest, Luther Kiadó, 2015.
- CSIKESZ Sándor: Kálvin pásztori igehirdetési módszerének legfőbb elemei, in *Kálvin és a kálvinizmus. Tanulmányok az Institutio négyszázadik évfordulójára*, Debrecen, 1936.
- CSIKY Lajos: Istentiszteletünk reformjának kérdéséhez, *Protestáns Szemle*, I. évf., 1889/1., 80-96.

- CSIKY Lajos: Az egységes liturgia kérdéséhez, *Theológiai Szaklap*, III. évf., 1905/4., 247-253.
- CSIKY Lajos: *Egyházzónoklattan*, Nagybánya, Nánásy István nyomása, 1914.
- DALES, Douglas: *Alcuin. His Life and Legacy*, Cambridge, James Clarke & Co., 2012.
- DALMAIS, Irenaeus: The Liturgy of the Synagogue and the Christian Liturgy, *Life of the Spirit*, XI. évf., 1956/11., 173-181.
- DÁVID Adél: Isten irritáló emberének imája, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, VII. évf., 2013/1., 69-75.
- DEEG, Alexander – SCHWIER, Helmut, im Auftrag der Liturgischen Konferenz (szerk.): *Lesungen im Gottesdienst. Theologie und Praxis der liturgischen Schrift-lesungen*, Gütersloh, Gütersloher Verlagshaus, 2020.
- DEEG, Alexander – PLÜSS, David: *Liturgik*, Gütersloh, Gütersloher Verlagshaus, 2021.
- DE ZAN, Renato: Bible and Liturgy, in Anscar J. Chupungco (szerk.): *Handbook for Liturgical Studies, vol. 1. Introduction to the Liturgy*, Collegeville, The Liturgical Press, 1997, 33-52.
- DIENES Dénes: Egyetlen esélyünk a Jó Pásztor, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, IV. évf., 2010/4., 604-608.
- DIENES Dénes: Van-e más megoldás?, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, VIII. évf., 2014/1., 35-38.
- DOLHAI Lajos: *Az ókeresztény egyház liturgiája*, Budapest, Jel Kiadó, 2017.
- DUNN, James: *Kezdetben volt az evangélium. Jézus, Pál és az evangéliumok*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2014.
- EGERESI László Sándor: Nem kért közbenjáró, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, II. évf., 2008/4., 25-28.
- EHRENSPERGER, Alfred: Die Lesungen – Perikopen, Bahnlesung, Lectio continua, forrás: <https://www.gottesdienst-ref.ch/perch/resources/02-03-01-03-lesungen-kopie.pdf> (Letöltve: 2023.06.10.)
- ENGEMANN, Wilfried: *Einführung in die Homiletik (2. Auflage)*, Tübingen und Basel, A. Francke Verlag, 2011.
- ERDŐ Péter (szerk.): *Az ókori egyházfegyelem emlékei*, Budapest, Szent István Társulat, 2018.
- FABINY Tibor: Tedd a szemedet a füledbe! (Az igehirdetésről), in Fabiny Tibor: *Isten maszkwai. Luther olvasása közben*, Budapest, Luther Kiadó, 2021.

- FAZAKAS Sándor: Fájdalomtól a küldetésig, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, I. évf., 2007/1., 23-32.
- FAZAKAS Sándor: Különös búcsúzás, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, III. évf., 2009/2., 215-222.
- FAZAKAS Sándor: A szombat, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, VII. évf., 2013/4., 508-516.
- FEKETE Ágnes, *Liturgia és idő. Doktori disszertáció*, Budapest, 2013.
- FEKETE Csaba: Perikóparend a Spáczai graduálban 1619 tájáról, *Magyar Egyházzene*, VI. évf., 1998/1999/2., 239-250.
- FEKETE Csaba: Kálvin és a perikóparend, *Magyar Egyházzene*, XVI. évfolyam, 2008/2009/3., 349-358.
- FEKETE Károly: Kálvin és az istentisztelet, in Fazakas Sándor (szerk.): *Kálvin időszerűsége*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2009.
- FEKETE Károly: *Makkai Sándor gyakorlati teológiai munkássága*, Kolozsvár, 2000.
- FEKETE Károly: A textusválasztás szükségessége és módjai, in Hanula Gergely (szerk.): *Logos és akeés – Az Ige megszólalása és megszólaltatása: Tanulmányok a 60 éves Vladár Gábor tiszteletére*, Pápa, Pápai Református Teológiai Akadémia, 2012.
- FEKETE Károly (szerk.): *Reformátusok a kegyelem trónusánál*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2010.
- FEKETE Károly: Az ige helye a református istentiszteletben, in *Praeconia*, XVI. évf., 2021/27.
- FEKETE Károly: A visszafordíthatatlanság ünnepe – avagy látszat és valóság a passió kapujában, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, I. évf., 2007/1., 5-12.
- FEKETE Károly: Átértékelődésre ösztönző feltámadáshit, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, IV. évf., 2010/2., 172-180.
- FEKETE Károly: Az igazán elvehetetlen jó rész távlata, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, V. évf., 2011/1., 68-73.
- FEKETE Károly: A keresztyén élet személyválogatás nélküli élet, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, VI. évf., 2012/4., 559-568.
- FEKETE Károly – LITERÁTY Zoltán – STEINBACH József (szerk.): *Igehirdetők kézikönyve*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2021.
- FERENCZ Árpád: Bizony, Isten fia volt!, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, I. évf., 2007/1., 13-22.

- FERENCZ Árpád: Jézus a nagy leegyszerűsítő?, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, III. évf., 2009/4., 476-481.
- FERENCZ Árpád: De ez még nem a vég..., *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, IV. évf., 2010/4., 609-617.
- FERENCZ Árpád: A békességet hozó Jó Pásztor, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, VIII. évf., 2014/2., 232-242.
- FERENCZ Árpád: A szintiszta örület!, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, VIII. évf., 2014/4., 599-610.
- FODOR Ferenc: Dávid és Betsabé, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, II. évf., 2008/3., 31-41.
- FODOR Ferenc: Jézus keresztelkedése, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, III. évf., 2009/1., 12-29.
- FODOR Ferenc: A süketnéma meggyógyítása, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, III. évf., 2009/3., 377-394.
- FODOR Ferenc: Élő reménységre újjászületni, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, IV. évf., 2010/2., 190-204.
- FODOR Ferenc: Mária Magdaléna – a Jézust kereső ember, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, VII. évf., 2013/1., 125-141.
- FODOR Ferenc: Jézus megkeresztelése, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, XI. évf., 2017/1., 50-64.
- FOLSOM, Cassian: Liturgical Books of the Roman Rite, in Anscar J. Chupungco (szerk.): *Handbook for Liturgical Studies*, Collegeville, Liturgical Press, 1997.
- FRYMIRE, John M.: *The Primacy of the Postils: Catholics, Protestants and the Dissemination of Ideas in Early Modern Germany*, Leiden, Brill, 2010.
- GÄBLER, Ulrich: *Huldrych Zwingli. Bevezetés életébe és munkásságába*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2008.
- GANZ, David: Merovingian gospel readings in Northumbria: the legacy of Wilfrid?, in Rob Meens (szerk.): *Religious Franks. Religion and Power in the Frankish Kingdoms: Studies in Honour of Mayke de Jong*, Manchester University Press, 2016.
- GERECSEI Zsolt: Új liturgia, *Hét Határ*, XX. évf., 2016/5., 1. Online elérhetőség: http://www.refdunantul.hu/data/attachments/2016/05/01/2016_m%C3%A1jusi_%C3%BAjs%C3%A1g.pdf (Letöltve: 2023.08.18.)
- GIBSON, Jonathan – EARNGEY, Mark (szerk.): *Reformation Worship – Liturgies from the Past for the Present*, Greensboro, New Growth Press, 2018.

- GLAUE, Paul: *Die Vorlesung Heiligen Schriften im Gottesdienste*, Berlin, Verlag von Alexander Dunckel, 1907.
- GOMBÁSI István: *A' Papi Szent Hivatal Gyakorlásáról valo Traktának első Darabja. Melly tanit a' Prédikállásról, és az Iffak' tanitátásokról*, Kolozsvár, 1784.
- GRÖZINGER, Albrecht: *Homiletik*, Gütersloh, Gütersloher Verlagshaus, 2008.
- GYÖRI István: *Itt van már az óra!, Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, III. évf., 2009/4., 533-539.
- H. HUBERT Gabriella: *Geleji Katona István versiculusai és a perikóarend, Magyar Egyházzene VI*, 1998/2., 251-258.
- HAFENSCHER Károly: *Liturgika. A keresztény istentisztelet protestáns megközelítésben, ökumenikus szellemben*, Budapest, Luther Kiadó, 2010.
- HAFENSCHER Károly: *Mennyiben volt konzervatív és mennyiben forradalmi Luther liturgiareformja? Hagyomány és megújulás az evangélikus istentiszteleti életben*, in Kovács Andrea (szerk.): *Hagyomány és megújulás a liturgiában és zenéjében, A Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Egyházzene Tanszéke újraindításának 20. évfordulóján tartott szimpózium előadásai, Budapest, 2010. szeptember 8-10, Budapest, LFZE Egyházzenei Kutatócsoport, 2012.*
- HAFENSCHER Károly: *Textus vagy téma? Evangélikus Élet*, 72. évf., 2007/43., 2.
- HAFENSCHER Károly: *Alapige, Evangélikus Élet*, 72. évf., 2007/44., 2.
- HAFENSCHER Károly: *A perikópa, Evangélikus Élet*, 72. évf., 2007/45., 2.
- HAFENSCHER Károly: *Beszélő Isten*, Budapest, 2022.
- HAFENSCHER Károly: *Ötszáz éves a Formula missae. Luther egyik istentiszteleti rendje és annak mai üzenete, Keresztyén Igazság*, 2023/2., 16-36.
- HAGENBACH, Karl Rudolf: *Grundlinien der Liturgik und Homiletik*, Leipzig, 1863.
- HANULA Gergely: *A sas szemével, Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, V. évf., 2011/1., 88-92.
- HELTAI János: *Műfajok és művek*, Budapest, Universitas Kiadó, 2008.
- HODOSSY-TAKÁCS Előd: *Halászból halász, Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, III. évf., 2009/3., 328-334.
- HODOSSY-TAKÁCS Előd: *Az üdvösségszerző, Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, IV. évf., 2010/1., 87-93.
- HODOSSY-TAKÁCS Előd: *Isten egyik nagy titka, Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, IV. évf., 2010/3., 415-423.

- HODOSSY-TAKÁCS Előd: Jób különleges imádsága, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, VI. évf., 2012/4., 622-629.
- HODOSSY-TAKÁCS Előd: „Uram, te mindent tudsz...”, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, VII. évf., 2013/2., 206-213.
- HODOSSY-TAKÁCS Előd: A bizalom keretei, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, VII. évf., 2013/3., 397-405.
- HODOSSY-TAKÁCS Előd: Pál apostol és a takarítás, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, VIII. évf., 2014/2., 215-222.
- HODOSSY-TAKÁCS Előd: Egy elkeseredett próféta a bukásra ítélt városban, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, VIII. évf., 2014/4., 549-557.
- HODOSSY-TAKÁCS Előd: Megváltozott élet, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, XI. évf., 2017/1., 85-92.
- HODOSSY-TAKÁCS Előd: A veszélyes evangélium, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, XI. évf., 2017/2., 314-321.
- Homiletikai direktórium* (ford. Diós István), kiadja az Istentiszteleti és Szentségi Fegyelmi Kongregáció, Budapest, Szent István Társulat, 2016.
- HÖRK József: *Evangélikus Homiletika vagyis Az egyházi beszéd elmélete (Egyházi szónoklattan)*, Pozsony, Angermayer Károly Könyvnyomtató Intézetéből, 1907.
- IMMINK, F. Gerrit: Der reformierte Gottesdienst in den Niederlanden, in David Pülss – Katrin Kusmierz – Matthias Zeindler – Ralph Kunz (szerk.) *Gottesdienst in der reformierten Kirche – Einführung und Perspektiven*, Zürich, Theologischer Verlag, 2017, 85-100.
- ISZLAI Endre: Kitaszító sokaság – befogadó egyház?, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, IX. évf., 2015/4., 520-524.
- KÁDÁR Ferenc: *Liturgika*, Sárospatak, 2013.
- KÁDÁR Ferenc: Jákób útja, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, VIII. évf., 2013/3., 432-437.
- KÁDÁR Ferenc: Az Úr küldő szava, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, IX. évf., 2015/3., 375-382.
- KASZÓ Gyula: Az új szövetség áldása, és Jézus egyszeri áldozatának három hozadéka, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, VIII. évf., 2014/3., 462-469.
- KELEMEN Attila: A gyakorlati teológia leíró és előíró jellege, *Studia Doctorum Theologiae Protestantis* 1, 2010, 125-147.

- KERNER, Hanns: Die gottesdienstliche Lesung zwischen Ideal und Wirklichkeit, in Peter Bubmann – Alexander Deeg (szerk.), *Der Sonntagsgottesdienst – Ein Gang durch die Liturgie*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2018, 135-143.
- KIS Áron: *A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései*, Budapest, 1881.
- KÓCZIÁN Viktória: Jónás imája, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, V. évf., 2011/2., 230-235.
- KOCSEV Miklós: Provokáció – értetlenség – eltávolodás – feszültség, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, VII. évf., 2013/1., 76-85.
- KOCSEV Miklós: Viharos időkben sok minden történhez, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, IX. évf., 2015/1., 27-33.
- KOCSEV Miklós: Ellenségből egy gyanús munkatárs?, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, XI. évf., 2017/2., 252-258.
- KOCSIS Áron: A türelem iskolája – a magától növekedő vetés, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, V. évf., 2011/1., 61-67.
- KOCSIS Attila: Jézus népszerűségének oka, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, III. évf., 2009/3., 367-371.
- KOCSISNÉ Asztalos Anikó: Isten meghallgatja népe kiáltását, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, VII. évf., 2013/2., 238-245.
- KODÁCSY Tamás: *A homiletikai aptum*, Budapest, L'Harmattan, 2019.
- KODÁCSY Tamás: Krisztus a Mindenség Ura, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, VIII. évf., 2014/4., 620-627.
- KÓKAI-NAGY Viktor: Sójajtás-kiválasztás-megigazítás, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, II. évf., 2008/2., 34-40.
- KÓKAI-NAGY Viktor: Gyülekezet akkor és ma, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, II. évf., 2008/3., 50-55.
- KÓKAI-NAGY Viktor: Jézus követése, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, III. évf., 2009/1., 78-84.
- KÓKAI-NAGY Viktor: Az ember ítélete Isten ítéletének tükrében, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, IV. évf., 2010/2., 290-296.
- KÓKAI-NAGY Viktor: Adakozz, ne aggodalmaskodj!, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, IV. évf., 2010/3., 433-439.
- KÓKAI-NAGY Viktor: Hitvallás hit nélkül?, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, IX. évf., 2015/3., 454-462.
- KONCZ-VÁGÁSI Katalin: Hálaadó emlékezés, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és*

nevelői munka számára, IV. évf., 2010/2., 282-289.

KOVÁCS Albert: *Homiletika vagy Egyházi ékesszólástan*, Budapest, Hornyánszky V. Cs. és Kir. Udv. Könyvnyomdája, 1904

KOVÁCS Gergő: A Mestert követve, a Mester szolgálatában, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, IX. évf., 2015/3., 408-415.

KOVÁCS Krisztián: A felelősség születésnapja, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, IX. évf., 2015/2., 254-262.

KOZMA Zsolt: A keresztyénység nem kötelesség, hanem lekötelezettség, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, II. évf., 2008/4., 29-33.

KOZMA Zsolt: Nem ellenállhatatlan, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, V. évf., 2011/1., 74-79.

KUDORA János: *A magyar katolikus egyházi beszéd irodalmának ezeréves története*, Budapest, Stephaneum, 1902.

KUN Bertalan: *Egyházi szónoklattan*, Miskolc, 1855.

KUN Mária: Az emberlét feladata is célja, hogy jót tegyen, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, I. évf., 2007/2., 36-30.

KUNZ, Ralph: Plädoyer für eine Predigttext- und Leseordnung, in Ralph Kunz – Andreas Marti – David Plüss (szerk.): *Reformierte Liturgik – kontrovers*, Zürich, Theologischer Verlag, Zürich, 2011, 378-384.

KUNZ, Ralph: Antwort auf die Replik von Franz Christ, in Ralph Kunz – Andreas Marti – David Plüss (szerk.): *Reformierte Liturgik – kontrovers*, Zürich, Theologischer Verlag, Zürich, 2011, 387-389.

KUNZE, Gerhard: Die Lesungen, in Karl Ferdinand Müller – Walter Blankenburg (szerk.): *Leiturgia. Handbuch des evangelischen Gottesdienstes. Band 2*, Kassel, Johannes Stauda-Verlag, 1955., 87-179.

KUPSCH, Alexander: *Martin Luthers Gebrauch der Heiligen Schrift – Untersuchungen zur Schriftautorität in Gottesdienst und gesellschaftlicher Öffentlichkeit*, Tübingen, Mohr Siebeck, 2019.

KUSTÁR György: Nem béke, hanem harc a hit, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, IV. évf., 2010/4., 565-571.

KUSTÁR Zoltán: A kegyelem titkai, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, III. évf., 2009/2., 199-207.

KUSTÁR Zoltán: Isten kegyelméből új életet kezdeni, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, IV. évf., 2010/3., 387-391.

- LENKEYNÉ Semsey Klára: „Épüljete leiki házzá...”, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, II. évf., 2008/2., 83-86.
- LINK, Christian – LUZ, Ulrich – VISCHER, Lukas: „... kitartóan részt vettek a közösségben...”. *Az egység útja az Újszövetségben és ma*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2004.
- LOVAS András: A Fiú szabadsága, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, VI. évf., 2012/4., 708-716.
- LOVAS András: Magnificat, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, VIII. évf., 2014/4., 646-655.
- MAIER, Johann: Schriftlesung in jüdischer Tradition, in Ansgar Franz (szerk.): *Streit am Tisch des Wortes? Zur Deutung und Bedeutung des Alten Testaments und seiner Verwendung in der Liturgie*, St. Ottilien, 1997, 505-559.
- LENGYELNÉ PÜSÖK Sarolta: Ha Krisztus, akkor szabadon szolgálók örvendező közössége, VI. évf., 2012/3., 397-406.
- LENGYELNÉ PÜSÖK Sarolta: Pásztornak lenni és pásztorrá válni, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, VIII. évf., 2014/1., 59-67.
- LUTHER, Martin: *Kirchen-Postille, das ist: Predigen über Evangelien und Episteln des Kirchenjahrs*, Stuttgart, 1845.
- LUTHER Márton: A német mise s az istentisztelet rendje (ford. Paulik János), in Masznyik Endre (szerk.): *D. Luther Márton egyházszervező iratai történeti rendbe szedve, bevezetésekkel és magyarázó jegyzetekkel, IV. kötet*, Pozsony, Wigand F. Könyvnyomdája, 1908.
- MAKKAI Sándor (szerk.): *A mi istentiszteletünk*, Kolozsvár, Minerva Irodalmi és Nyomdai Intézet Rt., 1929.
- MCGOWAN, Andrew B.: *Ancient Christian Worship. Early Church Practices in Social, Historical, and Theological Perspective*, Grand Rapids, Baker Academic, 2014.
- MCKEE, Elsie Anne: Reformed Worship in the Sixteenth Century, in Lukas Vischer (szerk.): *Christian Worship in Reformed Churches Past and Present*, Grand Rapid – Michigan, Cambridge – U.K., William B. Eerdmans Publishing Company, 2003, 3-31.
- MERKEL, Albrecht: Gottesdienst im Jahreskreis, in David Pülss – Katrin Kusmierz – Matthias Zeindler – Ralph Kunz (szerk.) *Gottesdienst in der reformierten Kirche – Einführung und Perspektiven*, Zürich, Theologischer Verlag, 2017, 277-287.

- MEUSER, Fred W.: Luther as Preacher of the Word of God, in Donald K. McKim (szerk.): *The Cambridge Companion to Martin Luther*, New York, Cambridge University Press, 2003. 136-148.
- MEYER-BLANCK, Michael: *Gottesdienstlehre*, Tübingen, Mohr Siebeck, 2011.
- MIHÁLYFI Ákos: *Az igehirdetés – egyetemi előadások a lelkipásztorkodástan köréből*, Budapest, Szent István Társulat, 1927.
- MITROVICS Gyula: *Egyházi szónoklattan. Egyházi szónoklattan. Tekintettel a magyar egyházi beszéd irodalomra*, Sáropatak, 1878.
- MITROVICS Gyula: *Egyházi szónoklattan. Tekintettel a magyar egyházi beszéd irodalomra*, Debrecen, 1911.
- MÜLHAUPT, Erwin: *Die Predigt Calvins, ihre Geschichte, ihre Form und ihre religiösen Grundgedanken*, Berlin und Leipzig, Verlag von Walter de Gruyter & Co., 1931.
- NAGY Alpár Csaba: Miért kellett ama keserű pohár?, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, VIII. évf., 2014/2., 179-187.
- NAGY József: *Kálvin igehirdetése*, Losonc, 1938.
- NAGY István: *Liturgika-jegyzet* (kézirat), 2005.
- NAGY István: *Homiletika*, Budapest, 2006.
- NAGY István: Homiletika. „Szólj!” – Homiletika tankönyvek 5. kötet, Kontaktprint Nyomda,
- NEBE, August: *Die evangelischen Perikopen des Kirchenjahres*, Wiesbaden, 1869.
- NEIJENHUIS, Jörg: *Liturgik – Gottesdienstelemente im Kontext*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2012.
- NEIJENHUIS, Jörg: *Liturgik*, Stuttgart, Kohlhammer, 2020.
- NEMBACH, Ulrich: *Predigt des Evangeliums – Luther als Prädiger, Pädagoge und Rhetor*, Neukirchen, Neukirchener Verlag, 1972.
- NÉMETH Áron: Hálaadással éneklő gyülekezet, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, IV. évf., 2010/2., 221-229.
- NÉMETH Áron: Vég és (új) kezdet határán, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, VIII. évf., 2014/4., 611-619.
- NÉMETH Áron: Képtelenségeink tanulságai, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, IX. évf., 2015/4., 584-592.
- NÉMETH Áron: A Szent közelében és küldetésében, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, XI. évf., 2017/1., 102-111.
- NÉMETH Dávid: Mindkettőnek elengedte, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, VII. évf., 2013/3., 406-414.

- NÉMETH Dávid: Leiturgia és diakonia, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, XI. évf., 2017/2., 174-183.
- NOCENT, Adrian: A Római Lekcionárium, in Pákozdi István – Somorjai Ádám (szerk.): *A liturgiatudomány kézikönyve*, Budapest, Szent István Társulat, 2020., 332-342.
- OLÁH Szabolcs: Bornemisza Péter és a bártfai 1593-as énekeskönyv, *Magyar Egyházzene* VI, 1998/2., 191-238.
- OLD, Hughes Oliphant: *The Reading and Preaching of the Scriptures in the Worship of the Christian Church. vol. 2.: The Patristic Age*, Grand Rapids, Eerdmans, 1998.
- OLD, Hughes Oliphant: *The Reading and Preaching of the Scriptures in the Worship of the Christian Church. vol. 3.: The Medieval Church*, Grand Rapids, Eerdmans, 1999.
- OLD, Hughes Oliphant: *The Reading and Preaching of the Scriptures in the Worship of the Christian Church. vol. 4.: The Age of Reformation*, Grand Rapids, Eerdmans, 2002.
- ORÉMUS Zoltán: Jónás próféta jele, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, V. évf., 2011/1., 80-87.
- PALAZZO, Eric: *A History of Liturgical Books from the Beginning to the Thirteenth Century*, Collegeville, Liturgical Press, 1998.
- PÁLFI József: A rendbe visszakerült ember, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, IX. évf., 2015/1., 50-62.
- PÁNGYÁNSZKY Ágnes: Megbékélt különbözőség, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, IV. évf., 2010/2., 274-281.
- PAP Ferenc: Textusválasztás és/vagy egyházi év, *Zsoltár XII*, 2005, 31-37.
- PAP Ferenc: A szószék, in Békési Sándor (szerk.): *Ki szíveket tanít: Jubileumi kötet dr. Boross Géza teológiai professzor 75. születésnapjára*, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar, 2006, 119-130.
- PAP Ferenc: Református gyónás: A bűnvallás, bűnbocsánat-hirdetés történeti és gyakorlati kérdései, *Porta Speciosa I*, 2007, 28-50.
- PAP Ferenc: Újra az egyházi évről a Kálvin-évben, Kálvin és a perikóparend, *Magyar Egyházzene*, XVI. évfolyam, 2008/2009/3., 337-348.
- PAP Ferenc: Az egyházi év fogalma és értelmezése, *Porta Speciosa III*, 2014, 37-50.
- PAP Ferenc: Bűnbánat és úrvacsora: szertartási, teológiai és terminológiai kérdések, *Teológiai Fórum*, IX. évf., 2015/2., 4-14.
- PAP Ferenc: *Az egyházi év*, Budapest, L'Harmattan, 2016.

- PAP Ferenc: Pronaus és confessio generalis, in Bajáki Ritka (szerk.): *Lelkiség és irodalom: Tanulmányok Szelestei N. László tiszteletére*, Budapest, MTA-PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2017, 343-346.
- PAP Ferenc: Istentiszteleti bibliaolvasási hagyományok a reformáció korában, in Lányi Gábor János (szerk.): *A reformáció örökségében élve. A reformáció hatása a teológiai oktatásra*, Budapest, L'Harmattan, 2018, 23-33.
- PAP Ferenc: Tanúvallomás minden időben, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, IV. évf., 5-14.
- PAP Ferenc: Az elhívás titka, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, VI. évf., 2012/3., 414-423.
- PAP Ferenc: Liturgikus teológia és hangsúlyainak hiánya a református egyházban, *Magyar Egyházzene XX*, 2012/2013/4., 353-364.
- PAP Ferenc: „Az Úr Krisztusnak szolgáljatok!”, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, IX. évf., 2015/2., 227-235.
- PAP Ferenc: Urunk és ítélőnk, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, XI. évf., 2017/4., 650-660.
- PAP Ferenc: Az Úr Szolgája jött, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, XII. évf., 2018/1., 126-136.
- PÁSZTOR János: *Liturgia*, Komárom, 2005.
- PÁSZTOR János: *Krisztus hirdetése a Magyarországi Református Egyházban*, Debrecen, 1986.
- PATAKI András Dávid: Elvesztett idő vagy ajándék-idő?, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, VI. évf., 2012/4., 578-592.
- PECSUK Ottó: A kísértésről..., *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, II. évf., 2008/1., 47-52.
- PECSUK Ottó: Az emlékezés csodája, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, VIII. évf., 2014/1., 52-58.
- PLASGER, Georg: A Bibliát követni. Gondolatok a prédikációsorozathoz (ford.: Jakab Bálint Mihály), *Theologiai Szemle*, XLI. évf., 1998/6., 358-363.
- PLÜSS, David: Texte inszenieren, in Lars Charbonnier – Konrad Merzyn – Peter Meyer (szerk.): *Homiletik – Aktuelle Konzepte und ihre Umsetzung*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2012, 119-136.
- PLÜSS, David: Predigtgottesdienst, in David Pülss – Katrin Kusmierz – Matthias Zeindler – Ralph Kunz (szerk.) *Gottesdienst in der reformierten Kirche – Einführung und*

- Perspektiven*, Zürich, Theologischer Verlag, 2017, 193-223.
- PÓTOR Áron: Találkozás – befogadás, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, V. évf., 2011/1., 29-35.
- PÓTOR János: A kitartó imádság, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, I. évf., 2007/2., 55-59.
- RÁCSOK Gabriella: Mire tanít az apostol imádsága?, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, IX. évf., 2015/2., 236-243.
- RÁCSOK Gabriella: Ne irigyeld a bűnösöket!, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, XI. évf., 2017/4., 581-588.
- RÁCSOK Gabriella: A „mintha nem” szabadsága, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, 2018/4., 581-589.
- RAJ Tamás: A bibliaolvasás zsidó rendszeréről, *Magyar Egyházzene VI*, 1998/2., 147-162.
- RAVASZ László: *A gyülekezeti igehirdetés elmélete (Homiletika)*, Pápa, 1915.
- RAVASZ László (szerk.): *Ágenda*, Budapest, Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Rt., 1927.
- RAVASZ László (szerk.): *Istentiszteleti rendtartás*, Budapest, Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Rt., 1930.
- Református Énekeskönyv, Budapest, Kálvin Kiadó, 2022.
- REUMANN, John: A History of Lectionaries: From the Synagogue of Nazareth to Post-Vatican II, *Interpretations: A Journal of Bible and Theology*, XXXI. évf., 1977/2., 116-130.
- RÉZBÁNYAY József: *Az egyházi szónoklat kézikönyve*, Budapest, Athenaeum, 1902.
- ROUWHORST, Gerard: The Bible in liturgy, in James Carleton Paget (szerk.): *The New Cambridge History of the Bible. vol. I.*, Cambridge University Press, 2013, 822-842.
- SCHADE, Herwarth von: Das fünfte Verbrechen: Joachim Westphal, Johannes Calvin und die Perikopenfrage im 16. Jahrhundert, *Jahrbuch für Liturgik und Hymnologie*, 1978/22., 124-129.
- SIMKÓ Vilmos: *Gyakorlati hittan*, Pozsony, 1848
- SIPOS Brigitta: Krisztus változhatatlansága, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, VII. évf., 2013/4., 635-640.
- STEINBACH József: Isten igéjének hirdetése Isten beszéde, in Szűcs Ferenc (szerk.): *Egyetemes és református, A Második Helvét Hitvallás mai üzenetei*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2017, 217-224.
- STEINBACH József: Jézus Krisztus, a jó pásztor, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, III. évf., 2009/2., 183-192.

- SZABÓ András: Gyülekezetvezetés szemmagasságból – A pásztori karizma, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, VI. évf., 2012/2., 202-207.
- SZABÓ Csaba: Amit tehát Isten egybekötött, ember el ne válassza! *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, III. évf., 2009/4., 490-496.
- SZABÓ Géza: *Liturgika*, Budapest, 1974.
- SZAIMETAT, Nico: Praxistipps für das Lesen im Gottesdienst, in Alexander Deeg – Helmut Schwier (szerk.): *Lesungen im Gottesdienst. Theologie und Praxis der liturgischen Schrift-lesungen*, Gütersloh, Gütersloher Verlagshaus, 2020. 112-114.
- SZARKA Miklós: A Krisztusban örvendező élet: gyümölcstermő élet, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, VIII. évf., 2014/3., 428-437.
- SZÉKELY József: Elvégeztetett!, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, III. évf., 2009/2., 153-159.
- SZÉKELY József: Az útnak itt nincs vége!, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, IV. évf., 2010/2., 181-189.
- SZÉKELY József: Keresztkérdés, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, VII. évf., 2013/2., 300-312.
- SZERDI András: „Attól félek, hogy hiába fáradoztam értetek”, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, IX. évf., 2015/2., 213-219.
- SZETEY Szabolcs: „A’ Papi Szent Hivatal’ Gyakorlásáról valo Traktának első Darabja. Melly tanit a’ Prédikállásról, és az Ifjak’ tanitátásokról.” Gombási István Ostervald-fordításáról. In: *Studia Universitatis Babeş–Bolyai Theologia Reformata Transylvanica* (2016/1) 125- 142.
- SZETEY Szabolcs: Tyukodi Márton Joseph patriarchája a korszak prédikációírási technikáinak tükrében, In: Zsengellér József–Trajtler Dóra Ágnes (szerk.): „*A Szentnek megismerése ad értelmet.*” *Conferentia Rerum Divinarum 1-2*, Budapest, 2012, 173-206.
- SZETEY Szabolcs: Korszakváltás-e a reformáció a prédikálás történetében? in Lányi Gábor János (szerk.): *A reformáció örökségében élve. A reformáció hatása a teológiai oktatásra*, Budapest, L’Harmattan, 2018, 71-79.
- SZETEY Szabolcs: Simko Vilmos és Gyakorlati hittana. In: Juhász György–Horváth Kinga–Árki Zuzana–Keserű József–Lévai Attila–Šeben Zoltán (szerk.): *Zborník medzinárodnej vedeckej konferencie Univerzity J. Selyeho – 2015 „Inovácia a kreativita vo vzdelávaní a vede”*. *Sekcie teologických a humanitných vied. A komáromi Selye János Egyetem 2015-ös „Innováció és kreativitás az oktatásban és a*

- tudományban*” Nemzetközi Tudományos Konferenciájának tanulmánykötete. *Teológiai- és Humántudományi szekciók*. Komárno, 2015. 218-238.
- SZŐKE Attila Szilárd: Ároni áldás, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, VII. évf., 2013/2., 265-272.
- SZŐNYI György: *Felkészülés az istentiszteletre*, Sárospatak, 1993.
- SZÜCS Ferenc: A prédikáció textusszerúségének szükségessége, in Fekete Károly – Hanula Gergely (szerk.): *Gondolkodó és cselekvő hit. Tanulmányok a 100 éve született Török István professzor emlékére*, DRHE, Debrecen, 2004., 191-197.
- SZÜCS Ferenc: Örvendező búcsúzás, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, IX. évf., 2015/2., 244-248.
- TÓTH Endre: *A református prédikáció*, Budapest, 1935
- TÓTH Mihály: *Egyházszertatástan*, Debrecen, 1873.
- UHSADEL, Walter: *Die gottesdienstliche Predigt*, Heidelberg, Quelle & Meyer, 1963.
- VANYÓ László (szerk.): *Euszebiosz Egyháztörténete. Ókeresztény írók 4*, Budapest, Szent István Társulat, 1983.
- VANYÓ László (szerk.): *II. századi görög apologéták. Ókeresztény írók 8*, Budapest, Szent István Társulat, 1984.
- VÉGHELYI Antal: A prédikáló Luther, *Keresztyén Igazság. Az Ordass Lajos Alapítvány negyedévi folyóirata*, 95. szám, 2012/3., 34-41.
- VERES János: Gyönyörködj az Úrban és megadja szíved kéréseit, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, VII. évf., 2013/2., 229-233.
- VISKY S. Béla: Isten szíve-vágya a megtérés és az élet, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, II. évf., 2008/2., 63-69.
- WEGMAN, Herman A. J.: *Christian Worship in East and West. A Study Guide to Liturgical History*, Collegeville, Liturgical Press, 1985.
- ZSENGELLÉR József: Mitől biblikus egy prédikáció? in Szabó Lajos (szerk.): *Homiletika ökumenikus palettán – Együttgondolkodó előadások az igehirdetésről*, Budapest, Luther Kiadó, 2013, 80-88.
- ZSENGELLÉR József: A Fiú által szól hozzánk, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, III. évf., 2009/4., 568-574.
- ZSENGELLÉR József: A jövő Isten kezében, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, VII. évf., 2013/1., 5-14.
- ZSENGELLÉR József: Karácsonyi krétakör, *Igazság és Élet. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára*, IX. évf., 2015/4., 627-633.